

T.C
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜSLÜMANLIK VE HİRİSTİYANLIK BAĞLAMINDA DİNLER ARASI DİYALOG

HAZIRLAYAN
HÜSEYİN KÖFTÜRCÜ

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. M. HADİ TEZOKUR

DİYARBAKIR
2006

ÖZET

Hüseyin KÖFTÜRCÜ, “Müslümanlık ve Hıristiyanlık Bağlamında Dinler Arası Diyalog”
(Yüksek Lisans Tezi)

Yöneten: Yrd. Doç. Dr. M. Hadi TEZOKUR

Müslümanlık ve Hıristiyanlık bağlamında dinler arası diyalog çalışmaları resmen Katolik kilisesinin II. Vatikan konsilinde aldığı karar ile başlamıştır. Tarihin her safhasında Müslüman Türk toplumu gayri müslim topluluklar ile beraber yaşamıştır. Yaşanan tarihi tecrübe bizim diğer din ve kültürlerle yabancı olmadığımızı ve diyalog konusunda sıkıntı yaşamadığımızı göstermektedir.

Zamanımızda değişen şartlar diyalogun önemini ortaya koymaktadır. Gelişen teknoloji, artan iletişim ve ulaşım imkanları, insanların farklı dinleri ve kültürleri, tanıma merakı, dinler hakkında ön yargılardan ziyade doğru bilgilere ulaşabilme imkanı, çoğulculuğun yükselen değer olması, kurulan arkadaşlık ve dostluklar, ortak problemleri beraberce tespit edebilmeyi ve çözebilmeyi, bunu takiben de dünya barışını mümkün kılmaktadır. Adeta küçük bir köy haline gelen dünyamızda küreselleşme, çeşitli inançları kültürel ve coğrafi olarak belirli sınırlara hapseden eski anlayış ve görüşleri ortadan kaldırmıştır. Sonuçta keskin misyonerlik ve tebliğ stratejileri ortadan kalkmaya başlamış, bunun yerine kişiler kendi kişisel inançlarını, ilişkiye girdiği insanların inançlarıyla mukayese ederek onları yeniden bir değerlendirmeye tabi tutmaya başlamışlardır.

Avrupa Birliğinin eşliğindeki Türkiye Cumhuriyeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı diyalogun önemini kavramış, bu yönde üzerine düşen vazifeleri yapmak için çaba sarfetmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının diyalog konusunda çalışma parolası "Dinler arası barışı temin etmeden dünya barışı hayaldir" sözüdür.

ABSTRACT

By Hüseyin KÖFTÜRCÜ, Interreligions Dialogue in context of Muslims and Christians (B.A.Thesis)

Supervisor: Assistant Professor M.Hadi TEZOKUR

It has began interreligions dialogue working between Islam and Christianity with decision which was taken in it at Second Vatican Concil officially. Muslim Turk societies have dwelt with non-Muslim societies at various stages of history. We didn't exhibit to be a stranger to another religions and cultures with historical experiment which were lived.

Today, the conditions has manifested emphasis of diologue. It makes possible peace in the world and accessibility to validity informations rather prejudgements about religions with developing technology and communications and means of transport, and different religions and cultures of people and demand for identification and rising pluralistic and companions. Almost globalisation in the World which was been a small village has eradicated ancient mentalities about religions which were convicted. In Conclusion tolerance, indulgence, allowance and toleration started instead of violent misionery and strategic manifesto (tebliğ).

Republic of turkey is candidate to European Community. So Republic of turkey and The Presidency of Religious Affairs understood importance of interreligious and intercultures dialogue and exerted effort abroad. In conclusion The Presidency of Religious Affairs has watchword: "Unless interreligious peace World peace is fantasy."

D.Ü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma jürimiz tarafından.....

.....

Anabilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan:.....

Üye:.....

Üye:.....

Üye:.....

Üye:.....

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Günümüzde farklı din müntesiplerinin diyaloga girmelerini gerektiren pek çok önemli neden vardır. İlk olarak çoğulcu bir dünyada yaşıyoruz. Özellikle son asırda meydana gelen büyük çaptaki göçler, sığınmacılar, öğrenciler, göçmen işçiler neticesinde değişik ülke, farklı inanç ve ideolojilere sahip insanlar bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum farklı kültür ve dinlere mensup kişilerin bir araya gelmesine ve birlikte yaşamalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla huzurlu bir hayat sürmek için din ve milliyet ne olursa olsun insanlar birbirine muhtaçtır. O halde barış içerisinde yaşamak için diğer din mensupları ile diyalog içinde yaşamak durumundayız.

Diyalog farklı inanç sahipleri arasında tezahür eden çatışma noktalarını en aza indirmek ve böylece daha iyi ilişki kurmak maksadıyla yapılan bir iletişimdir. Bununla beraber diyalog; tecrübe, görüş ve değişik bakış açılarının karşılıklı alışverişidir. Yani diyalog, farklı kültürlere sahip insanların ürettiği çözümlerin bir mübadelesidir. Bu açıdan bakıldığında “dinler arası diyalog” sözünden kastedilen gerçek anlamda dinlerin birbiriyle diyalogu değil, farklı din müntesiplerinin birbirleriyle diyalogudur.

Müslümanlık ve Hıristiyanlık bağlamında dinler arası diyalog konusu düşünüldüğünde; Müslüman ve Hıristiyanları diyaloga sevk eden bir başka neden de her ne kadar aralarında bazı inanç ve ibadet farklılıkları olsa da, ilahi kaynaklı kitaplara sahip olmaları ve bunun sonucu olarak da önemli bazı benzerliklere sahip olmalarıdır.

Diyalog açısından kutsal metinlere baktığımızda özellikle İslam dininin bu konuda rahat olduğunu görebiliriz. Son kutsal metin olmanın avantajıyla İslam dini, önceki dinleri ilahi zincirin halkası olarak kabul etmiş, diyaloga her zaman sıcak yaklaşmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine girişi sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı, işin din hizmeti boyutunu göz önünde bulundurmaktadır. Yapılan çalışmaların ana teması; Avrupa Birliği'ne uyum ve diyalogun geliştirilmesidir.

Bu çalışmamın tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen Danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hadi TEZOKUR hocama, tezin okunmasında ve düzeltilmesinde yardımcı olan arkadaşım Nihat ALAK'a teşekkür ederim.

Çalışma bizden, başarı Allah'tandır.

Hüseyin KÖFTÜRCÜ

Diyarbakır, 2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ	
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNLER ARASI DİYALOGUN İMKANI VE KUR'AN'DA HİRİSTİYANLIĞA BAKIŞ

I. DİYALOGUN İMKANI

1- DİN VE DİYALOGUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	2
a. Diyalogun Sözlük Anlamı.....	2
b. Din ve Diyalog Kelimelerinin İlişkisi.....	2
c. Dinler Arası Diyalogun Kavramsal Çerçevesi.....	4
2- MODERN ZAMANLARDA DİN OLGUSU.....	6
a. Günümüzde Din'in Geri Dönüşü.....	6
b. Küreselleşme ve Din.....	8
3- DİNLER ARASI DİYALOGUN İMKANI.....	11
a. Dinler Arası Diyaloga Olan İhtiyaç.....	11
b. Diyalogun Amacı ve Şartları.....	14
c. Dinler Arası Diyalogun İslam Dinindeki Temelleri.....	16
a) Kur'an'da Dinler Arası Diyalog.....	16
b) Sünnet'te Dinler Arası Diyalog.....	19
d. İslam Dininin Din Değiştirmeye Yaklaşımı ve Diyalog.....	20
e. Müslüman Olmayanlarla Dostluğu Sakındıran Ayetler ve Diyalog.....	23
f. Dinler Arası Diyalogun Problemleri.....	26

II. KUR'AN'DA HİRİSTİYANLIK

1- KUR'AN-I KERİM VE EHL-İ KİTAP.....	28
2- KUR'AN-I KERİM'DE GEÇEN HZ. İSA İLE İLGİLİ AYETLER VE HZ. İSA'NIN HAYATI.....	30
a. Hz. İsa'nın Doğumu.....	31
b. Ruh Kelimesinin Anlamı.....	35

c. Hz. İsa'nın Peygamberliği.....	36
d. Meryem Oğlu İsa.....	39
e. Hz. İsa'nın Öldürülmesi ve Yahudiler.....	42
3- KUR'AN-I KERİM'İN HİRİSTİYANLARA HOŞGÖRÜSÜ.....	44
4- İSLAM VE HİRİSTİYANLIK ARASINDAKİ TEOLOJİK MÜŞTEREKLER VE KÜLTÜREL FARKLILIKLAR	46

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN VE HİRİSTİYAN DİYALOGUNUN TARİHİ GELİŞİMİNE AİT GENEL ÇİZGİLER

I. DİYALOG AÇISINDAN MÜSLÜMANLARIN VE HİRİSTİYANLARIN

BİRBİRLERİNE YAKLAŞIMI.....	50
A- HİRİSTİYAN MÜSLÜMAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ SEYRİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	50
B- MÜSLÜMAN VE HİRİSTİYANLARIN KARŞILIKLI GELENEKSEL TAVIRLARI.....	52
C- HİRİSTİYANLIĞIN DİĞER DİNLERE YAKLAŞIMI.....	55
a. Hıristiyan Batı Düşüncesinde Dinsel Dışlayıcılık ve Kapsayıcılık.....	58
b. Hıristiyan Batı Düşüncesinde Dinsel Çoğulculuk.....	60
E- İSLAM'IN DİĞER DİNLERE YAKLAŞIMI.....	67
II. KİLİSENİN HİRİSTİYANLIK DIŞINDAKİ DİNLERLE DİYALOGUNDA DÖNÜM NOKTASI.....	73
A- KİLİSENİN HİRİSTİYANLIK DIŞINDAKİ DİNLERLE İLGİLİ BİLDİRİSİ.....	73
B- II. VATİKAN KONSİLİ VE DİNLER ARASI DİYALOG.....	77
C- MÜSLÜMANLARIN DİYALOGA İHTİYATLA YAKLAŞMA SEBEPLERİ.....	79
D- ROMA KATOLİK KİLİSESİ VE DİYALOGA YÜKLEDİĞİ ANLAM.....	84
E- DÜNYA KİLİSELER BİRLİĞİ VE DİYALOGA YÜKLEDİĞİ ANLAM.....	89
F- BİREYSEL DİYALOG GİRİŞİMLERİ.....	91
1- Felsefi-Tarihsel Yaklaşım.....	95
2- Dinsel-Mistik Yaklaşım.....	98
3- Ahlaki-Pratik Yaklaşım.....	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNDE TÜRKİYE, DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE DİYALOG

I. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE.....	106
A- AVRUPA BİRLİĞİNİN TARİHÇESİ.....	106
B- TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ.....	108
C- AVRUPA BİRLİĞİ ANAYASASINDA DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ.....	113
II. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE DİYALOG	
A- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ TARİHÇESİ VE TEŞKİLAT YAPISI.....	115
B- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ AVRUPA BİRLİĞİNE VE DİYALOGA BAKIŞI.....	118
C- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE DİNLER ARASI DİYALOG ÇALIŞMALARI.....	122
D- DİYALOG SÜRECİNDE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ YAPABİLECEKLERİ.....	137
E- DİNLER ARASI DİYALOG VE MİSYONERLİK.....	139
SONUÇ.....	142
BİBLİYOGRAFYA.....	144

KISALTMALAR

Adı geçen eser	: age.
Adı geçen makale	: agm.
Aleyhi's-selam	: a.s.
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	: A.Ü.İ.F.D.
Bakınız	: Bkz.
Cilt	: C
Çeviren	: Çev.
Diyanet İşleri Başkanlığı	: DİB
Diyanet İşleri Türk İslam Birliği	: DİTİB
Editör	: Ed.
Hicri	: H
Hazırlayan	: Haz.
Hazreti	: Hz.
Milattan Önce	: M.Ö.
Milattan Sonra	: M.S.
Neşreden	: Nşr.
Vefat tarihi	: Ö
Radiyallahü anhü	: R.a.
Sayfa	: s.
Sayı	: Sa.
Sallallahu aleyhi ve sellem	: S.a.v.
Tercüme eden	: Trc.
Ve benzeri	: v.b.
Ve saire	: v.s.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Tezimizde ilk olarak dinler arası diyalogun imkanı ve Kur'an'da Hıristiyanlığa bakış konusu incelenmiştir. Bu bölümde din ve diyalog kelimelerinin anlamları çerçevesinde dinler arası diyalogun imkanı araştırılmış, İslam dini açısından diyalogun mümkün hatta zorunlu olduğu görülmüştür. Ayrıca Kur'an'da Hz. İsa ve Hristiyanlıktan bahseden ayetler toparlanmış, Kur'an'ın Hıristiyanlara hoşgörüsü, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki teolojik müşterekler ve kültürel farklılıklar tesbit edilmiştir.

Müslümanlık ve Hıristiyanlık bağlamında dinler arası diyalog konusunda tarih boyunca her iki din mensubunun karşılıklı birbirlerine yaklaşımları, geleneksel tavırları ikinci bölümde ele alınmış, diyalog konusunda dönüm noktası olarak kabul edilen II.Vatikan konsili Müslümanlar ve Hıristiyanlar cephesinden ayrı ayrı incelenmiş ve Müslümanların diyaloga ihtiyatla yaklaşma sebepleri gözönünde bulundurulmuştur. Kurumsal faaliyet olarak Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliği'nin diyaloga yüklediği anlam ve felsefi tarihsel, dinsel mistik ve ahlaki pratik yaklaşımlarla bireysel diyalog girişimlerinin farkı yine bu bölümde araştırılan diğer konulardır.

Son bölümde Avrupa Birliği sürecinde Türkiye, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyalog konuları ele alınmış, Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı, Başkanlığın tanıtımı, Avrupa Birliği ve Diyaloga bakışı, bu konulardaki çalışmaları ve yapabilecekleri, ayrıca Roma Katolik Kilisesi için diyalog ve misyonerlik kavramları birbirinden ayırt edilerek incelenmiştir. Avrupa Birliğinin eşiğinde bekleyen Türkiye için diyalogun taşıdığı anlam ve bu süreçte Diyanet İşleri Başkanlığının yapabilecekleri de yine bu bölümde ele alınmıştır.

Tezimizde takip ettiğimiz teknik özelliklere gelince, yapılan nakillerde yararlanılan kaynakların ilk geçtiği yerlerde bibliyografik bilgiler verilmiş, daha sonra yapılan nakillerde ise yazarın başka eserlerinden faydalanılmamışsa yazarın adı ve eserin sayfa numarası verilmekle yetinilmiş, eğer başka eserlerinden de faydalanılmışsa yazarın adı ve eserin sayfa numarasıyla birlikte ismi de verilmiştir. Özel isimler ile eser ve yazar isimleri ait oldukları dilde yazıldıkları şekle sadık kalınarak verilmiştir. Bibliyografya bölümünde tezimizde doğruca nakil yaptığımız eserlerin yanında konumuzla alakalı diğer eserlere ve makalelere de yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
DİNLER ARASI DİYALOGUN İMKANI VE KUR'AN'DA HİRİSTİYANLIĞA
BAKIŞ
III. DİYALOGUN İMKANI

A- DİN VE DİYALOGUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1- Diyalogun Sözlük Anlamı

Türkçe'ye Fransızca'dan geçen "diyalog"¹ kelimesi, Yunanca'da dialogos, Fransızca'da dialogue şeklindedir. Genel olarak üç anlamı vardır: 1- Karşılıklı konuşma. 2- Bir edebiyat ya da tiyatro yapıtında kişiler arasında karşılıklı söylenen sözler bütünü; bir film senaryosunda, olayın akışında yer alan oyuncular arasında konuşulması için hazırlanan metin. 3- Kişiler ya da siyasi, ideolojik, toplumsal, ekonomik yandaşlar, karşıtlar arasında ayrılıkları içeren konular üzerinde bir anlaşmaya ya da geçici uzlaşmaya varmayı amaçlayan görüşme, müzakere.²

Dinler arası diyalog konusunda bizi ilgilendiren 3. maddede tanımlanan diyalog kavramının içerdiği anlamdır. Ayrıca diyalog kelimesi, "anlaşma", "uyum sağlama" ve "bu yolla yapılan çalışmaları" da ifade etmektedir.³

Yukarıda işaret edildiği gibi sözlükler, diyalogu, genel olarak, "iki veya daha fazla kişi arasında cereyan eden karşılıklı konuşma ve sonunda bir mutabakata varma ümidi içinde görüş alışverişinde bulunma" olarak tanımlamaktadır.⁴ Buna göre diyalog, farklı inanç sahipleri arasında tezahür eden çatışma noktalarını en aza indirmek ve böylece daha iyi ilişki kurmak amacıyla yapılan bir iletişimdir.

¹ Mustafa Nihat Özön, Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü, İstanbul-1962, s. 49.

² Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara-1988, C. 1, s. 386, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları, İstanbul-1992, C.7, s. 3244.

³ Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara-1995, C. 1, s. 680.

⁴ Mahmut Aydın, "Dinler Arası Diyalog Üzerine", Tezkire Dergisi, 11/23-2001, s. 128-141 : Bkz. A.M. Macdonald, ed., Chambers Twentieth Century Dictionary (Edinburgh: W. & R. Chambers Ltd., 1978).

2- Din ve Diyalog Kelimelerinin İlişkisi

Bütün dinler, müntesiplerine kurtuluşu ve gerçek mutluluğu vaat eder. Bu dinlerin, inananlarına tek doğrunun ve tek kurtuluş yolunun kendisinde olduğunu söylemesi son derece doğaldır.

Kur'an'da, İslam'ın Allah katındaki din olduğu,⁵ başka din arayanların ahirette kayba uğrayacakları⁶ ve İslam'ın bütün dinlere üstün kılındığı⁷ ilan edilmiştir. Ayrıca İslam'a verilen bu üstün konum sebebiyle, İslam ümmetinin diğer topluluklardan üstün olduğu da⁸ Kur'an'da vurgulanmıştır.

Diğer taraftan Hıristiyanlık, kurucusu bir insanda kişiselleşmiş tanrı olan tek dindir. Bu insan teslisin ikinci şahsı olan Hz. İsa'dır. Hıristiyanlık bu yönüyle Tanrı'nın kendi dinidir ve müntesiplerince diğer bütün dinlerden üstün olarak görülmektedir. Bununla beraber; "Kilise dışında kurtuluş yoktur." sözü kilisesinin geleneksel doktrini olmuştur.

Bu bağlamda İslam ve Hıristiyanlık için söylediğimiz şeyler diğer bütün dinler için de söylenebilir. Her din tek doğru ve tek kurtuluş yolu olarak kendisini gördüğü halde dinler arası diyalog nasıl mümkün olacaktır? Bu sorunun cevabını bulabilmek için öncelikle din ve diyalogun ne demek olduğuna ve aralarındaki ilişkiye bakmamız gerekir.

Din; insanla beraber varolmuş ve insanla beraber varolacak bir kurumdur. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, dini inançlardan yoksun bir topluma rastlanmamaktadır. Tarihi devrelerde olduğu kadar tarih öncesinde de insanoğlunun bazı inançlara sahip olarak yaşadığı, yapılan ilmi araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bütün bunlar, toplumu ayakta tutan temel esasların başında "din"in geldiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında felsefe, hukuk, ahlak gibi bazı ilimlerin kaynağının da din olduğu kabul edilmektedir. Hatta Victor Cousin, "Her şey, din etrafında, din için, dinle teşkil olundu." diyerek "din"in konusunu ve alanını daha da genişletmektedir.⁹

"Diyalog" ise, genel olarak, iki veya daha fazla kişinin karşılıklı konuşması, farklı ırk ve kültürlerden, farklı inanç ve kanaatlerden, farklı siyasi anlayıştan insanların bir araya gelerek, medeni ölçüler içerisinde birbiriyle konuşması yoludur.¹⁰

⁵ Al-i İmran, 3/19.

⁶ Al-i İmran, 3/85.

⁷ Tevbe, 9/33, Saff, 61/9.

⁸ Al-i İmran, 3/110.

⁹ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, "Dinler Tarihi", Ocak Yayınları, Ankara-1988, s. 13.

¹⁰ Bkz. Mustafa Alıcı, Müslüman Hıristiyan Diyalogu, İz Yayıncılık, İstanbul-2005, s. 20, Ali İsmail Güngör, Vatikan Misyon

Dini alanda "diyalog"; hem aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında hem de farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini zor kullanarak birbirine kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirine sıcak ve hoşgörü ile bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesidir.¹¹

Dinler arası diyalog konusuyla ilgilenen Amerikalı teolog Leonard Swidler'e göre diyalog; "Bir konu üzerinde farklı görüşlere sahip iki veya daha fazla kişinin, o konu hakkında muhatabından daha fazla bilgi edinmek amacıyla yaptığı karşılıklı görüş alışverişidir".¹² Bu tanıma dayanarak, diyalogu sadece bir görüş alışverişi olarak algılamak yanlış olur. Çünkü Swidler, bu tanımının ardından diyalogun, karşılıklı öğrenme ve bu öğrenilenlere paralel değişme ve gelişme tecrübesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu vurguya göre, diyaloga katılan kişiler, sadece karşılıklı görüş alışverişinde bulunmayıp, aynı zamanda, birbirlerinden yeni şeyler öğrenmekte ve bu öğrendiklerine paralel olarak da, muhataplarını ve onlar hakkında önceden sahip oldukları kanaatlerini yeniden değerlendirmeye tâbi tutmaya açık bir duruma gelmektedirler. Diyalogun bu şekilde değerlendirilmesi, açıkça şuna işaret etmektedir: Diyalog, bizim muhataplarımızla yaptığımız görüş alışverişi ışığı altında, onlar hakkındaki kanaatlerimizi ve buna bağlı olarak da kendi pozisyonumuzu yeniden düşünmeye arzulu ve istekli olduğumuz bir birliktelik sürecidir.¹³

Bununla beraber diyalog; tecrübe, görüş ve değişik bakış açılarının karşılıklı alışverişidir. Yani diyalog, farklı kültürlere sahip insanların ürettiği çözümlerin bir mübadelesidir.¹⁴ Bu açıdan bakıldığında "dinler arası diyalog" sözünden kastedilen gerçek anlamda dinlerin birbiriyle diyalogu değil, farklı din müntesiplerinin birbirleriyle diyalogudur.

3- Dinler Arası Diyalogun Kavramsal Çerçevesi

Bugün yaygın şekliyle üç diyalog türünden söz edilebilir. Bunlar: Medeniyetler arası diyalog, kültürler arası diyalog ve dinler arası diyalogdur. Fakat her üç diyalog türü de sorunlu görünmektedir. İlki; din, medeniyet ve kültür soyut kavramlardır, gayri şahsidirler.

ve Diyalog, Alperen Yayınları, Ankara-2002, s.151. Ana Britannica, "Diyalog", İstanbul 1987, C. 7, s. 332.

¹¹ Abdurrahman Küçük, "Müslüman-Hıristiyan Diyaloguna Genel Bir Bakış", Asrımızda Hıristiyan Müslüman Münasebetleri Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi: 16, İstanbul-1993, s. 45.

¹² Aydın, agm: Swidler, "What is Dialogue", Attitudes of Religions and Ideologies Toward the Outsider, ed., L. Swidler & P. Mojzes, Lewiston: The Edwin Mellen Press, 1991, s. 26.

¹³ Aydın, agm, s. 128-141.

¹⁴ Tarık Beşiri, "Doğu ve Batı Arasında Kültürel İlişkiler Çerçevesinde", Medeniyetler arası Diyalog, Uluslar arası Sempozyum 18-20 Eylül 1998, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır-1998, s. 147.

İkincisi; din, medeniyet ve kültür, temel birtakım kabullere, doktriner doğrulara ve yerine göre zamana karşı dayanıklı sabitelere dayanırlar. Soyut ve gayri şahsi diyalog; kabuller, temel doğrular ve sabiteler arasında üstünlük mukayeselerinin yapıldığı tartışmalı platformlara dönüşebilir. Bu ise işbirliğinden çok mücadele alanlarının açılması anlamına gelir. Kuşkusuz bu, dinler arasında hiç mukayese yapılmaması, kelam ve ilahiyat alanlarında tartışma, müzakere veya mücadele olmasının demek değildir; ancak bu farklı bir zeminde olmalıdır.

Bu açıdan, en doğru yaklaşım “din müntesipleri arasında diyalog” olması gerektiğidir.¹⁵ Din müntesipleri, bölgesel ve küresel düzeyde baş gösteren sorunlar karşısında ortak bir tutum almalı, ortak sorumluluklar yüklenmelidir.¹⁶

Bu çerçevede diyalogun doğru anlaşılması gerektiği konusunda bazı bilim adamlarınca görüşler beyan edilmektedir. Bu görüşlerden birisi şu şekildedir: “Diyalog, bazı basın ve medya kuruluşları tarafından sanki bir fikrin kabulü veya sanki bir fikrin empoze edilmesi şeklinde aktarılmaktadır. Halbuki diyalog bu değildir. Hepinizin çok iyi bildiği gibi, diyalog, iki insanın birbiriyle konuşması ve birbirini dinlemeye alışmasıdır. Bu, dinler söz konusu olduğu zaman da, felsefi sistemler söz konusu olduğu zaman da, bu sistemlerin, açıklık, samimiyet ve hoşgörü içerisinde birbirini dinlemesi ve birbirine kendini anlatması anlamına gelir. Dolayısıyla diyalog kurulan muhatabın fikirlerinin doğrudan kabulü söz konusu değildir. Ancak, diyalog üç önemli unsura dayanmak zorundadır: Birincisi bilgidir. Diyalog, bilgi temeline dayanmalıdır. Çünkü, bilmeden diyalog sağlama imkanı yoktur. Eğer biz Hıristiyanlarla diyalog yapıyorsak, Hıristiyanlığı iyi bilmek zorundayız; ama, Hıristiyanların anladığı ve anlattığı Hıristiyanlığı. Müslümanlarla diyalog yapanlar da, İslam’ı bilmek zorundadırlar. Yahudilerle diyaloga girişenler, Yahudi temel kaynaklarını bilmek durumunda ve hatta zorundadırlar. Bunu yaparken, bu karşılıklı fikir alış-verişini veya diyalogu kurarken, bizim onlar hakkındaki kendi anlayışlarımızı onlara empoze etmek söz konusu olmaması gerektiği gibi, onları bizim doğrumuza çekmek ve kabule zorlamak da söz konusu olmamalıdır. Diyalogda ikinci unsur, tanımadır. Çünkü teorik olarak bilmek yetmiyor, tanımak da gerekiyor. Tanımak için ise karşı karşıya gelmek ve birlikte ortak birtakım yaşam merhalelerinden geçmek gerekir. Birbirimizi tanımadıkça, birbirimizi anlama imkanımız olmayacaktır. Tanıma aşamasından sonraki üçüncü merhale ise anlamadır.

¹⁵ Hayreddin Karaman, Dinlerarası Diyalog Nedir?, Ufuk Kitapları, Da Yayıncılık, İstanbul-2005, s. 12.

¹⁶ Ali Bulaç, “Din Müntesipleri Arasında Diyalog” 17.05.2004-<http://www.zaman.com.tr/=yazarlar>.

Anlama safhasında karşımızdaki insanların görüşlerini, dünyaya bakışlarını, varlık telakkilerini iyi biliyorsak, iyi tanıyorsak, onların ne söylemek istediklerini rahatlıkla anlar, kavrarız ve onlarla oturup tartışır, görüşürüz.”¹⁷

Benzer şekilde diyalogun imkanıyla ilgili yapılan değerlendirmede: “Dinler arası diyalog kavramından herkes başka bir şey anlıyor, ya da anlamak istiyor olabilir. Hatta bununla kendi dinleri, kendi ülkeleri, yönetimleri, hatta medeniyetleri adına yararlanmak ve bunun meyvelerini toplamak isteyenler dahi bulunabilir. Bütün bunlar bir ölçüde doğaldır. Ama buna ilmi ölçülerle ve gerçekleştirilebilir düzeyde bakmak isteyenlerin bununla kastettikleri şey, dinlerden ziyade din mensuplarının diyalogudur. Çünkü dinlerin, özellikle de üç semavi dinin birbirleriyle olan diyalogu, ardından gelene uyulmasını isteme ve kendinden önce gelenin aslını ve esasını kabul etme şeklindedir. Bu açıdan bizatihi dinler arasında problem yoktur. Çünkü bu üç dinin kökeni de aynıdır ve birbirlerine karşı olmak için değil, birbirlerini tamamlamak için gelmişlerdir. Teolojik yönleri ya da ibadet biçimleri açısından hiçbir dinin kendisini tartışmaya açması ise beklenemez ve bu mümkün de değildir. Çünkü böyle bir kabul, müdahaleyi ve modifikasyonu da kabul etme anlamına gelir ki bu, orijinallik iddiasıyla çatışan bir durumdur”¹⁸ şeklinde meseleye açıklık getirilmektedir.

B- MODERN ZAMANLARDA DİN OLGUSU

1- Günümüzde ‘Din’in Geri Dönüşü

Yirminci yüzyılın ilk yarısında sekülerleşme teorisyenleri tarafından dillendirildiği gibi dünyanın büyüünün bozulmadığı, dünya toplumlarının gittikçe dünyevileşmediği ve gittikçe de dinin toplum sahnesinde geri plana düşmeyeceği, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren anlaşılmaya başlanmış ve bugün itibariyle de iyice anlaşılmış bulunmaktadır. Denilebilir ki modernleşme ile birlikte sekülerleşmenin toplum katlarında egemen olacağı tezinin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Dinin dönüşü, Tanrı'nın intikamı, Tanrı'nın rövanşı, kutsalın dönüşü gibi ifadelerle tespit edilen dinî canlanmanın, etkili bir şekilde gerçekleşmekte olduğu söylenebilir.¹⁹

¹⁷ Bekir Karlığa, “2000’li Yıllarda Akıl Vahiy İlişkisi, Dinler Arası Diyalog”, Uluslar arası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (3-7 Mayıs 2000), DİB Yayınları, Ankara-2000, C. 2, s. 519-520.

¹⁸ Faruk Beşer, “Dinler Arası Diyalog ne demek?”, 30.03.2005-<http://www.if.sakarya.edu.tr/DINIGUNCELKONULAR/>

¹⁹ Ejder Okumuş, “Küreselleşme ve Medeniyetler Arası Diyalog, Marife Bilimsel Birikim, Yıl. 2, Sa. 2, güz -2002, s. 126-127.

Günümüzde dinin tekrar ön plana çıkmasını, bir anlamda dinin tekrar geri dönmesini Ali Bulaç şu şekilde değerlendirmektedir: “Bazılarına göre son çağdaş yüzyıl olan yirminci yüzyılın bu son çeyreğinde hiç beklenmeyen bir gelişme oldu. Din, bütün dünyada öne çıktı. Bu şaşırtıcı bir gelişmeydi. Çünkü geçen yüzyıldan beri dinin bütün fonksiyonlarını kaybettiği varsayılıyordu. Ancak, içinde yaşadığımız dönemde dinin birden bire ön plana çıktığını, dini hareketlerin hemen hemen her yerde yaygınlık kazandığını görüyoruz.

Bu, çağımızın önemli, şaşırtıcı ve biraz da paradoksal bir gelişmesi sayılır. Hiç beklenmedik bir şekilde dini uyanışlara tanık olunması herkesi şaşırtmıştır. 18. yüzyıl rasyonalizmin, 19. yüzyıl pozitivizmin hakimiyet çağı olarak geçti. Aydınlanma çağı filozofları sosyal bilimcileri ve gelecek kestirimcileri, 20. yüzyılda din'in insan hayatından tamamen çekileceğini düşünüyorlardı. Hatta Almanların ünlü filozofu Nietzsche, geçen yüzyılda “Tanrının öldüğü”nü ilan etmişti. 20.yüzyıla gelindiğinde, 1975 yıllarına kadar gerçekten felsefi temeli olmayan fiili bir ateizm yaşandı. Bu da dine ve dini hayata karşı bir aldırışsızlık ve kayıtsızlık şeklinde tezahür etti. Bu düşünce ve tutum, aydınlar, yöneticiler ve toplumun zengin kesimleri arasında bilhassa yaygındı. Ancak yoksul halk kitlelerinin genelde dini hayatla bağlantısını hiçbir zaman kesmediği söylenebilir. Ne var ki yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere din'in bütün dünyada ve deyim yerinde ise adeta atağa geçtiğini gördük. Budist dünyada bir canlanma ve buna bağlı olarak, Hindistan'da Budizm'e dönüş akımları hızlandı. Çin'de Taoizm'e ilgi giderek arttı. Yahudilik özellikle İsrail'in kuruluşundan sonra büyük bir güç kazandı ve İsrail'de güçlü dini gruplar, asıl dini metinlere dönüş hareketini savunmaya başladılar. Kuruluşundan beri İsrail'in kültür, politika ve sosyal hayatını etkileyen en önemli güç kuşkusuz din olmuştur.

Benzer bir gelişme Hıristiyan dünyasında da yaşanıyor. 1960'larda toplanan İkinci Vatikan Konsili, modernizme karşı Hıristiyanlığın ne gibi konumlar alabileceğini tartıştı ve gelecekle ilgili birtakım stratejiler tespit etti. Kısmen Avrupa'da ve ağırlıklı olarak Kuzey ve Güney Amerika'da Hıristiyanlığın büyük bir dinamizm içinde olduğunda şüphe yok. ABD, Batı Avrupa'ya göre dini hareketler bakımından çok daha canlı ve yoğun bir bölge sayılır. Amerika'da bir anda 450 peygamber, mesih, mehdi, kurtarıcı ve benzeri dini lider çıktı, milyonlarca insanı peşine taktı. Bunlar her gün televizyon ekranlarına çıkararak insanları, Tanrı'ya, dine ve kendilerinin gösterdiği kurtuluşçu teolojiye çağırıyorlar. İnsanlar, bunlara büyük bir ilgi gösteriyor.

İslamiyet bu tarihsel süreçte önemli rollere sahiptir. Şansını kaybetmemiştir. Çünkü henüz moderniteye teslim olmamış, direnişini sürdürmekteydi. Ernest Gellner, İslamiyet'in modernite karşısındaki bu direnişini “mucize” olarak nitelendirmiştir. Neredeyse İslam dünyasının genelinde, yıllardan beri Batı paradigması dışında, başka bir paradigmadan hareketle ve bir muhalefet geliştirmek amacıyla zengin bir literatür telif edilerek, son 50 senede İslam dünyasında alternatif mahiyette binlerce kitap kaleme alındı. Mısır'dan Pakistan'a, Yemen'den Malezya'ya Türkiye'den Bosna'ya kadar yayılan kültürel, bilimsel ve entelektüel bir yeniden doğuş hareketinin yaşanması, kültürü ve entelektüel gücü ile İslamiyet'in henüz teslim olmadığını, moderniteye itiraz ettiğini ve meydan okuduğunu göstermektedir. Belki bu üretimde içerik yeterince güçlü değildir; ama bu dinin meydan okuyuşunu ifade etmek üzere bu çabaların sürdürüldüğünde hiç şüphe yoktur.²⁰

2- Küreselleşme ve Din

Küreselleşme (Globalleşme), kısaca ve basitleştirilmiş bir ifade ile toplumlar arası ilintileri sıklaştıran, çoğaltan bir süreçtir. Dünyanın bir tarafında cereyan eden olguların, diğer köşelerindeki insanları etkilemesi sürecidir. Bu süreç, tek yönlü veya tek doğrultulu değil, çoğul; karmaşık, hatta çelişkili etkileşimleri içeren bir gerçeklik veya durumdur. Tarifimizi belli ileri aşamaya götürürsek, o zaman “küresellik”, bir idraktır. Yaşadığımız dünyanın “teklik” haline gelmeye başladığını algılama biçimidir. Başka bir deyişle, küresellik, artık bir referans çerçevesidir. Bu “evrensel” bakış, ondan önceki hegemonyacı birleştirme doğmalarından ayrılır. Küreselleşme, taraftarları için bir “düş” olmasa bile “ideal”, çare olmasa bile değerleri olan bir dünyaya - gezegenimize - bakış açısı, hatta felsefesidir.²¹

Küreselleşme kavramı, bir taraftan dünya toplumlarının birbirine benzeme süreçlerini, buna bağlı olarak da bir tek global kültürün ortaya çıkmasını, diğer taraftan da toplulukların kimlik ve kültürel farklılıklarını anlatmak için kullanılmaktadır. Bu sürecin ana teması şöyledir; “Batı Uygarlığı toplumların nihai hedefidir, onun ortaya koyduğu değerler de insanlığın yegane ortak değerleridir. Bütün topluluklar onun yaşadığı süreci yaşayacaklardır. Esasen modern ve geleneksel olarak iki toplum modeli vardır ve batının modern değerlerine

²⁰ Bulaç, Avrupa Birliği ve Türkiye, Feza Gazetecilik Zaman Yayınları, İstanbul-2001, s. 203-206.

²¹ Mim Kemal Öke, Küresel Toplum ve Türkiye, Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, Ankara-2001, s. 7, 8.

sahip toplulukların dışındaki geleneksel değerler er geç yok olacaklardır. Yani yeryüzü tek kültürlülüğe doğru gitmektedir.”²²

Globalleşme olgusu, günümüzde kültürler arası ilişkileri ve etkileşimi hızlandırmıştır. Küçülen dünyamızda daha da önem arz eden din olgusu, globalleşme ile nasıl bir anlam kazanmıştır? Temel Yeşilyurt’a göre: “Globalleşme düşüncesi modern dünya görüşünün derinlerinden geldiğinden çerçevesini belirlediği evren, post-modern bir eksende şekillenir. Bu nedenle global dünya, beşer tarihinde hiç yaşanmamış bir bilimsel ve teknolojik gelişim süreci vaat etmesinin yanında, büyük ölçüde post-modern bir bağlamda gelişmesi, oluşan evrensel formun tüm bireyleri kadar ‘dinî toplulukları’ açısından da güçlü iddialar taşır.

Post-modernizm, tıpkı modernizm gibi, sekülerize olmuş bir dünyada, yitik manevi merkezi yeniden elde etmek için ümitsiz bir girişim gibi görünüyor; çünkü post-modernizm moderniteye nispetle insan mutluluğu noktasından pek çok şey vaat ediyor, ancak vaat ettiklerinin çoğunu gerçekleştirmekte başarısız olmuş görünüyor. Bu nedenle sanayi toplumlarında olduğu gibi, zirai toplumlarda da dinin yeniden ihyası ‘post-modernizm ötesinin en anlamlı imalarından biri’dir. Bir başka açıdan da din, bilim ve teknolojinin ihlallerinin bir neticesi olarak önemi azalmak yerine, son derece ayrıcalıklı ve fonksiyonel hale de gelebilmektedir.

Globalleşme, düşünceleri, alışkanlıkları, değerleri, din ve sosyal yaşamın diğer veçhelerini de hem şekillendirmekte hem de şeklini onlardan kazanmaktadır. O hem eski kimlikleri güçlendirmekte hem de yenilerini beslemektedir. Global bir dünyada, dinin ulaşımı, aynı şekilde öncekinden daha global bir hal almıştır. Globalleşme yalnızca dinin pek çok formuyla uyumlu değil, aynı zamanda o, dini düşüncenin yayılımını da kolaylaştırmıştır. Büyük dinler şimdi dünya dinleridir. Kutsal metinlere Internet üzerinden erişilebilmektedir. Globalleşmenin destek sağladığı imanlar arası diyalog, şimdi daha iyi tesis edilebilmektedir. Dini tahrip etmek yerine globalleşme, dinin uygulanışını genişletmeye yönelik koşulları oluşturuyor.

Dini evrende hakikate yönelik geliştirebilecek böylesine kapsamlı bir yaklaşım, çağdaş dünyada çoğulcu yaklaşımlar için önemlidir. Çünkü bu yaklaşım belli bir gerçekliğin çok sesli bir ortamda herhangi bir kesin anlamdan yoksun bırakılışını öneren ve silik bir hakikatle sonuçlanan bir yaklaşımı değil, belki onun pek çok açıdan, farklı anlam

²² Mustafa Aydın, “Küreselleşme, Kültürcülük ve Din”, Medeniyetler Arası Diyalog Uluslararası Sempozyum 18-20 Eylül 1998, s. 123.

evrenlerinden anlatımını, farklı sosyo-kültürel kodlardan deşifresini, bütün bunlarla birlikte bütün zenginliği içinde netleşen yeni ve engin anlamıyla daha güçlü bir şekilde vurgulanışını ifade eder. Bu durumda, hakikat anlayışımızda bilincimizi, kendi içimize kapanmak yerine, kendimizin dışındaki bir eylem dünyasına, başkalarıyla paylaştığımız bir dünyaya yönlendirebiliriz. Bu ise herhangi bir doktrinin ya da dinin, herhangi bir indirgeme veya alt gruba başvurmaksızın tanımlanmasıyla olacaktır.

Dinin, bütün itirazlara ve inkar edişlere rağmen hâlâ büyük bir kuvvet olduğu tartışma götürmez. Çünkü din kendi değerler sistemi içinde, inananları aracılığıyla kendi alan ve sınırlarını yeniden kurmaktadır. Yaşama verdiği manevi ve teşvik edici destek, oluşturmuş olduğu ayrımlar, sonsuzluk, ölümsüzlük ve mükemmelliğe yönelik uyandırdığı özlem, kolayca tükenecek şeyler değildir. Din hala mevcut tecrübemize katkı sağlamaya devam etmektedir ve bu devam ettiği sürece de çağdaş insan için canlı seçenek olmayı sürdürecektir.”²³

Sonuçta; dinin, en önemli işlevlerinden birinin çatışma değil diyalog, toplumsal bütünleştirme, kaynaştırma, uzlaştırma olduğunu²⁴ hesaba katarak, küreselleşmenin olumsuz ve yıkıcı etkilerini etkisizleştirmede ve medeniyetler arası diyalogun geliştirilmesinde başat bir rol oynayabileceği söylenebilir. Esasen dinlerin evrensellik özellik ve iddiaları da bunu doğrulayacak niteliktedir. Dinler, evrensellik özellikleriyle küreselleşmenin olumsuzluklarını ortadan kaldırabilir, modern seküler değerlerin parçalayıcı, çatışmacı, kavgacı nitelikleri yerine barışçı, gerçekliği meşrûlaştırıcı, bütünleştirici, ortak-genel geçer ilkeler getirici ve diyalog oluşturucu nitelikleriyle medeniyetler arası diyalogda etkin bir işlevselliğe sahip olabilir. Dinin güçlü sosyal etkinliğine bakıldığında, dinin yok sayıldığı veya belli özel alanlara sıkıştırılmak istendiği ya da dikkate alınmadığı bir küresel dünyada diyalogun gerçekleşmesi, olumlu sonuçlar getirmesi olası görünmemektedir.²⁵

²³ Temel Yeşilyurt, “Globalleşen Dünyada Dinin Anlamı”, 26.04.2005 - tyesilyurt@firat.edu.tr.

²⁴ Okumuş, agm, s. 127 : Bkz. Emile Durkheim, Din Hayatının İbtidâî Şekilleri, Çev. Hüseyin Câhid, c. 1-2, Tanin Matbaası, İstanbul 1923; Peter L. Berger, Dinin Sosyal Gerçekliği, Çev. Ali Coşkun, İnsan Yay., İstanbul-1993; P. L. Berger, "Dini Kurumlar", Toplumbilimi Yazıları, Çev. Adil Çiftçi, Anadolu Yayınları, İzmir-1999, s. 71-136.

²⁵ Okumuş, agm, s. 127.

C- DİNLER ARASI DİYALOĞUN İMKANI

1- Dinler Arası Diyaloga Olan İhtiyaç

Günümüzde Müslümanların diğer din mensuplarıyla diyaloga girmelerini gerektiren pek çok önemli neden vardır. İlk olarak çoğulcu bir dünyada yaşıyoruz. Özellikle son asırda meydana gelen büyük çaptaki göçler, sığınmacılar, öğrenciler, göçmen işçiler neticesinde değişik ülke, farklı inanç ve ideolojilere sahip insanlar bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum farklı kültür ve dinlere mensup kişilerin bir araya gelmesine ve birlikte yaşamalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla huzurlu bir hayat sürmek için dini ve milliyeti ne olursa olsun insanların birbirine ihtiyacı vardır. O halde istesek de istemesek de barış içerisinde yaşamak için diğer inançlara mensup kişilerle diyalog içinde yaşamak durumundayız.

Bununla beraber Müslümanlarla Hıristiyanları diyaloga iten başka bir faktör de, özellikle bu iki din mensuplarının hemen hemen dünyanın her tarafında bulunmalarıdır. Nüfus çokluğu ve yoğunluğu açısından bakıldığında “dünyadaki her altı kişiden birinin Müslüman, ikisinin ise Hıristiyan”²⁶ olduğu görülmektedir. O halde meseleye nüfus açısından bakıldığında Hıristiyanlarla Müslümanların dünya nüfusunun yarısını oluşturduğunu ve bu yüzden dünya barışının önemli ölçüde bu iki dinin mensuplarına bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü günümüzde savaşların ve çatışmaların önemli nedenlerinden birisi hala dini farklılıklardır. Bu konuda George N. Malek şöyle demektedir: “Özelde Orta Doğuda, genelde ise diğer İslam topraklarında, dini konularla ilgili problemler halledilmedikçe, Batıyla siyasi ve ekonomik olarak bir barışa ulaşmak mümkün değildir.”²⁷

Müslüman ve Hıristiyanları diyaloga sevk eden bir başka neden de her ne kadar aralarında bazı inanç ve ibadet farklılıkları olsa da, ilahi kaynaklı kitaplara sahip olmaları ve bunun sonucu olarak da önemli bazı benzerliklere sahip olmalarıdır. Dolayısıyla ortak noktalar nedeniyle bu kişilerin diyalog kurmaları diğerlerine oranla daha kolaydır. İnanç açısından benzerliklere dikkat çeken George Weshborn her iki grubun da bir Tanrı'nın varlığına inandıklarına, O'na ibadet etmekle mükellef olduklarına, takva sahibi ve erdemli bir hayat yaşamak zorunda olduklarına, günahları için tövbe etmek ve onları terk etmekle

²⁶ Mustafa Köylü, Dinler Arası Diyalog, İnsan Yayınları, İstanbul-2001, s. 136 : Küng, “Christiatity and World Religions: Dialogue With Islam,” s. 194.

²⁷ Köylü, age: George N. Malek, “Christian-Muslim Dialogue,” Missiology: An International Review, Vol. XV, No. 3 (July1998), s. 285.

mükellef olduklarına, ruhun ölümsüz olduğuna ve burada işlenen amellere göre gelecekte ya mükâfatlandırılacaklarına ya da cezalandırılacaklarına, Tanrı'nın isteklerini peygamberler ve elçiler vasıtasıyla vahyettiğine ve Kutsal Kitapların Tanrı'nın sözleri olduğuna inandıklarını ifade etmektedir.²⁸

Müslümanların diğer din mensuplarıyla diyaloga girmelerinin önemli nedenlerinden birisi de bizzat Kur'an'ın bu konudaki emridir. Kur'an, Müslümanların genelde tüm insanlarla, özelde ise Hıristiyan ve Yahudilerle daha yakın ve samimi ilişkiler kurmaları gerektiğini, onlarla tartışırken bile gayet nazik bir şekilde tartışmalarını emretmektedir.

Sonuç olarak Müslümanların diğer din mensuplarıyla diyaloga girme konusunda herhangi bir engelinin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.²⁹ Abdurrahman Küçük de dinler arası diyaloga neden ihtiyaç olduğu konusunu maddeler halinde şu şekilde özetlemektedir.³⁰

- 1- Çağımız dinler ve kültürler arasında daha sıkı ve daha doğrudan ilişkilerin kurulduğu bir çağdır. Bu çağ, her türlü teknik imkanların arttığı, uluslar arası turizmin yaygınlaştığı, televizyon, basın-yayın, Internet yoluyla bilgi akışının sağlandığı bir çağdır. Bu imkanlar, farklı coğrafyalarda bulunan insanların inanç ve kültürleri arasında ortak unsurların bulunduğunu ortaya koyabilmektedir. Bu ortak noktaların yakalanması ancak diyalog yoluyla ortaya çıkmaktadır.
- 2- Başka insanlarla irtibat kurarak, onların neye inandıklarını, nasıl ibadet ettiklerini ve nasıl yaşadıklarını tanımak, başka dine ve yaşayış tarzına mensup insanların görüş ufkunu genişletebilmekte, yeni anlayışlara kapı açabilmekte, başkalarının bakışına göre kendimize bakabilmeye ve özeleştiri yapabilmeye yardımcı olmaktadır.
- 3- Çağın bütün insanları tehdit eden hastalıklarına, uyuşturucuya ve problemlerine karşı ortak cephe oluşturmasına ve dinlerin ortak çözümlerine başvurulabilmektedir.
- 4- Diyalog, tarih boyunca Hıristiyanlık ile diğer dinler arasında, dinlerin kendi içindeki gruplar arasındaki düşmanlığın kaldırılmasına ve barış ortamının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

²⁸ Köylü, age: George Washborn, "Points of Contact Between Christianity and Muhammadanism," Islam in North America A Source Book, ed. Michael A. Koszegi and J. Gordon Melton (New York&London: Garland Pub., 1992), s. 267.

²⁹ Köylü, age, s. 135-137.

³⁰ Abdurrahman Küçük, "Avrupa Birliği Sürecinde Dinler arası Diyalogun Yeri ve Önemi", Uluslar arası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (3-7 Mayıs 2000), DİB Yayınları, Ankara-2000, C. 2, s. 488-489.

- 5- Dünyada sosyal adaleti ve barışı temin etmek; insan haklarını, din ve vicdan hürriyetini korumak gibi konularda ortak hareket etmek için diyalog kaçınılmaz olmaktadır.
- 6- Medeniyetler, diyalogun tabii bir sonucudur. Medeniyetlerin gelişmesi günümüzde de yine diyaloga muhtaçtır.
- 7- Protestanlık ve neticede reform, Müslüman-Hıristiyan diyalogunun bir sonucudur.
- 8- İslam Medeniyetinin gelişmesinde Batı ile gerçekleştirilen diyalogların katkısı büyüktür.
- 9- Ortaçağda İbni Rüşd, İbni Sina, Aristo, Eflatun gibi bilginlerden yapılan tercümelemler ve alıntılar diyalogun neticesidir.
- 10- Günümüzde de düşmanlığa değil, barışa ihtiyaç vardır. Barışın yolu da gerçek anlamda bir “diyalog”dan geçmektedir.
- 11- Günümüzde, “inanmayan insanlar” arasında, diyalogun önemi inkar edilemez bir durumdur. Bu, insani ve ahlaki bir davranıştır. Art niyet taşımayan, samimi ve gerçek anlamdaki bir diyalogda her dine mensup olanların olduğu gibi Müslümanların da faydaları sayılmayacak kadar çoktur. Çünkü; İslam’da “tebliğ” esası vardır. İslam ilkelerinin, gerek Müslümanlara gerekse Müslüman olmayanlara ulaştırılmasının yolu tebliğdir. İslami tebliğde aldatma, kandırma, baskı yapma, hileli yollara sapma gibi esaslara yer yoktur. Açıklık, samimiyet ve doğruluk temel prensiptir. Bu metodu Kur’an şu şekilde ortaya koymaktadır; “İşte onun için sen (tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah’ın indirdiği Kitab’a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir,”³¹“(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir”³² “İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O’na teslim olmuşuzdur.”³³ Kur’an hak ve hakikat yolunu açıkladıktan, mesajını ulaştırdıktan sonra, inanıp inanmamayı insanın ihtiyarına bırakır; inanıp, yararlı iş yapmanın

³¹ Şura, 42/15.

³² Nahl, 16/125.

³³ Ankebut, 29/46.

kişinin menfaatine olduğu hakikatini de ortaya koyar. Neticede “Sizin dininiz size, benimki de banadır.”³⁴ Prensibini yerleştirerek, bugünkü “diyalog” çalışmalarındaki ölçüyü ve metodu en veciz şekilde açıklar. İslam’la ilgili olarak verdiğimiz bu bilgiler, sadece “Tebliğ” ile “Misyonerlik” arasındaki farkı belirtmek ve Müslümanların da gerçek anlamdaki “diyalog”dan korkacak bir şeylerin bulunmadığını ortaya koymak amacına yöneliktir.

- 12- “Diyalog Faaliyetleri’nin hedefine ulaşması ve istenen gayenin elde edilmesi için; Diyaloglarda gizli, sinsî, siyasi gayeler güdülmemeli; samimiyet esasî benimsenmeli, misyonerliğin veya propagandanın yeni bir metodu gibi görülmemeli ve bu çeşit görüntüler giderilmeli, diyalog olsun diye dini emirlerde tevile, zorlamaya gitmeksizin, her din olduğu gibi sunulmalı; “Sizin dininiz size, benim dinim bana” denilebilmelidir.³⁵

2- Diyalogun Amacı ve Şartları

Zamanımızda dinler arası diyalog bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu konuda taraflar hem fikirdir. Fakat yapılan çalışmalar esnasında aksaklıkların meydana gelmemesi ve bu konuda belli standartların oluşturulması noktasında dinler arası diyalog üzerine çalışma yapanlar diyalog sürecinde dikkat edilmesi gereken hususları şu şekilde sıralamaktadırlar.

1- Dinler arası diyalogun en başta gelen şartlarından biri tabii olarak diyalog sürecine giren kişilerin dini şahsiyetler olması, yani bir şekilde kutsalla ilişkisi olan kişi ya da kişiler olmasıdır. Karşılaştırmalı dinler tarihi konusu üzerine çalışan ilim adamları, bugün diğer dinleri doğru olarak anlamaları için sadece kendi dinleri üzerine olan entelektüel çalışmalarının yeterli olmadığını, diğer dinleri de derin bir şekilde hissetme ve tecrübe etmenin mutlaka gerekli olduğu konusunda hem fikirdirler.

O halde dinler arası diyalog sürecine girmek için tarafların mutlaka dini bir inanca sahip olması, kabul ettiği dini gerçek olarak kabul etmesi, onu belli bir dereceye kadar tecrübe etmesi gerekir. Bunun da nedeni her ne kadar onlar kutsala ya da inanılan varlığa farklı açılardan baksalar da, belli konularda anlaşmaları kolay olacaktır. Zaten bugün sadece kendi dinini ve inancını kabul edip diğerlerini yok saymak nadiren görülen bir olaydır.

³⁴ Kafirun, 109/6.

³⁵ Küçük, agm, C.2 , s. 488-489.

2- Diyalog sadece karşılıklı güven ve samimiyet ortamı içinde oluşabilir. Diyalog sürecinde dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan bir tanesi de samimiyettir. Her ne kadar diyalogda elbette aynı görüşü paylaşan kimseler bir araya gelmeseler de, kişiler arasındaki diyalog ancak güven üzerine kurulur. Zira samimiyetin yokluğu sadece diyalogu engellemez, aynı zamanda mevcut ilişkileri de zedeler. Kısaca eğer “güven yoksa, diyalog da yoktur.”

4- Dinler arası diyalogda kendi ideallerimizle karşı tarafın eylemlerini karşılaştırmamalıyız. Bunun yerine bizde bulunan yüksek ideallerin karşımızdaki inanca sahip olanlarda da aynen bulunabileceğini göz ardı etmemeliyiz.

5- Diyaloga hemen ilk anda anlaşmazlık noktası olan çözümlenmesi güç sorunlarla başlanmamalıdır. Zira bu tür noktalardan başlamak, bir şeyin doğmadan ölmesi demektir. Bu yüzden ilk anda en zor problemler yerine, ortak noktalardan başlamak daha uygundur. Karşılıklı güven gelişip, yaygınlaştıkça o zaman diğer dikenli konulara geçilebilir. Nasıl ki öğrenmede bilinenden bilinmeyene doğru bir metot takip ediyorsak, aynı şekilde diyalogda ortaklaşa kabul edilen konulardan diğerlerine doğru bir yol izlenmelidir. Böyle bir ortamda her birey sadece karşı tarafı sempati ve açık fikirlilikle karşılamamalı aynı zamanda, kendi geleneğine bağlı kalmak şartıyla mümkün olduğu kadar diğer görüşleri de kabul etmeye gayret göstermelidir.

6- Diyalog ancak eşitlik içerisinde yer alabilir. Diyalogdaki temel amaç gruplardan her birinin diğerinden bir şeyler öğrenmesidir. Bu yüzden eğer taraflardan biri örneğin bir Müslüman bir Hıristiyan'ı aşağı görür, veya bir Hıristiyan bir Müslüman'ı aşağı görürse, orada diyalog yok demektir. Eğer gerçekten diyalogun gerçekleştirilmesi isteniliyorsa, o zaman her taraf temel olarak eşit şartlar içerisinde yer almalıdır.

7- Gerçek anlamda diyalogun olması için herkes kendi dininin sınırları içinde kalmalı, imkanları ve fırsatları değerlendirme yoluna giderek diyalogu bir “misyonerlik faaliyeti” olarak görmemelidir.

8- Diyalog tüm dinlerde muhtemel bir gerçeğin tanınması esasına bina edilmelidir; bu gerçeği tanıma yeteneği tüm dinler için müşterek bir zemin ve hedefin hipotezleri üzerine temellendirilmelidir. Ortaya koymaya çalıştığımız diyalogun tabiatı diyaloga iştirak eden kişilerin diğer din mensuplarını gerçek ve samimi bir şekilde dinlemelerini gerekli kılmaktadır. Bu, görüldüğünden zor olan bir görevdir. Zira karşı tarafı gerçek anlamda dinlemek karşı tarafın sahip olduğu dinde muhtemel bir gerçeğin olduğuna tam bir açıklık

olmasını gerektirir. Aslında her bir ortak, diğerinin inancında bir hakikatin olduğunu farz etmelidir.

Kişi daha baştan tek gerçeğe kendisinin sahip olduğunu, diğerlerinin mutlak yanlış olduğunu kabul ederse, diğerlerini gerçek anlamda dinlemesi mümkün olamaz. Bir de bir şeyi anlamakla onu yorumlamak farklıdır. Buradaki temel kural şudur: “Her hangi bir dinin yorumu o dinin müntesipleri tarafından o şekilde anlaşılmadığı sürece geçerli değildir.” Örneğin Müslümanların Hıristiyanları sahip oldukları teslis inancından dolayı eleştirmeleri, Hıristiyanlarında Müslümanların cihadını eleştirip farklı anlamaları gibi.

Bu şartı kabul eden kişiler tüm dinlerin müşterek bir zemin ve hedefinin olduğunu kabul etmelidirler. Muhtemelen tüm dünya dinlerinde bulunan ortak zemin insanlığın birliğini geliştirmek ve dünyayı tehdit eden tehlikeleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır. İşte burada bu hedeflere farklı açılardan yaklaşırsalar da, bu din mensupları birlikte çalışmadıkları ve birbirlerini tanımadıkları sürece bu hedefe ulaşmaları oldukça zordur.³⁶

3- Dinler Arası Diyalogun İslam Dinindeki Temelleri

a) Kur'an'da Dinler Arası Diyalog

Müslümanlar diğer din mensuplarıyla olan diyalog konusundaki samimi tavırlarını tarih boyunca devam ettirmişlerdir. Bu konudaki duruşlarını güçlü oldukları zaman da zayıf oldukları zaman da korumuşlardır. Bunun en başta gelen sebebi islami kaynaklarda bu konunun ele alınışdır. Konumuzla alakalı olarak Davut Aydüz, Kur'an'da dinler arası diyalogla ilgili şunları söylemektedir:

Diyalog ve hoşgörü açısından Kur'an ve Sünnet'e bakınca, konuyla alakalı birçok ayet ve hadis bulmak mümkündür. Kur'an ve Sünnette bazı hususî haller müstesnâ, hep müsamahayı görürüz. Bir insan kendini az zorlayarak ve biraz dikkatlice Kur'an'ın ayetlerine göz gezdirebilse, müsamaha, af, diyalog ve herkese bağrını açma ile alakalı konuya esas teşkil edebilecek onlarca ayet bulabilir. İşte bu husus, İslâm dininin herkesi kucaklayıcı bir yanını, yani onun evrenselliğini göstermektedir. İslami müsamahanın çerçevesi Ehl-i Kitaba, hatta bir manada kim olursa olsun bütün dünya insanlarına kadar uzanmaktadır.

Ne Kur'an'da, ne de sünnette, sevgiye, hoşgörüyeye ve herkesle konuşup görüşmeye, duygu ve düşünceleri ifade etme manasında diyaloga zıt ve onları yasaklayıcı bir hüküm, bir

³⁶ Köylü, age, s. 17-20.

tavır yoktur. Zaten herkesin iyiliğini isteyen ve istisnasız herkesi kurtuluşa çağıran bir dinin başka türlü olması da düşünülemez.

Kur'an, Hz. Peygamber (a.s.)'e evrensel risalet vazifesini yerine getirirken, daima hoşgörü ve diyalogu esas almasını emretmenin yanı sıra, şu ayet-i kerime ile de Ehl-i Kitap'la hangi ortak paydada buluşulması gerektiğine işaretle bulunur:

1. De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz Müslümanlarız.”³⁷

İşte bu ayet, Ehl-i Kitap’a güler bir yüz ve tatlı bir dille yaklaşır, “gelin” diyor. Bu “gelin” deyişte, “sizi çağırdığım, davet ettiğim şeyler, sizin bilmediğiniz şeyler değil; tam tersine, bildiğiniz, ünsiyet ettiğiniz ve bizden çok önce karşılaşmış da, şimdi unutmuş olabileceğiniz veya yanlış hatırladığınız şeyler türündendir.” denilmektedir.

“Ortak bir söz” tamlaması tefsirlerde, “adilane, dosdoğru, orta yolun ifadesi olan bir söz, adalet ve insaf ölçülerine uygun olan bir söz” şeklinde açıklanmaktadır. Bu tamlamaya bağlı olarak yer alan “bizimle sizin aranızda” anlamındaki kısmı ayetin devamında bu sözün ne olduğuna dair yapılan açıklama dikkate alındığında, burada Müslümanlar ile asli hüviyeti itibarıyla tek tanrı inancının savunucusu olan din mensupları arasındaki ortak ilkelerin özünün kastedildiği açıkça anlaşılır. Ayette bu ilkelerin en temel noktası yalnız Allah’a ibadet etme şeklinde belirtilmiştir.³⁸

Faruk Beşer Al-i İmran suresi 64. ayetin açıklamasıyla ilgili olarak, temel doğrularda diyalog sonucunu dile getirmektedir. Ona göre İslam tarihinin “öteki”ni sürekli hesaba kattığı ve karşılıklı konuşma anlamında onunla hep diyalog halinde bulunduğu bir gerçektir. Burada elbette ilk akla gelen noktalar şunlardır:

a. Bu nas, böyle bir eylemin Müslümanların inisiyatifiyle ve onların davetiyle başlatılmasını teklif eder gibidir.

b. Bu davet, din mensupları arasında bir diyalogdan öte, dinlerin esasları konusunda bir diyalogu talep etmekte ve onların da aslında temel kabulleri olan, ama bu gün terk ettikleri teolojik temellerde birleşmeyi talep eder.

c. Onların bu temel ittifak noktalarını kabul etmemeleri durumunda ise, Müslümanların, biz bu işte yokuz anlamına gelecek: “Eğer bundan yüz çevirirlerse, şahit olun

³⁷ Al-i İmran, 3/64.

³⁸ Karaman, age, s. 93.

ki, biz Müslüman'ız deyin” demeleri istenir. Anlaşılacağı üzere bu davet, öncelikle dünyanın ıslahına yönelik bir davet değil, diğer din mensuplarına, kendilerinin de temel ilkeleri olan hususları hatırlatmaktır. Şu halde, eğer bir ittifak olacaksa bu, her hangi bir dine has olan ilkelere olamaz, bunu kimse kabul etmez. Aksine, hepsinin aslında varolan ilkelere olabilir. Ama bunu dahi kabul etmezlerse artık ittifak imkanı kalmaz. Buna biz, her üç dinin de esasını teşkil eden “temel doğrularda diyalog” adını verebiliriz.³⁹

2. “Zulmedenleri hariç, Ehl-i kitab ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: “Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da bir ve aynı ilahdır ve Biz O’na gönülden teslim olduk.”⁴⁰

Kur’an, bu ayetiyle de bize, üslûpta takınacağımız tavrı ve sergilememiz gereken edebi gösteriyor. Ehl-i Kitabın zâlim olmayan kesimiyle münasebetlerimizde, şiddetli davranma ve onların iflahını kesme düşüncesi İslami bir düşünce ve davranış değildir. Böyle bir düşünce ve davranış İslami olmaktan öte, İslami kaide ve prensiplere aykırı bir çarpıklık demektir.

3. “Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara adil davranmanızı yasaklamaz.”⁴¹

Bu âyet, Müslümanlarla Mekke müşriklerinin ilişkilerinin son derece gergin olduğu sırada inmiştir. Buna rağmen inanmayanlara iyiliği, insaf ve adaleti emretmesi oldukça dikkate değerdir. “Allah katında din İslâm’dır.”⁴² ayetinin gösterdiği gibi; bütün Allah elçileri aynı dinin tebliğcileridir. Şu halde son Peygamber'den (a.s.) önceki Peygamberlerin tebliğlerine bağlı kaldıklarını söyleyenlerle diyalog daha kolay ve mümkün olur. Ancak; diyaloga hazır olmayanlarla sürekli savaş edileceğine ilişkin bir emir de Kur’an’da yoktur. Tam aksine; Mümtehine sûresindeki 8’nci âyette, Müslümanlarla savaşmayan diğer din mensupları ile en üstün ahlâk ilkeleri çerçevesinde ilişki kurma tavsiyesi vardır.⁴³

³⁹ Faruk Beşer, agm, s. 2.

⁴⁰ Ankebut, 29/46.

⁴¹ Mumtehine, 60/8.

⁴² Al-i İmran, 3/19.

⁴³ Davut Aydüz, Tarih Boyunca Dinler arası Diyalog, Işık Yayınları, İstanbul-2005, s. 43-45.

b) Sünnet'te Dinler Arası Diyalog

Diğer din mensuplarına karşı, bir insan olmaları itibariyle hep sevgi ve hoşgörü ile muamelede bulunan Hz. Peygamber (a.s.)'in hayatı, baştan sona hep af ve müsamaha yörüngelidir. Hoşgörü ve diyalog, kaynakları itibariyle Kur'ân ve Sünnet'e dayandığından Müslüman'ın tabii ahlakıdır ve bu itibarla da kalıcıdır. Hz. Peygamber (a.s.), Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi demeden hemen her insana değer vermiştir. Nitekim bir gün yoldan bir Yahudi cenazesi geçerken ayağa kalkar. O esnada yanında bulunan bir Sahabi, “Ya Resulallah, o Yahudi'dir.” der. Hiç tavrını bozmadan ve yüz çizgilerini değiştirmeden şu cevabı verir: “Ama bir insan!”⁴⁴

Hz. Peygamber (a.s.), Allah Resülü sıfatıyla tebliğe başladığı zaman, ilk defa Mekke'de bazı Hıristiyanlarla karşılaşmıştı. Hatta, kendisine vahiy gelmeye başladığı ilk günlerde Hz. Hatice'yi ve Hz. Peygamberi teselli eden Varaka b. Nevfel de İncil'in el yazmalarına sahip olan bir Hıristiyan'dı.⁴⁵

Hz. Peygamber (a.s.) in Mekke'de Ehl-i Kitab'a mensup kölelerle, hatta demircilik yapan Hıristiyan biriyle yakın dostluklar kurduğunu ve bu insanlara karşı oldukça olumlu yaklaştığını görmekteyiz. Henüz risaletten üç yıl gibi kısa bir zaman sonra, Bizans'ın İran'a mağlubiyeti, Mekke'de Müslümanları üzmüştü. Nitekim Yüce Allah da kitap ehli Rumların galip geleceği tesellisini bildiren vahyini göndermişti.⁴⁶

Peygamberimizin Hicretten önce ilk ilgi duyduğu ve Müslümanların hicret etmelerini arzu ettiği Hıristiyan ülke, Habeşistan olmuştur. Allah Resülü, Mekke müşriklerinin amansız işkenceleri ve tazyikleri karşısında Mekkeli Müslümanların Habeşistan'a hicretlerini arzu etmiş ve bu hislerini şu ifadelerle belirtmiştir. “İsterseniz ve elinizden gelirse, Habeşistan'a iltica ediniz. Zira orada hüküm süren kralın topraklarında kimseye zulüm edilmez. Orası doğru ve emin bir yerdir, Allah asan edinceye kadar orada kalın.”

Müslüman-Hıristiyan münasebetleri açısından Mekke devri çok fazla hareketlilik göstermezken, Medine devrinde Hıristiyan münasebetlerinde bir artış görülmektedir. Hz. Peygamber (a.s.) Medine'de komşu kabilelerle anlaşmalar yapmış ve Hıristiyan reislerinden Mısır Mukavkısı'na, Heraklius'a, Zağatur Piskoposuna, Kayser'e ve diğer birtakım hükümdarlar ile yöneticilere mektuplar göndererek onları İslam'a davet etmiştir. Kur'an'ın

⁴⁴ Aydüz, age, s. 87: Müslim, Cenaiz 78, 81.

⁴⁵ Aydüz, age, s. 88: Buhari, Bedu'l- Vahy 3.

⁴⁶ Rüm, 30/1-5.

mesajını sadece kitap ehlinde olanlara ulaştırmakla kalmamış; aynı zamanda bir Mecusi olan Fars kralı Kisra'yı da İslam'a davet etmek için bir mektup göndermiştir.

Hız. Peygamber devrinde Müslüman-Hıristiyan münasebetlerinde hakim olan ruh, İslam'ın genel dinî tutumu içindeki müsamaha ruhudur. Hız. Peygamberin yazdığı mektuplarda veya Necranlılarla bizzat karşılaşmasında Hıristiyanlığa karşı tavrı, onların yanlış itikatlarını bizzat kendilerine duyurmak ve inancının tebliğini yapmaktır. Ama her şeye rağmen zorlama yoktur. O'nun, Necranlıları, Mescid-i Nebevi'ye alması, onlara ibadet izni vermesi, kendi dinlerinde kalmak üzere antlaşma isteklerini kabul etmesi, İslam'ın içindeki müsamaha ruhu ile izah edilebilir.⁴⁷

4- İslam Dininin Din Değiştirmeye Yaklaşımı ve Diyalog

İrtidat, bir Müslüman'ın inancını terk ederek bir başka dine geçmesi veya ateist olmasıdır. Böyle kimselere mürted denir. İslam hukukçuları arasında "mürtedlere" tekrar Müslüman olmaları teklif edilir eğer kabul etmezlerse öldürülürler şeklinde yaygın bir görüş vardır.

İsmail Yakıt, İslam dinindeki mürtede (din değiştirene) uygulanan hüküm hakkında şunları söylemektedir: Kur'an'a baktığımız zaman mürted için öngörölmüş dünyevi bir ceza yoktur. Onların inançlı iken işledikleri amellerin boşa gittiği hatırlatılıyor. Konuyla ilgili bazı ayetler şöyledir: "İçinizden dininden dönüp kafir olarak ölen olursa, onların yaptıkları işler dünyada ve ahirette de boşa gider. İşte cehennemlikler onlardır. Onlar orada temelli kalırlar."⁴⁸ "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah onların yerine başka bir topluluk getirecektir."⁴⁹ "Şüphesiz ki kendilerine doğru yol belli olduktan sonra arkalarına dönenleri şeytan sürüklemiş ve kendilerine boş ümitler vermiştir."⁵⁰ Ayette geçen "sizden kim dininden döner ve kafir olarak ölürse" ifadesinin "dininden dönüp de kafir olarak öldürülen" şeklinde olmaması da dikkat çekicidir. Bu ifade bize, dinden dönen şahsın kafir olarak da yaşamını devam ettirme hakkı olduğuna ve hayatının normal yolla bitmesinin gerektiğine işaret etmektedir.⁵¹

⁴⁷ Aydüz, agm. s. 85-88.

⁴⁸ Bakara, 2/216.

⁴⁹ Maide, 5/54.

⁵⁰ Muhammed, 47/25.

⁵¹ İsmail Yakıt, "Kur'an'a Göre İnanç, Düşünce ve İfade Özgürlüğü", Diyanet İlmî Dergi, C. 38, Sa. 2, Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara-2002, s.80.

Mürtede uygulanan hüküm konusunda Ahmet Keleş'e göre aşağıdaki Kur'ani esaslar belirleyici özelliğe sahiptir.

1- "Onlar kendileri inkar ettikleri gibi, keşke siz de inkar etseniz de eşit olsanız isterler. Allah yolunda hicret etmedikçe, onları dost edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları tutun, bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan dost ve yardımcı edinmeyin. Ancak sizin ile, kendileri arasında, anlaşma olan bir millete sığınır, yahut sizinle savaştan veya kendi milletleriyle savaşmaktan bıkarak size baş vuranlar müstesnadır. Allah dileseydi, onları üzerinize çullandırırda, sizinle savaşırlandı. Eğer sizden uzak durur, sizin ile savaşmaz, size barış teklif ederlerse, Allah onlara dokunmanıza izin vermez. Diğerlerinin de, sizden kendi milletlerinden güvende olmayı istediklerini göreceksiniz. Ne var ki, fitneciliğe, her çağrıldıklarında ona can atarlar. Eğer sizden uzak durmazlar, barış teklif etmezler ve sizden el çekmezler ise, onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün. İşte onlar aleyhine size, apaçık bir yetki verdik."⁵²

2- Kur'an, bir insanın öldürülmesi gereken yerleri saymaktadır. Kısas durumunda, ve bir de yer yüzünde bozgunculuk/anarşi çıkarıldığında buna sebep olanların, genel bir sulh ortamının sağlanması için öldürülmelerine izin vermektedir.⁵³

3- Kur'an, inanıp da sonra dinden dönüp sonra tekrar iman edenleri anlatmaktadır. Bu giriş ve çıkışların onların inançsızlıklarını artıracaklarını söylemektedir ama, öldürülmelerine dair bir şey söylememektedir: "İman edip sonra inkar edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkar edenleri, sonra da inkarlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak, ne de onları doğru yola iletecektir."⁵⁴

4- Kur'an, "Dinde zorlama yoktur. Artık doğru yanlıştan ayrılmıştır," buyurmak suretiyle, inandırmak için kimsenin zorlanmaması gerektiğine dair emir vermektedir. Bu emrin şumulüne hiç inanmamış, olanların girmesiyle inanmış olup da tekrar kafir olmuşların da girmesine bir mani yoktur. Aksine, bir üstteki maddede işaret ettiğimiz Kur'an ayetleri, bilakis dahil olduğunu ifade etmektedir. Çünkü girmeleri ve çıkmaları anlatıyor. Demek ki bu arada ölüm veya öldürme söz konusu değildir. Çünkü, ilk dinden döndüğünde öldürülmüş olsaydı, tekrar girmesi söz konusu olamazdı. Halbuki Kur'an, "tekrar girmeden" bahsetmektedir. İşte bu ayetlerde ifade edilen durum, sulh ortamındaki durumdur. Ferdi ve vicdani olan inanmak veya dinden dönmektir. Yoksa, isyana dönüşen, Müslümanlar için

⁵² Nisa, 4/ 89-91.

⁵³ Maide, 5/32.

⁵⁴ Nisa, 4/137.

karşıt cephe oluşturan, dini yıkma mücadelesi veren, kısaca harbi bir konuma giren kimseye karşı savaş açılır ve öldürölür ki bu durum, mürtedin öldürölmesinden ayrı bir durumdur. Bu ayrılığı nedeniyle Kur'an da bunlar isyancılar ile cihat etmeyi ve onların sonu gelinceye kadar mal ile, can ile savaşmayı emretmektedir. Bu söylediklerimiz şü ayette gayet açık bir şekilde ifade edilmektedir: "Sizinle savaşanlar ile siz de savaşın ve aşırı gitmeyin; Allah aşırı gidenleri sevmez. Onları her nerede bulursanız öldürölünüz. Onlar sizi çıkardıkları gibi siz de onları çıkarın. Fitne/anarşı adam öldürölmekten daha şiddetlidir. Mescid-i Haram'ın yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlar ile savaşmayın. Şayet savaşılırlarsa onları öldürölün. Kafirlerin cezası işte böyledir. Ama vazgeçerlerse onları bağışlayın, Allah bağışlayan ve acıyandır. Onlar ile, fitne/anarşı son buluncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar savaşın. Vazgeçerlerse bırakın, zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur."⁵⁵

Bu ayetler çerçevesinde söz konusu hükmü değerlendirdiğimizde, öldürölme sebebinin açık olarak: fitne veya düşmanlık olduğunu görebilmekteyiz.

5- Kur'an her şeyden önce bir hidayet kitabıdır. İnsanlara hidayet yolunu iman ettirmek suretiyle kazandırmak için gelmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) de müjdeleyen ve korkutan bir elçidir. Görevi ise "tebliğ"dir. Bu Kur'an'da sıkça vurgulanan bir gerçektir. İnsanları inandırmayı hedefleyen bir din, o dinden şü veya bu nedenle çıkan birine ölüm cezası vermemelidir. Çünkü bu ceza, o dinin asli hedef ve gayesine terstir. Mürted öldürölölünce, hidayet şansı da ebedi olarak elinden alınmış olacaktır. Bu ise, İslam'ın genel mesajı açısından değerlendirecek olursak, bir insana yapılabilecek en büyük zulümdür. Zira onu öldürölmele ebediyyen Cehennem'e gitmesini kesinleştirmiş oluruz. Halbuki yaşasaydı, her an yeniden ebedi bir kurtuluşa erme şansı olacaktır.

6- Bir diğler Kur'ani esas da, Hz. Peygamber (a.s.) için vurgulanan şefkat ve merhamet özellikleridir. Kur'an'ın portresini çizdiği Hz. Muhammed (a.s.), elinde ateş, acımasızca inkarcıları yakan bir şahsiyet değil, aksine elinde nur ve merhametle insanları kucaklayan yüce bir kişidir. O'nda bu merhamet ve şefkat öyle bir safhadadır ki, münafıklığı malum, hakkında ayetler gelmiş olan Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazını kılmış ve onun için dua etmiştir. Bu davranışı nedeniyle de Kur'an'dan itap görmüştür.⁵⁶ Şimdi bu Kur'ani tabloda bize resmedilen Hz. Peygamber, (a.s.), "Kim dinden döner ise onu öldürölün." der mi? Zaten Buhari de, "dinden dönenin tövbeye çağırılması" babında, konunun bir savaş durumunu

⁵⁵ Bakara, 2/190,194.

⁵⁶ Tevbe 9/80.

anlattığı şeklinde hadisler rivayet etmiştir.⁵⁷

7- Ayrıca Asr-ı Saadet'te dinden dönmeler olmuştur. Bu mürtet olan sahabeler daha sonra da Müslüman olmuşlardır. Haklarında "mürtedin öldürülmesi" cezası uygulanmamıştır. Örneğin; Eş'as b. Kays, Müslüman olmuş, irtidat etmiş ve bir görüşe göre Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından önce, bir diğer görüşe göre de sonra tekrar Müslüman olmuştur. Kendisinden hadis rivayet edilmiştir.⁵⁸ Bir diğer örnekte, Abdullah b. Sa 'd b. Ebi Serh'dir. Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuş, hicret etmiş, vahiy katipliği yapmış ve sonra irtidat etmiştir. Fetih'ten sonra tekrar Müslüman olmuştur. Hz. Osman'ın valiliğini yapmıştır.⁵⁹

Sonuç olarak mürtedin öldürülmesi hükmü, hem Kur'an'ın hem de dinin bütününe, genel hedefine ve gayesine ters düşmektedir

5- Müslüman Olmayanlarla Dostluğu Sakındıran Ayetler ve Diyalog

Müslümanların gayrimüslimleri, Yahudi ve Hıristiyanları dost ve sırdaş edinmemeleri konusu, Kur'an'da yer yer zikredilen ve üzerinde durulan bir husustur: "Müminler, müminleri bırakıp, kafirleri veli edinmesinler. Kim böyle yaparsa, Allah ile ilişkisini kesmiş olur. Ancak onlar tarafından gelebilecek bir tehlike olursa başka!"⁶⁰ "Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları veli edinmeyin! Onlar ancak birbirinin velisidirler. Sizden kim onları veli edinirse o da onlardandır. Allah böylesi zalimleri doğru yola iletmez."⁶¹ "Ey iman edenler! Siz Müslümanlardan başkasını sırdaş edinmeyin..."⁶²

İşte bu zikrettiğimiz ayetler ve daha başka ayetler,⁶³ gayrimüslimlerin Müslümanlara ve İslam'a karşı olan hilelerini tanıma hususunda gayet açık bir şekilde bilgi vererek, Müslümanların onları dost ve sırdaş edinmemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira Kur'an'da sevgi ve dostluğun ancak; Allah, Resulü ve müminler için beslenmesi istenmektedir.⁶⁴ Müslüman Allah için sever, Allah için buğz eder. Bu nedenle onun kafirlerle dostluk ve yakınlık kurması, onlara itimat ederek hakiki bir ahbab gibi sıkı fıkı ilişkilerde bulunması, kalbi bir muhabbet besleyerek önemli işlerinde onlarla istişare etmesi ve sırlarını

⁵⁷ Ahmet Keleş, "Hadislerin Kur'an'a Arzı, İnsan Yayınları, İstanbul-1998, s. 204.

⁵⁸ Keleş, age: İbn Hacer, İsabe, C. 1, s. 8.

⁵⁹ Keleş age: Zehebi, Tecridü, Esmâi's- Sahabe, C. 1, s. 314.

⁶⁰ Al-i İmran, 3/28.

⁶¹ Maide, 5/51.

⁶² Al-i İmran, 3/118.

⁶³ Nisa, 4/139, 140, 144; Maide, 5/ 55-57, Mücadele, 58/22, Mümtehine, 60/1-4, 9, 13.

⁶⁴ Maide, 5/55.

paylaşması yasaklanmıştır. Çünkü, Allah'ın kitabına davet edildikleri halde ilahi hükümlere sırt çeviren Allah düşmanlarına dostluk ile Allah'a iman gerçeği aynı kalpte buluşamaz. Onun içindir ki müminler bundan ciddi bir biçimde sakındırılmış, Allah'ın kitabını kabul etmeyenlerle sıkı bir dostluk kurmanın kişiyi, İslam dairesinden çıkma gibi bir tehlikeyle karşı karşıya getireceği belirtilmiştir.

Şimdi, bazılarını zikrettiğimiz bu ve benzeri ayetlerin, dinler arası diyalog görüşmelerine zıt olup olmadığı konusuna kısaca temas edelim: Kur'an'daki ayetler, Kur'an bütünlüğü içinde, âyetin öncesine ve sonrasına dikkat ederek, nüzul sebepleri ve ortamı göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Yoksa, cımbızla çeker gibi bir ayeti tek başına alıp değerlendirme yapmak veya hüküm vermek doğru değildir. Gayrimüslimlerin dost edinilmemesi ile ilgili ayetler de aynı metotla ele alındığında; dini alay konusu edinen, Müslümanlar aleyhinde oluşum ve faaliyetlerde bulunan, din konusunda Müslümanlarla savaşıp onları yurtlarından çıkararak kimselerin dost edinilmesinin yasaklandığı görülecektir.

Yoksa, din konusunda düşmanca tavır sergilemedikleri ve Müslümanları yurtlarından zorla çıkarmadıkları müddetçe gayrimüslimlerle iyi geçinilmesi, onlara iyilik yapılması ve adil davranılması öngörüldüğü anlaşılmaktadır.⁶⁵ Ehl-i Kitabın yemeklerinin yenilmesinin ve kadınlarıyla evlenilmesinin helal olduğunu belirten ayetler de bunu göstermektedir.⁶⁶

“Müminler, müminleri bırakıp, kafirleri veli edinmesinler” Al-i İmran 28. âyetin, Müslümanların o zamanki stratejik durumlarıyla yakın ilişkisi vardır. Müslümanlar o zaman, gayrimüslimlerle, özellikle Kureyş müşrikleriyle savaş halinde idiler. İslam'ın karşısında bir tutum alan Yahudiler de İslam'ın yıkılması için fırsat kolluyordu. Bundan dolayı kuvvetli durumda bulduklarını hissettikleri zaman Hz. Peygamber (a.s.) ile yaptıkları anlaşmayı derhal bozup müşrikleri destekliyorlardı. Şimdi Müslümanların böyle kimselerle sıkı fıkı dost olmaları, askeri sırların bunların eline geçmesine sebep olurdu. İşte böyle aleyhlerine bir sonuç doğuracak durumlarda inkarcılar toplumu ile dost olmaları yasaklanmıştır.

Hız. Peygamber (a.s.), Mekkeli müşriklerle Hudeybiye barış antlaşması yaptığı gibi, Medine'ye geldiklerinde Yahudilerle de “Medine Vesikası” diye tarihe geçen yazılı bir antlaşma yapmıştır. Onun bu antlaşmalarından ve ayetlerin ruhundan anlıyoruz ki, Müslüman yöneticiler, Müslüman olmayan toplumlarla iyi ilişkiler kurabilirler.

⁶⁵ Maide 5/57, Mumtahine 60/8.

⁶⁶ Maide 5/5.

Şunu da iyi bilmek lazımdır ki ittifaklar, karşılıklı menfaatlere dayanır. Ayet “Kafirlerle anlaşma yapmayın.” demiyor, “Müslümanları bırakıp onları dost tutmayın.” diyor. Zira anlaşma yapıp iyi geçinmek başka şey, dost tutmak başka şeydir.

Maide 51. “Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları veli edinmeyin!” ayeti ise, Müslümanlara karşı savaşan Yahudi ve Hıristiyanları dost tutmamayı, onları veli yapmamayı emrediyor. Bu emir, Müslümanların, kendileriyle savaşmayan gayrimüslimlerle, müşriklere karşı ittifak yapmalarına engel değildir. Çünkü ittifak başka, veli edinmek başkadır.

Ayetlerdeki veli kelimesi: Hami, koruyucu, dost, yönetici, bir kimsenin işlerini deruhte eden, destekleyip yardım eden anlamlarına gelir. Öyleyse ayette yasaklanan dostluk, kafirlere gönülden bağlanmak, müminleri bırakıp onlara sevgi beslemektir. Bu, Müslüman yöneticilerin, diğer Müslümanların aleyhine olmamak şartıyla, meşru maksatlarda işbirliği yapmalarına mani değildir. Aynı şekilde diyalog görüşmelerine de engel değildir. Maalesef son zamanlarda İslam'a karşı tertiplere girişmek isteyenler; İslam'ın sürekli savaş dini olduğunu ileri sürerken, Kur'an'ın, yukarıdaki ayetlere dayanarak “Hıristiyan ve Museviler ile dostluğu yasakladığını” ileri sürmektedirler. Oysa sözü edilen ayetlerde yasaklanmış olan ne “diyalog”, ne de günlük dildeki anlamı ile “dostluk”tur.

Dinler arası diyalog görüşmelerini “yıllarca İslam'a, Kur'an'a başkaldırılmış, düşmanlık etmiş insanlarla dostluk kurma” diye tenkit edenler olabilir. Halbuki dinler arası diyalog görüşmeleri, İslami bir düşünce ve bu düşüncenin hayata yansımından ibarettir. Hz. Peygamber (a.s.), yıllarca kendisine her türlü işkenceyi yapan Ebu Cehil'i ve onun gibi nicelerini karşısına alıp muhatap olarak kabul etmiştir. O halde çeşitli vesilelerle görüşülüp konuşulan değişik dinlerden bu insanlar yüzünden, İslami naslarla te'lif edilemeyecek tenkitler yapmanın hiçbir manası yoktur. Böyle bir tavır aslında, İslam'ı tam anlamıyla özümseyememenin bir ifadesidir.

“Allah sadece, dininizden ötürü sizinle savaşan, sizi yerinizden yurdunuzdan kovan ve kovulmanıza destek veren kafirleri dost edinmenizi men eder. Her kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir”⁶⁷ ayetine göre kafirlerle ilişkileri kesmek, her türlü alakayı kesmek anlamına gelmez. Bu ayete göre gayrimüslimlerle ilişki kesmenin sebebi, onların kafir olmaları değil, müminlere zulüm ve işkence uygulamalarıdır. Öyleyse Müslümanlara düşmanlık etmeyen gayrimüslimlere iyi davranmak gerekir. Müslümanlara düşmanlık yapmayan, inançlarına saygılı olan gayrimüslimlere karşı, onlara iyilik yapılmasa

⁶⁷ Mumtehine, 60/9.

bile en azından düşmanlık yapmamak ve adaletli davranmak adaletin gereğidir. Fakat Müslümanlara karşı düşmanlıklarını sürdürenlerle, düşmanlığa son verenleri aynı kefeye koymak da adaletsizliktir.⁶⁸

6- Dinler Arası Diyalogun Problemleri

Dinler arası diyalogun önünde bazı problem ve engeller vardır ki bunlar teolojik farklılıklardan, dini cemaatlerin tarihlerinden, önyargılardan, adaletsizliklerden, aşırı derecede başkalarını eleştirme eğiliminden ya da özeleştirme eksikliğinden kaynaklanabilmektedir. Aynı şekilde dinin politikacılarca manipülasyonu ya da dinin siyasallaşması da diyalogun engelleri arasında sayılabilir. Bunları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz.

- a. Diyalog öncesi en önemli engellerden biri, tarafların, birbirleri hakkındaki önyargılarıdır. Önyargılar muhtelifdir: Kültürel, felsefi, teolojik olabilir. Böyle bir önyargı örgüsü karşılıklı ilişkilerin önünü tıkayabilir, diyaloga uygun kapıyı kapayabilir. Yine önceden yanlış bilgilendirilmelerin neticesinde, yanlış anlamalar doğar, bunun neticesinde de güvensizlik ve uzaklaşma meydana gelir. Bu durum ise bilhassa kalıcı ve onarılması zor düşmanlıklara ve katılaştıran kinlere sebebiyet verip, değil karşılaşmayı, aynı ortamda bulunmayı bile olumsuz etkileyecek güç ve etkiye sahip olur.
- b. Temel görüş ayrılıkları, bizzat dinlerin kutsal kitaplarının şekillendirdiği hususlar olabilir. Birbirleri hakkında bilhassa kutsal kitaplarda bulunan olumsuz yaklaşımlar, farklı din mensuplarını diyaloga girmekten alıkoyabilir.
- c. Tarihteki bazı hadiseler de dinler arası diyalogu olumsuz yönde etkiler. Dinler arasında tarih boyunca meydana gelmiş olan savaşlar, zulümler, yanlış imajlar ve sömürüler diyaloga girmeye engel olabilecektir.
- d. Dinler arası diyalog öncesi problemlerden birisi de kitle iletişim araçlarının yol açtığı problemlerdir. Toplumu yanlış yönde etkileyebilecek, onları yanlış imajlar edinmeye sevk edecek yayınların önüne geçmek gerekmektedir. Toplum içindeki farklı dinlerden insanları ilgilendiren her konuda onların hassasiyetleri dikkate alınmalıdır. Bilhassa akademik

⁶⁸ Aydüz, age, s. 56-62

kimlikleri olmayan ve medya sektöründen farklı insanlar bir araya gelip doğru ve tarafsız dini yayınlar hususunda birlikte çalışmalıdırlar.

- e. Dinleri diyaloga girmekten alıkoyan bir başka engel de böyle diyalogdan bir tarafın siyasi bir güç veya çıkar elde etmek istemesi veya bu hissi vermesidir. Çıkarıcı politikacılar, üstün ve hatta zayıf devletler, kendi dinlerini veya karşı tarafın dinini, siyasi emellerine ulaşmak için kullanabilirler, bu diyalogun en önemli engellerinden biridir. Çünkü din gibi bir duyguya dünyevi bir menfaat sağlama gibi bir art niyet girmiştir.
- f. Yine katılımcılardan birinin diyalog ortamında kendini “hakem” gibi görmesi veya tarafların diyalogu birbirlerine karşı “zorlayıcı bir misyonerlik aracı” görmesi, diyalogun Truva Atı olduğunu düşünmeye götürebilir. Bu fikirler, aynı zamanda taraflar arasında derin bir şüphe, korku ve endişenin doğmasına yol açacaktır. Halbuki diyalog, kesinlikle “tuzak” değildir. Bu şüphe, korku ve endişeler, kişiler hakkında şahsi özelliklerinden dolayı olabilirken, bizzat tartışılan konu ile ilgili de olabilir. En kötüsü ise katılımcılardan birinin diyaloga uygun bir ilişki içindeyken karşı tarafı kendi varlığı için bir tehdit olarak görmeye başlamasıdır. Taraflardan birinin karşı taraf hakkında böyle bir endişe sezmesi ile artık diyalogun en büyük engeli meydana gelmekte ve yol tamamen tıkanmaktadır. Bu durumda da artık karşı tarafa güven verme teşebbüsleri bir işe yaramayacaktır.
- g. Dinler arası diyalogun taraflarının en önemli teolojik meselelerde karşı tarafın inancına hürmetsizlik olarak yansıyacak davranışta bulunması, diyalogun bitmesi için yeterli olabilir. Her dinde bazı teolojik konular, öteki konulara göre daha hassas ve daha incelikle korunma altına alınmış ve mukaddes kabul edilmiş olabilir. Tarafların kutsal şeyleri, diyaloga uygun karşılaşma öncesindeki bilgilerle mukayese etmesi, eskiden bildiği veya sonradan onun hakkında edindiği hatalı imajları ileri sürmesi hatta bunda ısrar etmesi diyalogun bitmesine yol açacaktır. Tarafların kutsal değerlerini anlamaya çabalamadan onların kutsiyetlerine zarar verecek

veya zarar veriyor izlenimini uyandıracak bir tavır sergilemesi, diyalog için problemdir.⁶⁹

- h. Farklı oluşun doğurduğu en büyük diyalog problemi ise iletişim kurmadaki başarısızlıklardır. Çünkü iletişim kurmak, konuşmak ve neticesinde duyulmak bunun yanında konuşulmak ve neticede duymak demektir. Medeniyetlerin çatışması tezinin sahibi Samuel Huntington, insanların farklı görüşlerinin, uzun yüzyılların birikimi olduğunu ve geçmişin mirasları olarak bunların gelecekte daha üst yapılar olan medeniyetler arasındaki çatışmalara götürebileceğini savunmaktadır. Ona göre bu çatışmada, tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi de din etkili olacaktır. Çünkü farklı medeniyetlere ait insanlar, haklar, sorumluluklar, özgürlükler, otorite ve eşitlikler bakımından birbirlerinden farklı düşüncelere sahiptirler.⁷⁰

IV. KUR'AN'DA HİRİSTİYANLIK

A. KUR'AN-I KERİM VE EHL-İ KİTAP

Kur'an'da İslam dışında hiçbir din ismiyle anılmaz. Dolayısıyla, Yahudilik ve Hıristiyanlık, Kur'an'ın konuları arasında yer almamaktadır. Kur'an yalnızca bu dinlerin müntesipleriyle ilgilenmekte ve onlarla polemiğe girmektedir. Kur'an'ın doğrudan dinlerin kendileriyle değil de bağlılarıyla ilişkiye girmesi, onun bu din mensupları hakkında söyledikleri arasında farklılıklara yol açmıştır. Bu farklılığı doğuran, mensuplarının davranış ve düşünüş biçimlerinden başkası değildir. Dolayısıyla, Kur'an'ın bu dinlerin mensupları hakkında söylediklerinin genel geçer bir yargı niteliği taşıdığı söylenemez. Kur'an'ın Kitap Ehli ile ilgili ifadelerini doğru anlayabilmek için, bunların her birinin tarihsel arka planını tahlil etmek gerekir. Bununla birlikte, Kur'an'ın itikad noktasında Yahudileri, amel ve ahlaki davranış noktasında da Hıristiyanları İslam'a daha yakın gördüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Kur'an Yahudilerle daha çok davranışları konusunda, Hıristiyanlarla ise, daha çok itikadi yapıları konusunda polemiğe girmektedir.⁷¹

⁶⁹ Bkz. Alıcı, age, s. 312-321, 433-447.

⁷⁰ Aydüz, age, s. 258-261

⁷¹ Ömer Özsoy / İlhami Güler, "Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi), Fecr Yayınevi, Ankara-2004, s. 146-147.

Nurullah Abalı, Kur'an'da Ehl-i Kitabın ele alınış şeklini şöyle ifade etmektedir: Kur'an'ın, kitap sahibi dinlerle ilgili ortaya koyduğu tavır konusunda müsbet yöne bakıldığında, ehli kitabın ;

- Allah'a ve ahiret gününe inandıklarını, iyiliği emredip, kötülükten men ettiklerini, hayırlı işlere koştuklarını,⁷²
- Allah'ın Hz. Muhammed'e ve ondan önceki peygamberlere indirdiği Kur'an'a inandıklarını, Allah'a karşı huşûlu, yani Allah'ın emirlerine itaatkar ve saygılı olduklarını, Allah'ın ayetlerini az bir paraya satmadıklarını, hem Müslümanlara, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ettiklerini,⁷³
- Kur'an'ı dinledikleri zaman, tanıdıkları 'gerçek'ten dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını,⁷⁴
- Onlara Kur'an okunduğu zaman, "Ona iman ettik, çünkü o Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik." dediklerini ve derhal yüzüstü kapandıklarını, dolayısıyla Hz. Muhammed'e indirilene sevindiklerini,⁷⁵
- Hepsinin bir olmadığını, ehli kitap içinde istikamet sahibi bir topluluğun gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okuduklarını,⁷⁶
- Çok katı ve zalim olanlarının yanında mutedil olanlarının da bulunduğunu,⁷⁷
- İçlerinde doğrulukla Hakka götüren ve hak ile adalet yapan bir topluluğun olduğunu,⁷⁸
- Aralarında aşırılığa kaçmayan (iktisatlı, mutedil) bir zümrenin olduğunu, kendilerine emanet edilen yüklerle malı, eksiksiz iade ettiklerini⁷⁹ bildirir.

Kur'an'da ehli kitap içindeki kurtulmuş zümrenin varlığı hem pozitif hem de negatif ifadelerle ortaya konulmaktadır. Bazı ayetlerde "Ehli kitaptan olan inkarcılar⁸⁰ ifadesine yer veriliyor. Bu demektir ki ehli kitabın kafir olmayanları da vardır. Müddesir süresi 31. ayet

⁷² Al-i İmran, 3/114.

⁷³ Al-i İmran, 3/199.

⁷⁴ Maide, 5/83.

⁷⁵ İsra, 17/107.

⁷⁶ Al-i İmran, 3/113.

⁷⁷ Maide, 5/66.

⁷⁸ Araf, 7/159.

⁷⁹ Al-i İmran, 3/75.

⁸⁰ Haşr, 59/2.

ise, bu konuda müminlerle ehli kitabı aynı kategoride göstermiş, bu iki kitlenin karşısı olan kitleyi kafirler diye anmıştır ki, bu da ehli kitabın bazılarının mümin başlığı altına girdiğini ifade eder. Hacc süresi 40. ayeti ise, açıkça ehli kitabın mabetlerini İslam mescitleri ile birlikte anmakta ve bu üç tür mabette “Allah’ın çokça zikredildiğini” beyan etmektedir. Bu da gösterir ki, ehli kitap genel çerçevede tevhit inancına sahiptir. Kitap ehlinde Kur’an’dan etkilenen insafı din bilginleri, Hz. Muhammed’in peygamber ve Kur’an’ın da vahiy olduğunu kabul etmiş, Peygamber’e saygı göstermişlerdir. Kur’an-ı Kerim, gerçeği kabul eden insafı kitap ehlini övmekte, onların Allah katında iki kat ödüllendirileceklerini vurgulamaktadır.

Yine Kur’an, ilahi kitaplarının hükümlerine uyan kitap ehli insanları “Gerçekten Tevrat’ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır.”⁸¹ ayetiyle övmüştür. Kur’an, “İncil sahipleri, Allah’ın onda indirdiğiyle hükümlerini”⁸² ayetiyle, kitap ehlinin dinlerini kötülemiyor, onlardan dinlerini bırakmalarını da istemiyor, fakat tevhit’e aykırı inançları bırakıp, yeni peygamberi desteklemeleri, onun yoluna engel olmamaları, kendi dinlerinde kalsalar da yine vahyin doğruluğunu kabul ve tasdik etmeye ve aşırıktan vazgeçmeye çağırıyor.⁸³

B. KUR’AN’DA GEÇEN HZ. İSA (A.S.) İLE İLGİLİ AYETLER VE HZ. İSA (A.S.)’NİN HAYATI

Kur’an’da, 100 civarında ayette Hz. İsa (a.s.), Hıristiyanlık ve Hz. Meryem konu edinilmektedir. Altı bin küsur ayet içerisinde bu rakam, önem taşımaktadır. Bunların içerisinde 25 tanesinde Hz. İsa (a.s.), 34’ünde Hz. Meryem, 12’sinde İncil (Yeni Ahit) ve 14’ünde Hıristiyanlardan Nasıralılar olarak söz edilmektedir.⁸⁴

Kur’an’da 11 ayette Hz. İsa (a.s.)’dan Mesih olarak bahsedilmektedir. Mesih (mesih) kelimesi, kök itibarıyla, Arapça’da, sıfat olarak kullanıldığında, meshedilmiş, günahlardan temizlenmiş, yağlanmış, sıddık, güler yüzlü, seyahat eden, gezgin; fiil olarak kullanıldığında, ölçmek, silmek gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁵ Mesih kelimesi, bu anlamlarının yanında,

⁸¹ Maide, 5/43-44 : 43.

⁸² Maide, 5/47.

⁸³ Nurullah Abalı, Kur’an’a Göre Müslüman Hıristiyan Diyalogu, Nesil Yayınları, İstanbul-2001, s. 20-22.

⁸⁴ Niyazi Öktem, “Kur’an’da Hz. İsa” İslamiyat Dergisi, C. 3, Sa. 4, Ekim-Aralık, Ankara-2000, s. 171 : Maurice Bormans, Jesus Musulmans d’aujourd’hui, Paris 1996, Dessclée, s. 20.

⁸⁵ Mehmet Ünal, “Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa’nın Ölümü, Ref’i ve Nüzülü Meselesi”, İslamiyat Dergisi, C. 3, Sa. 4,

yalancı (kezzab) anlamını da ifade ettiğinden, esasen iki zıt anlamı da bünyesinde barındırmaktadır.

Kur'an'da nüzul sırasına göre ilk olarak Hz. İsa (a.s.)'dan bahseden ayetler Meryem suresinde (19/ 16-34) geçmektedir. Daha sonra Zuhruf suresinde (43/ 59-65) ve sırasıyla Enbiya suresinde (21/91-92), Müminun suresinde (23/50), Bakara suresinde (2/87,253), Al-i İmran suresinde (3/1-7,35-37,42-59), Nisa suresinde (4/156-159,171-172), Saff suresinde (61/6), Maide suresinde (5/72,75,110-119) ve Hadid suresinde (57/27) Hz. İsa (a.s.) İsrailoğullarına gönderilen bir peygamber olarak çeşitli yönleriyle anlatılmıştır.⁸⁶

İslami literatürde Hıristiyanlar için Nasrani (çoğulu nasara), Mesihi (çoğulu Mesihyyun) ve İsevi, Hıristiyanlık için de Nasraniyye ve Mesihyye kelimeleri kullanılmaktadır. Kur'an'da Hıristiyanları ifade eden ve ondört yerde geçen nasara kelimesinin menşei ve anlamına dair çeşitli yorumlar vardır. Kelimenin Hz. İsa (a.s.)'nın yardım talebine havarilerin olumlu cevap vermeleri sebebiyle,⁸⁷ "Yardım etmek" anlamındaki nasr kökünden geldiği veya Hz. İsa (a.s.)'nın memleketi olan Nasıra (Nazareth) şehrine nispet edildiği belirtilmektedir. Öte yandan Nasoraeanism hareketiyle veya Nazırı denilen, Hz. Yahya (a.s.)'nın da dahil olduğu kendini tanrıya adayan münzevi gruplarla bağlantı kurulmaktadır. Hz. İsa (a.s.)'nın Mesih oluşu sebebiyle Hıristiyanlara "ona tabi olan" anlamında Mesihî, bizzat Hz. İsa (a.s.)'ya nispetle İsevî de denilmektedir.⁸⁸

1- Hz. İsa (a.s.)'nın Doğumu

Nüzul sırasına göre konumuzla ilgili ilk ayetler Hz. İsa (a.s.)'nın annesinin ismini alan ve Mekki olan Meryem suresinde (19/16-34) geçmektedir:⁸⁹

16. (Resûlüm!) Kitap'ta Meryem'i de an. Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.

17. Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan sekinde göründü.

Ekim-Aralık, Ankara-2000, s. 135-136 : İbn Manzur, Lisani'l-'Arab, Beyrut t.y., C. 3, s. 480; Ahmet b. Farisi, Mu'cemi'l-mekayisu'l-luğa, Kahire 1369, V.322; Asım Efendi, Kamus Tercümesi, İstanbul 1305, C. 1, s. 20.

⁸⁶ Özsoy / Güler, age, s. 822-829.

⁸⁷ Al-i İmran, 3/52, es-Saf, 61/14.

⁸⁸ Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık, Giriş, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, İstanbul-1998, C. 17, s. 328.

⁸⁹ 30.05.2006 - <http://www.kuran.gen.tr/> (Diyanet İşleri Başkanlığı Türkçe Meali).

18. Meryem dedi ki: Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma).
19. Melek: Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim, dedi.
20. Meryem: Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir? dedi.
21. Melek: Öyledir, dedi; (zira) Rabbin buyurdu ki: Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (ezelde olup bitmiş) bir iş idi.
22. Meryem ona hamile kaldı. Bunun üzerine onunla (karnındaki çocukla) uzak bir yere çekildi.
23. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına (dayanmaya) sevk etti. "Keşke, dedi, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!"
24. Aşağısından (İsa yahut melek) ona söyle seslendi: "Tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arkı vücuda getirmiştir."
25. "Hurma dalını kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün."
26. "Ye, iç. Gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok merhametli olan Allah'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım."
27. Nihayet onu (kucağında) taşıyarak kavmine getirdi. Dediler ki: Ey Meryem! Hakikaten sen iğrenç bir şey yaptın!
28. Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi.
29. Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. "Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?"
30. Çocuk söyle dedi: "Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı."
31. "Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."
32. "Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı."
33. "Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün esenlik banadır."
34. İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa -hak söz olarak- budur.

Hız. İsa'nın doğumunu anlatan Meryem suresindeki ayetlerin nüzul sebebiyle ilgili bir rivayet mevcut değildir. Bu konu hakkında sorulan bir soru, muhatapların ihtilaf ettikleri bir konunun açıklanması veya Mekkeli Hıristiyanlarla yapılan bir toplantı bu ayetlerin inmesine sebep olmuş olabilir.

Dünya'ya mucize eseri babasız gelmiş olan Hız. İsa (a.s), İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir. Annesi Meryem, İmran ailesine mensuptur. Annesi tarafından Allah'a adanmış bir kız olarak dünyaya gelen Meryem, eniştesi Zekeriyya'nın gözetiminde büyütülmüştür.⁹⁰ İffetli temiz ve faziletli bir insan olarak büyüyen Hız. Meryem'e Allah, genel kabule göre; Cebrail'i göndermiştir. Cebrail ona insan şeklinde görünmüş ve kendisinin bir erkek çocuk dünyaya getireceğini haber vermiştir.

Hız. Meryem gebe kalınca, halktan uzak bir yere çekilmiş ve bir hurma ağacının dibinde doğum sancısı tutmuştur. Meryem çocuğunu doğurduktan sonra halkın yanına getirmiştir. İnsanlar onun kötü bir şey yaptığını düşünerek, çocuğun mahiyetini öğrenmek istemişler; bunun üzerine Meryem, onlara çocukla konuşmalarını ima etmiştir. Bebek kendilerine, Allah'ın bir kulu olduğunu, kendisine kitap verdiğini ve peygamber yaptığını söylemiştir.

Meryem Suresinin ayetleri ve genel manevi havası Hız. İsa (a.s.)'nin durumu, doğumu, Hıristiyanların bu konudaki inançları ve Arapların bu bağlamdaki tutumları ve ilgili diğer surelerde geçen pek çok ayet, İsa (a.s.)'nin ve kişiliğinin; ayetlerin nazil olmasından önce çekişme ve tartışmaların odağını teşkil ettiğini göstermektedir.

Kur'an'ın bazı ayetlerinin de işaret ettiği gibi, Yahudiler Hız. Meryem'e iftira atıyorlar, İsa (a.s.)'ya inanmıyor, onu yalancılık ve büyücülük ile itham ediyorlardı. Hıristiyanlar da kendi aralarında büyük ihtilafarla gruplara ayrılmışlardı. Onlardan İsa (a.s.)'nin Allah'ın oğlu olduğuna ya da Allah'a ait üç uknumdan (Baba, oğul ve ruh'ul-kudüs) biri olduğuna veya Allah olduğuna inananlar vardı. Yine onlardan bazıları Mesih'in ilahi ve insani olarak iki irade ya da yapısı bulunduğuna ve ilahi yapısının Baba yani Tanrı ile aynı yapıda olduğuna inanıyorlardı. Bu haliyle, o tam bir tanrıdır. Bazıları ise ilahi ve insani olan yapıların onda birbirine geçip tek bir yapıyı oluşturduklarına fakat Allah ile aynı olmadığına inanıyorlardı. Bir kısmı ise onun Allah'ın oğlu olduğuna inanmıyor, fakat kendisinde Allah'ın ruhu ya da Ruhul-Kudüs'ün bulunduğuna ve bunun da Allah'ın asli yapısına dönüştüğüne inanıyordu. Yine Hıristiyanlardan bir grup ise O'nun marangoz Yusuf'tan normal bir doğum ile dünyaya

⁹⁰ Al-i İmran, 3/35.

gelmiş bir insan ve peygamber olduğu inancındaydı. Yahudiler de Hıristiyanlar da gayet iyi biliyorlardı ki, bütün bunlar İsa (a.s.)'ın Tanrı ya da Tanrı'dan bir parça veya Yahya (a.s.)'dan ayrı olarak sadece O'nun Allah'ın oğlu olmasını; Hz. Meryem 'e iftira atılmasını veya ilahi paye verilmesini gerektirmemektedir. İsa (a.s.) içinde bulunduğu bu durumyla Allah'ın salih kullarından bir kul, Allah'ın sadece kendisine çağırması, yüksek ahlaka teşvik edip, kötü ahlaktan sakındırması için gönderdiği peygamberlerinden bir peygamberdir, Bu sebeplerden dolayı İsa (a.s.) ihtiramı, annesi ise kötü vasıflardan beri olması, Allah'ın kulları olma çerçevesinde haklarıdır. Böylece ayetler aşırılık içindeki Hıristiyanlara, aşırılıktan dönmeleri için yol göstermekte, onlara ve bu sözü edilen konulara yakın bir inancı paylaşanlara bu inançları terk edip, İslam'a girmeleri ve içinde buldukları şüphe, çekişme ve ihtilaflardan kurtulmaları için bir imkan kapısı açmakta, kafir Araplara tartışma ve mızıkçılık etme yolunu kapatmakta, Yahudilere ise İsa ve annesine yaptıkları çirkin yakıştırmaları hususunda hadlerini bildirmektedir.

Tarihin kaydettiği, İslam fethinin ilk dönemlerinde, Şam bölgesi, Irak ve Mısır'daki pek çok Hıristiyan'ın, İslam'ı hemen ve gönül rızasıyla kabul edişi ve bunun İslam tarihi boyunca kesintisiz olarak devam etmiş olması bir gerçektir. Yine Şam bölgesi, Mısır ve Irak Hıristiyanlarının çoğunluğu, Mesih 'in, ilahi ve insani unsurların tek bir bünyede birleşmiş yapısı bulunduğu ve bunun "baba" Allah ile aynı olmadığına ya da ilahi olanın vücuduna girdiği insan olup, böylece Allah'ın yaptığı cisim olduğuna ve bu sebeple Meryem' in Allah'ın annesi olarak isimlendirilmesinin caiz olmadığına vs. inananların varlığı Ya'kubî ve Nastürî tarihte sabittir. Bu insanlar, Mesih'in ikinci yapısının bulunduğu inancını taşıyan ve yönetimi elinde tutan Roma otoritelerinin çekişmelerinin odağını oluşturuyorlardı. Kur'an'ın bildirdikleri ile bu sözünü ettiğimiz bölgelerdeki Hıristiyanların çoğunluğunun inançları arasındaki yakınlık onların Müslüman olmalarının etkenlerindedir.

Burada, bazı müsteşrik ve misyonerlerin, Hz. Meryem'in Harun (a.s.)'un kız kardeşi olarak nitelenmesi ile ilgili olarak, Hz. Harun ile Hz. Meryem arasındaki uzun zaman diliminden bahsedip Resulullah (a.s.)'ı eleştirmelerinde hiç de haklı olmadıklarını gözlemliyoruz. Nitekim, bizzat Muğire b. Şube'nin Hz. Peygamber'e bu konuyu sorduğunu, O'nun da İsrailoğulları'nın peygamberlerinin salih kişilerin isimleri ile isimlendirdiklerini ve onlara benzemeye çalıştıklarını söylediğini nakleden rivayetler vardır ve bu Kur'an'ın ifadesinden de rahatlıkla görülebilir. Şöyle ki orada, "Arap kardeş, cömert dost, salih kardeş"

ifadelerine benzer şekilde Arapça üslubuna uygun olarak, Hz. Meryem ile Harun (a.s.) arasındaki benzerlik kastedilmiştir.⁹¹

2- Ruh Kelimesinin Anlamı

Ruh kelimesi Kur'an'da çeşitli ayetlerde geçmektedir. Bunlardan Enbiya Suresi 21/91-92 'de "İrzini iffetle korumuş olanı (Meryem'i de an.) Biz ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir ibret kıldık. Hakikaten bu (bütün peygamberler ve onlara iman edenler) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise bana kulluk edin" şeklinde zikredilmektedir.

Enbiya suresindeki ayette dikkat çeken bir nokta, ilk defa zikredilen: "Ona ruhumuzdan üfleştik" cümlesidir. Bu cümle Ali İmran suresinin 45. ayetinde şu şekilde ifade edilmişti: "Seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor", Nisa suresinin 171. ayetinde: "Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur" denilmektedir. Tahrir suresinde bir ayette de: "İmran'ın kızı Meryem'i de (misal verdi). O ırzını korumuştur, biz de ona ruhumuzdan üfleştik". Bunun la ilgili olarak şunu söyleyebiliriz:

Birincisi; Kur'an: "Ona ruhumdan üfledim" ifadesini Sad suresi 72. ayette, Adem'in yaratılışı münasebetiyle kullanmıştı; "Sonra ona biçim verdi, ona ruhundan üfledi" ifadesini de insanın yaratılması münasebetiyle Secde suresinde 9. ayette kullanmıştı.

İkincisi; Kur'an Meryem suresinde, Allah'ın ruhunun Meryem'e bir çocuk armağan etmek için bir insan suretinde gözükteği anlatılmış, ama armağan şekli izah edilmemiştir. Bu suredeki Allah'ın ruhundan maksat, Allah'ın bir meleğidir. Sonra bununla, Enbiya suresindeki "Ona (Meryem'e) ruhumuzdan üfleştik" ifadesi ve Tahrir suresinde, ayetteki "Ona ruhumuzdan üfleştik" ifadeleri arasındaki farklılık gayet açıktır.

Üçüncüsü; Kur'an, Al-i İmran suresinde İsa'nın doğumu ile ilgili kıssayı anlatırken, üflemekten veya ruh gönderilmesinden bahsetmemiş, sadece meleklerin Allah'ın kelimesiyle müjdelemelerini zikretmiştir. Bu, şu ayetlerde açıkça gözükmektedir: "Melekler demişti ki: 'Ey Meryem, Allah seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor: Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir; dünyada da, ahirette de seçkin, onurlu, saygındır ve (Allah'a) yakın olanlardandır. Beşikte de, yetişkinliğinde de insanlarla konuşacaktır ve iyilerden olacaktır. Dedi ki: Rabbinim

⁹¹ M. İzzet Derveze, Et Tefsir-ul Hadis, Çev.: Komisyon, Ekin Yayınları, İstanbul-1998, C. 2, s. 132-137.

bana bir beşer dokunmamışken, nasıl bir çocuğum olabilir! (Fakat) Allah neyi dilerse yaratır. Bir işin olmasına karar verirse, yalnızca ona 'ol' der, o da hemen olur." "

Dördüncüsü; Bu ifadelerin yer aldığı ayetler İsa'nın yaratılmasının Rabbani bir inayet, Rabbani bir mucize altında gerçekleştiğini açıklamakta ve Allah 'tan herhangi bir uluhiyet parçasının ayrılmasını kesin ifadeyle reddetmektedir ve İsa'nın, Allah'ın kullarından bir kul ve O'nun elçisi olduğunu vurgulamaktadır. O'nun oğlu olması veya uluhiyette O'nunla birlik olması, yahut o uluhiyetin bir şekilde onda tecelli etmiş olması iddiası kesinlikle doğru değildir; Allah bu manalardan münezzehtir. Sonra Allah'ın uluhiyette vahdaniyeti, birliği ve sıfatlarının kemal ve yüceliği Nisa suresinin 171-172. ayetleriyle de açıklanmıştır: "Ey kitap ehli, dininiz konusunda taşkınlık etmeyin, Allah'a karşı gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa, sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine; inanın, (Allah) "üçtür" demeyin, Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnız bir tek ilahtır. Haşa O, çocuk sahibi olmaktan yücedir, Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter! Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de (Allah'a) yaklaştırılmış melekler." Bu durumda yapılacak iş, Kur'an'ın durduğu sınırdaki herhangi bir ilavede bulunmadan durmaktır. Yalnız ayetlerin ruhunun ifade ettiği manaları göz önünde bulundurmaya gerekir. İfadelerde yer alan çeşitlilik ve farklılığın olayı zihinlere yaklaştırmak ve misillendirmek amacıyla olduğunu nazarı itibara almak gerekir. Yine, yapılan açıklamaların, yalnız Allah'a yapılan nebevi davetle bağlantılı olduğunu, O'nu çocuk edinmekten, hangi manada ve şekilde olursa olsun her türlü şirkten tenzih etmekle alakalı olduğunu göz önünde bulundurmaya gerekir. Zira Allah'a benzer hiçbir şey yoktur, Bütün sıfatları, O'na nispet edilmesi veya O'nun hakkında söylenmesi caiz olan her şeyin; "ruhumuz", "O'nun ruhu", "O'ndan bir ruhtur" ifadeleri de- O'nun ayeti anlamındadır- dahil hepsinin "O'na benzer hiçbir şey yoktur" kaidesi ve anlamı çerçevesinde değerlendirilmelidir. O'na hiçbir şeyin benzememesi olgusu, O'ndan başkasına bir şeyin geçmesini, intikal etmesini mümkün kılmamaktadır.⁹²

3- Hz. İsa (a.s.)'nin Peygamberliği

Zuhruf Suresi 43/57-65

57. Meryem oğlu İsa, bir misal olarak anlatılınca senin kavmin hemen bağrıışmaya başladılar.

⁹² Derveze, age, C. 4, s. 147-148.

58. Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu? dediler. Bunu sana ancak tartışmak için söylediler. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur.
59. O, sadece kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur.
60. Eğer dileseydik, içinizden, yeryüzünde yerinize geçecek melekler yaratırdık.
61. Şüphesiz ki o (İsa), kıyametin (ne zaman kopacağına) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur.
62. Sakın şeytan sizi yoldan çevirmesin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.
63. İsa, açık delillerle geldiği zaman demişti ki: Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Öyleyse Allah'tan korkun ve bana itaat edin.
64. Çünkü Allah, benim de Rabbinim, sizin de Rabbinizdir. O'na ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur.
65. Ama aralarından çıkan guruplar, bir ihtilâfa düştüler. Acı bir günün azabı karşısında vay o zulmedenlerin haline!

Zuhruf suresindeki ayetler Hz. İsa (a.s.)'ın gerçek şahsiyetini, Allah'a kulluk ettiğini ve risaletinin boyutunu ortaya koymaktadır. Hz. İsa (a.s.) ilahlık taslamadı, kendisini bir oğulun babaya nispet ettiği gibi, tek ve hakiki bir oğul gibi Allah'a nispet etmedi. Müşriklerin hüccetleri ve itirazları yanlıştır. Aslında İsa (a.s.), sadece Allah'ın kulu ve peygamberlerinden bir peygamberdir. O sadece Allah'a ibadet etmeye davet ederken, Allah'ın kendisinin ve tüm insanların Rabbi olduğunu da belirtmektedir.

Hıristiyanlar arasında elde dolaşan ve itiraf edilen dört İncil 'de, İsa (a.s.) için kesin ve çok açık sözler bulunmaktadır. O'nun Allah tarafından gönderildiği, beşer çocuğu olduğu, ibadetin sadece Allah'a yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Onu gönderen ne onun, ne de insanların babasıdır. Aslında bu ifadeler kapsamlı olarak Allah'ın rububiyetini ikrar etmektedir. İnciller de İsrail oğulları'nın özellikle din adamlarının dini, içtimai, ahlaki sapmalarını şiddetle tenkit ederken, Musa'nın getirdiği şeriatlara ve davasının özüne aykırı olduğunu, bu nedenle davranışlarını hikmetli güzel misallerle, açık sözlerle doğrultmaya davet vardır. İnciller de ahlaki, içtimai, imani yüce prensipleri, açık ibarelerle, hikmetli güzel misallerle müjdeleme vardır. Bu durum da, Kur'an'ın ve özellikle açıklamasını yaptığımız ayetlerin içeriği ile uyumludur. İşte O'nun şahsiyeti ve risaleti hakkında söylediği sözlerin tümü buradadır. Matta İncilinde şu ifadeler yer alır: "İblis, ona bütün dünya krallarını ve şerefini gösterdi. Ona şöyle dedi: Eğer bana, secdeye kapanırsan sana bunların hepsini

vereceğim. İşte o zaman Yesu ona şöyle dedi: “Git, Ey Şeytan; çünkü O yazdı ki; İlahın Rabbine secde et, sadece O'na ibadet et". (Ishah, 4/11) denilmektedir.⁹³

Diğer taraftan John Hick “Hıristiyanların İsa (a.s.)'yı Algılama Biçimi ve Bunun İslam'ın Anlayışıyla Karşılaştırılması” adlı makalesinde Hz. İsa'nın ilahlığı konusunda şunları söylemektedir: “Günümüzde Yeni Ahit araştırmacıları arasında, tarihsel bir birey olarak İsa (a.s.)'nın, kendisiyle ilgili, Tanrı ya da Oğul Tanrı, başka bir ifadeyle, teslisin ikinci şahsı olduğu yolunda bir iddiası olmadığı konusunda, bir uzlaşma vardır. Muhafazakar alimler içinde, sadece bir kaçını bile bu görüşün temsilcileri olarak anmak yeterli olacaktır. Geleneksel ortodoksinin en önemli temsilcilerinden biri durumundaki Charles Moule, "İsa'nın kendi hakkındaki, özellikle İncil'de, sözde iddialarının doğruluğuna dayalı olarak geliştirilecek bir kristoloji şüphe götürür." demektedir.⁹⁴ James Dunn, Hıristiyan orijinine dair yorucu araştırmalarının ardından, ilk İsevi gelenekte, açıkça ilahilik bilinci denilebilecek bir anlayışın varlığını gösterecek hiçbir kanıt yoktur, sonucunu çıkarmaktadır.⁹⁵ Ayrıca, 'Tanrı'nın Oğlu' nitelemesinin, antik dünyada sık kullanılan bir mecaz olduğu çok iyi bilinmektedir. Çok önemli şahsiyetlere 'Tanrı'nın Oğlu' nitelemesinin yapıldığı veya tersine Mısır firavunları, Roma imparatorları, büyük filozoflar ve efsanevi kahramanlar gibi insanlara bizzat tanrılık niteliği verildiği, artık günümüzde tartışmasız kabul edilmektedir, ama öte yandan, mutlak bir iddianın taşıyıcısı olarak, Hıristiyanlığa ait 'Tanrı'nın Oğlu' ifadesinin, böyle, heybet ifade eden bir anlamla dolu olduğu günümüzde, İsa (a.s.)'nın yaşadığı dönemde ilahilik fikrinin Hıristiyanlığın sonraki tartışma ortamında kazandığı anlamdan çok daha geniş ve daha elastiki bir kullanımı olduğunu anlamak kolay değildir. Hele Tanrı'nın Oğlu unvanının Yahudilik'te uzun bir tarihi olduğunu hatırlamak, özellikle önemlidir. Luka İncili'nde (3: 38), Adem (a.s.), Tanrı'nın Oğlu olarak adlandırılmakta ve İbranice yazmalarda meleksi varlıklar, İsrail ve eski İbrani kralları Tanrı'nın Oğlu olarak nitelenmektedir: "Sen benim oğlumsun; Ben seni bugün tevlit ettim" (Mezmurlar 2:7), Bu ifade, açıkça, bir tahta çıkma merasiminin bir parçası olarak ifadelendirilmektedir. Bu özel bir kullanıma sahipti; ancak, bunun dışında, çok dindar bir Yahudi de yaygın olarak Tanrı'nın Oğlu olarak anılırdı. Günümüzde yaptığımız şekliyle lafzi ve mecazi olan arasında bir

⁹³ Derveze, age, C. 3, s. 385.

⁹⁴ John Hick, “Hıristiyanların İsa'yı Algılama Biçimi ve Bunun İslam'ın Anlayışıyla Karşılaştırılması”, Çev.Şaban Ali Düzgün, İslamiyat Dergisi, C. 3, Sa. 4, Ekim-Aralık 2000, s. 78-80 : Charles Moule, The origin of Christology, Cambridge University Press 1977, s. 136.

⁹⁵ Hick, agm: James D. G. Dunn, Christology in the Making, SCM Press, London 1980, s. 60.

ayırma gittiğimizde, bütün bu kullanımların mecazi olduğunu görürüz, Hiç kimse kralın fiziken Tanrı'nın Oğlu olduğunu düşünmemiştir. Bu anlamda 'oğulluk', 'ruhsal koruma altında olmak', özel olarak bir iyiliğe mahzar olmak' veya 'bu iş için ilahi olan tarafından seçilmek' anlamlarında kullanılmıştır. İsa (a.s.)'nin şerefli bir vaiz olarak, hayattayken veya ölümünün üzerinden çok geçmeden, mecazi anlamda Tanrı'nın Oğlu olarak anılmış olması, çok büyük bir ihtimaldir. İsa (a.s.)'nin iki tabiatı olması sebebiyle lafzi olarak tamamen Tanrı ve insan olduğu yönündeki dogma, yüzyıllar sonra, Hıristiyanlığın Roma tarafından kabulünü müteakip ortaya çıkmış olup bunun İsa (a.s.)'nin kendisine atfedilmesi mümkün değildir.⁹⁶

4- Meryem Oğlu İsa (a.s.)

Meryem oğlu İsa (a.s.) lafzı Maide Suresi 5/110-119'da şu şekilde geçmektedir:

110. Allah o zaman söyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh (Cebrail) ile desteklemiştim; (bu sayede) sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı (okuyup yazmayı), hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kus oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Ölülerini benim iznimle (hayata) çıkarıyordun. Hani İsrail oğullarını (seni öldürmekten) engellemiştim; kendilerine apaçık deliller (mucizeler) getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, "Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir" demişlerdi.

111. Hani havârlere, "Bana ve peygamberime iman edin" diye ilham etmiştim. Onlar (da), "İman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler (Müslümanlar) olduğumuza sen de şahit ol" demişlerdi.

112. Hani havârliler "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofraya indirebilir mi?" demişlerdi. O, "İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun." cevabını vermişti.

113. Onlar "Ondan yiyelim, kalplerimiz mutmain olsun, bize doğru söylediğini (kesin olarak) bilelim ve ona gözleriyle görmüş şahitler olalım istiyoruz." demişlerdi.

114. Meryem oğlu İsa söyle dedi: Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofraya indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun. Bizi rızıklandır; zaten sen, rızık verenlerin en hayırlısısın.

⁹⁶ Hick, agm: s. 78-80.

115. Allah da şöyle buyurdu: Ben onu size şüphesiz indireceğim; ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, kâinata hiç bir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim!

116. Allah: “Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, "Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin" diye sen mi dedin? buyurduğu zaman o, "Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkim olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zatında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin.

117. Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkiyle görensın.

118. Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin" dedi.

119. (Bu konuşmadan sonra) Allah söyle buyuracaktır: Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur.

Maide Suresindeki (110-119) ayetler iki bölüm halindedir; ifade tarzları farklı, konu ve yönelişleri aynı. Birinci bölüm Hz. İsa (a.s.)'a yönelik rabbani hatırlatmayı içeriyor. Yüce Allah'ın kendisini ve annesini koruyup gözetmesine, kendisini desteklemesine ve kendi elleriyle somut mucizeler ortaya koymasına dikkat çekiliyor. Ayrıca Havarilere iman etmeleri için ilham edildiği, onların İsa (a.s.)'dan istemeleri, Onun da yüce Allah'tan talep etmesi üzerine gökten bir sofraya indirildiği hatırlatılıyor. İkinci bölüm, Hz. İsa (a.s.)'a yöneltilen bir soruyu içeriyor. Hıristiyanların onu ve annesini ilahlaştırmalarının sebebi soruluyor; yoksa bunu, o mu onlara söyledi? diye. Bu arada Hz. İsa (a.s.)'ın cevabına yer veriliyor. Onun bundan uzak olduğuna Allah'ı şahit tutuşuna işaret ediliyor. Sadece Allah'ın kendisine emrettiği şeyleri söylediğini "Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin" dediğini aktarması gündeme getiriliyor.

“Sofra” mucizesi bu günkü İncillerde Kur'an'da kine benzer bir şekilde veya ona yakın bir tarzda yer almaz. İncillerde Hz. İsa (a.s.)'ın bir mucizesinden söz edilir. Buna göre Hz. İsa (a.s.) sayıları beş bini bulan bir topluluğa beş tane çörek ve iki tane balığı parçalar halinde sunar. Bu beş bin kişi ondan yer ve hepsi de doyar. Geride on iki küfeyi veya seleyi

dolduracak kadar kısıntı kalır.⁹⁷ İncillerin eklerinden olup topluca "Yeni Ahit" adı verilen "Resullerin İşleri" bölümünün 10. İshahında buna yakın bir kıssa anlatılır.

Resulullah (a.s.) zamanındaki halkın bu kıssayı Hıristiyanlardan öğrendikleri, ayrıca kıssanın kutsal kitapların bazı bölümlerinde geçtiği, ancak bu bölümlerin günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Kıssa, Kur'an-ı Kerim'de kısa ve ayrıntılara inmeyen bir üslupla sunuluyor. Detaylı bilgi içermiyor. Ayetlerin üslubundan ve anlamından algıladığı kadarıyla bu tarz sunuşun amacı, hatırlatma, dikkat çekmedir. Dolayısıyla ayetlerin okunduğu ortamın bu kıssayı bilmeleri gerekir. Çünkü Kur'an'ın hatırlatma hedefi, ancak bu durumda gerçekleşebilir. Tefsir bilginlerinin büyük çoğunluğu hatırlatma nitelikli ilk bölümde anlatılanların, yüce Allah tarafından kıyamet günü bütün elçilerin toplanacağı bir sırada Hz. İsa (a.s.)'a söyleneceği kanaatindedirler. Yüce Allah tarafından sorulan soruya ve İsa Peygamberin buna verdiği cevabı içeren ikinci kısmın da Kıyamet günü gündeme geleceğini söyleyenler vardır. Bazılarına göre, bu diyalog, yüce Allah'ın Hz. İsa (a.s.)'yı katına yükselttiği gün gerçekleşmiştir.

Her halükarda bu ikinci bölümün hedefi, Hıristiyanların Hz. İsa (a.s.)'ın bunun sorumluluğundan uzak olduğunu vurgulaması ve onlara gerçekte neyi söylediğini açıklamasıdır. Hıristiyan toplulukları Meryem'i (haşa) "Allah'ın anası" ve "Rabb'in anası" diye isimlendiriyor ona ibadet ediyorlar. Bu da Kur'an'ın Meryem'le ilgili olarak gündeme getirdiği sapmanın somut karşılığıdır. Kur'an'da İsa (a.s.)'nın diliyle aktarılan cevap İnciller'de yer alan bir ibareyle uyum arz ediyor. Hz. İsa'nın kendini Hıristiyanların ilahlaştırma operasyonundan sıyırmak ve sorumluluğu onlara yüklemek bağlamında söylediği sözler, son derece güçlü ve sağlamdır. Hem kalplere hem de akıllara hitap ediyor. Ayetlerin hedefi, Kur'an'ın öteden beri vurguladığı İsa (a.s.)'nın peygamberliği ve Allah'ın kulu oluşu gerçeğini pekiştirmektir. Amaç, gerçeği yerli yerine koymaktır. Hıristiyanları, üzerinde buldukları aşırılıktan ve sapmadan vazgeçmeye çağırmasıdır. Tek ve ortaksız Allah'a kulluk etmeye O'nu her türlü şirk şaibesinden arındırmaya davet etmektir. Hz. İsa (a.s.)'nın sadece O'nun elçilerinden bir elçi olduğunu kabul etmelerini sağlamaktır. O, insanları hem kendisinin hem de onların Rabbi olan Allah' a ibadet etmeye davet etmiştir.⁹⁸

⁹⁷ Bkz. Matta İncili; 6. İshah. Yuhanna İncili; 15. İshah. Markos İncili; 6. İshah. Luka İncili; 9. İshah.

⁹⁸ Derzeze, age, C. 7, s. 203-206.

5- Hz. İsa (a.s.)'nın Öldürülmesi ve Yahudiler

Hz. İsa (a.s.)'nin öldürülmesi ve bunun Yahudilerle ilişkilendirilmesi ile ilgili olarak Nisa Suresi 4/156-159. ayetlerde bilgiler vardır.

156. Bir de inkâr etmelerinden ve Meryem'in üzerine büyük bir iftira atmalarından;

157. Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleri yüzünden (onları lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.

158. Bilâkis Allah onu (İsa'yı) kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir.

159. Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.

Müslümanlara göre, Hz. İsa (a.s.)'nin öldürülmesi şu şekildedir; Tarih boyunca Allah tarafından birçok peygamber gönderilmiş ve görevini tamamladıktan sonra bu dünyadan ayrılmıştır. Bu peygamberlerin başlarına gelen olaylar, genelde aynilik arz etmektedir. Buldukları yerlerden sürülmeleri, davetlerine karşı insanların ilk anda büyük tepki göstermeleri, işkencelere uğramaları vb. buna örnek olarak verilebilir. Hz. İsa (a.s.) da bu dışlanma sürecini yaşayan peygamberlerden birisidir. İsrailoğulları, önceki peygamberlere karşı izledikleri tutumu İsa (a.s.)'ya karşı da sergilemişler ve nihayet onu öldürme teşebbüsüne kadar işi götürmüşlerdir. Diğer taraftan Hıristiyanların inancına göre Hz. İsa (a.s.) çarmıha gerilmiştir.

Kur'an'da, İsrailoğullarının, Hz. İsa (a.s.)'yı öldürmeleri konusunda şöyle denilmektedir: Onu öldürmediler ve asmadılar; fakat onlara benzer gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. Bu hususta bir bilgileri yoktur; sadece zanna uyuyorlar. Onu yakinen öldürmediler. Hayır, Allah onu kendisine yükseltti. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.⁹⁹

Yukarıda zikredilen ayetten de anlaşılıyor ki, Yahudiler İsa (a.s.)'yı öldürmemişlerdir. Allah onu düşmanlarının elinden kurtarmış, onu vefat ettirmiş ve katına yükseltmiştir.¹⁰⁰

Hıristiyanlara göre ise Hz. İsa (a.s.)'nin öldürülmesi şu şekildedir; Hz. İsa (a.s.)'nin çarmıha gerilmesi Hıristiyan inancına göre "Asli Suç"tan dolayı olmuştur. Buna göre, her insan Adem'in suçundan bir miktar taşımakta ve bu suç nesilden nesile geçmektedir. İnsanlığı

⁹⁹ Nisa, 4/157.

¹⁰⁰ Ünal, agm, s. 135-136.

bu g nahtan kurtaran Hz. İsa (a.s.)'dir. Allah günahsız oğlunu göndermiŐ, O da insanlığın günahına kefarete olmak üzere,¹⁰¹ çarmıha gerilmiştir. İnsanlar vaftiz olmak suretiyle günahlarından kurtulacaklardır. 325'deki İznik konsilinde kabul edilen kefarete prensibi, 451 'deki Kadıköy konsilinde de teyit edilmiştir. Kur'an'da Hıristiyanların bu inançlarının yanlış olduğu, zira yaratılıŐ olarak her insan kendi yaptığından sorumlu olduğu ortaya konulmuŐtur.¹⁰²

Hz. İsa (a.s.)'nin tutuklanması, yargılanması ve çarmıha gerilmesiyle ilgili İncil rivayetlerini tarihsel açıdan değerlendiren Mahmut Aydın kısaca Şu kanaate varmıŐtır: "Hıristiyan kaynaklarına göre İsa (a.s.), dört kanonik İncil rivayetlerinin ve onlara dayanılarak geliştirilen geleneksel Hıristiyan d Őncesinin ortaya koyduğu gibi tüm insanlığın günahlarına kefarete olarak suçsuz bir Şekilde  armıha gerilerek idam edilmiş bir kurban değildir. Aksine o yaptığı vaazlarla döneminin Yahudi otoritelerinin tepkisini çekmiŐ; mabet bölgesinde yaptığı eylemler ve mabedin akıbetiyle ilgili söylediği sözlerden dolayı sadece bölgenin huzur ve s k nunu sağlamakla görevli baş kahin ve Yüksek Kurul  yeleri tarafından değil, aynı zamanda iŐgalci Roma g  lerinin yöneticisi olan vali Pilatus tarafından da halkı isyana teşvik eden potansiyel bir tehlike olarak g r ld ğu için tutuklanıp idam edilmiş siyasi bir suçludur.

Hıristiyan olmayan tarihsel kaynaklarda Hz. İsa (a.s.)'nin öldürülmesi ile ilgili Şu bilgiler bulunmaktadır; Yahudi tarih i Josephus ve Romalı tarih i Tacitus'un naklettiği üzere vali Pontus Pilate döneminde (MS. 26-36) yetkililerce idam edilen İsa adlı bir Şahıs vardır. İkinici tarihsel bilgi, dönemin Baş kahini Kayafas ve bazı yüksek rütbeli din adamlarının vali Pilate ile işbirliği içinde İsa (a.s.)'nin yakalanmasında, kamu huzurunu bozan siyasi bir suçlu olarak yargılanması ve idamında aktif rol oynadıkları hususudur.   nc  tarihsel bilgi İsa (a.s.)'nin yakalanmasından sonra erkek taraftarlarının sıranın kendilerine gelmesinden korktukları için İsa (a.s.)'y  yüzüstü bırakarak kaçıp gizlenmeleridir. Dördüncü tarihsel bilgi İsa (a.s.)'nin, Roma kanunlarına göre devlete isyana teŐebbüs edenlere verilen çarmıh cezasıyla cezalandırılmıŐ olmasıdır. Roma geleneğinde devlete isyan eden kişiler Őehir dışına çıkarılıp kamuoyu önünde önce iyice bir kam ılanmakta ve daha sonra da elleri ve ayaklarından çarmıha  ivilenmekteydi.¹⁰³

¹⁰¹ Markos, 10/45.

¹⁰² Remzi Kaya, "Müslüman Ehl-i Kitap İnanç Esaslarının Karşılaştırılması", Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu (Sempozyum 17-19 Eylül 2001), D B Yayınları, Ankara-2003, s. 299-329.

¹⁰³ Aydın, "İsa'ya Ne Oldu? İsa'nın Tutuklanması, Yargılanması ve  armıha Gerilmesiyle İlgili İncil

Sonuç olarak Hz.İsa (a.s.) ile ilgili olarak tespit edilen tarihsel bilgiler Hıristiyanlık inancını doğrular mahiyette değildir. Temel Hıristiyanlık inancı ve diğer kaynakların bildirdiklerinin aksine Hz. İsa (a.s.)'nın çarmıha gerilmesine Allah engel olmuş ve onu katına almıştır.

C. KUR'AN'IN HIRİSTİYANLARA HOŞGÖRÜSÜ

Kur'an'ın Hıristiyanlara olan hoşgörüsünü maddeler halinde şu şekilde sayabiliriz:

1. Kur'an'ın, Hıristiyanları ehli kitap içerisinde zikretmesi, onlar için başlı başına bir ayrıcalık ve taltiftir. Çünkü bu isimlendirme donanımı itibariyle onlara diğer gruplar karşısında özel bir konum kazandırmıştır.

2. "Dinde zorlama yoktur"¹⁰⁴ ayetini şiar edinen Kur'an gayri müslim olan gruplardaki gibi Hıristiyanların da dinlerine karışmamış, kendilerini inanç ve ibadetlerinde serbest bırakmıştır. Hatta söz konusu ibadetlerin yapıldığı mekanların korunması gerektiği bir ayette şöyle bildirilmektedir:

"Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile savmasaydı, mutlak suretle içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere mutlak suretle yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir."¹⁰⁵

Yüzyıllar boyunca İslam'ın hakim olduğu topraklar üzerinde yıkılmadan, tahrip edilmeden ayakta kalabilen, bazen de camiler ile yan yana gördüğümüz kiliseler ve bu mekanlarda ibadetlerini rahatça yerine getirebilen Hıristiyanların varlığını, okuduğumuz ayetin ilka ettiği hoşgörünün bir yansıması olarak kabul edebiliriz.

3. Kur'an, kendi davetini kabul eden Hıristiyanlara iki kat sevap müjdesi vermiş ve onlara bu konuda ayrıcalıklı davranmıştır: "Onlara Kur'an okunduğu zaman: O'na inandık, o Rabbimizden gelen bir gerçektir. Zaten biz ondan önce de Müslüman'dık derler. İşte onlara sabretmelerinden ötürü mükafatları iki kat verilir."¹⁰⁶

4. Müslüman bir erkeğin müşrik bir kadınla evlenmesini kesin olarak yasaklayan Kur'an, Hıristiyan hanımlara bu konuda ayrıcalık tanımış ve onların Müslüman erkeklerle

Rivayetlerinin Tarihsel Açıdan Değerlendirilmesi” Mîlel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, yıl 1, Sa. 2 Haziran-2004 (www.dinlertarihi.com).

¹⁰⁴ Bakara, 2/256.

¹⁰⁵ Hacc, 22/40.

¹⁰⁶ Kasas, 28/53.

yapacakları evliliklere izin verdiğini şu ayetle açıklamıştır: "Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanların iffetli hanımları da mehirlerini vermeniz, zinadan uzak kalmaları ve şunu bunu dost tutmamaları şartıyla size helaldir."¹⁰⁷

"Bugün size bütün temiz nimetler helal kılındı. Kendilerine kitap verilmiş olanların yemekleri de size helaldir. Sizin yemekleriniz de onlara helaldir. Mümin kadınların iffetlileriyle, sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanların iffetli hanımları da mehirlerini vermeniz, zinadan uzak kalmaları ve şunu bunu dost tutmamaları şartıyla size helaldir. İmanı tanımayıp nankörlük edenin ameli boşa gitmiştir, ve o, ahirette de hüsrana uğrayanlardandır."

5. Hıristiyanlarla birlikte yaşama kapısını açık tutan Kur'an, onların yemeklerinin de helal olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.) gerektiği zaman onların kullandıkları mutfak eşyalarının da Müslümanlar tarafından kullanılabilceğini ifade etmiştir.¹⁰⁹

6. Burada son olarak üzerinde duracağımız husus; Hıristiyanların yaşama hakkı ve cizye konusudur. Kur'an, bu insanların yaşama hakkına riayet eder. Onların varlığından ve Müslümanlarla birlikte İslam toprağında yaşanmalarından rahatsızlık duymaz. Bununla birlikte mal ve can güvenliklerinin sağlanması karşılığında kendilerinden bir tür vergi olarak alınan cizye, şartlar ne olursa olsun ödenmesi zorunlu olan bir vergi değildir. Diğer taraftan müşriklerden alınmayıp sadece ehl-i kitaba şart koşulan cizye, bu insanlar açısından bir ayrıcalıktır. Çünkü bu sayede onlar söz konusu grupların aksine vatandaşlık hakkı elde etmektedirler. Günümüz dünyasında her bakımdan güçlü ve zengin ülkelerin vatandaşlık hakkını elde etmek için bazı insanların nasıl olağanüstü bir çaba sarf ettiklerini ve hatta bu yolda bazen canlarını bile tehlikeye attıklarını düşünürsek cizyenin maddi açıdan ne kadar değersiz olduğunu daha iyi anlayabiliriz.

O halde cizye, bir vergiden ziyade, kitap ehline ve buna bağlı olarak Hıristiyanlara sağlanan vatandaşlık hakkının tescilidir diyebiliriz. Kısaca cizyenin arka planı görünen uzantısından daha önemlidir. Bu da Hıristiyanlara gösterilen hoşgörünün bir başka şeklidir. Hıristiyanlara bu şekilde hoşgörülü davranan Kur'an, onları sıkıştırmak ve ezmek bir yana,

¹⁰⁷ Maide, 5/5.

¹⁰⁸ Maide, 5/5.

¹⁰⁹ Muhammed Fatih Kesler, "Dini Önyargılar Karşısında Kur'an'ın Hıristiyanlara Olan Hoşgörüsü", Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu Sempozyum, DİB Yayınları, Ankara-2003, s. 294-295 : Ebü Davüd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani: es-Sünen, İstanbul, 1401/1981, Etimme, s. 46.

düşmanlarına karşı kazandıkları zaferi, Müslümanlar için bir sevinç kaynağı olarak göstermiştir. Rum Suresi'nin baş tarafındaki ayetler bunun en açık delilleridir.

"Elif lam, mim. Yeryüzünün çok yakın bir yerinde Rumlar yenilgiye uğratıldılar. Ama bu yenilgilerinden sonraki birkaç yıl içinde onlar galip duruma geçeceklerdir. İş tamamen Allah'a aittir. Onların galibiyet gününde müminler sevinirler..."¹¹⁰

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Kur'an'ın çeşitli şekillerde Hıristiyanlara gösterdiği hoşgörü ve buna bağlı olarak onlarla Müslümanlar arasında kurulacak diyalog ve yakınlaşma bir ütopya değildir.¹¹¹

D. İSLAM VE HİRİSTİYANLIK ARASINDAKİ TEOLOJİK MÜŞTEREKLER VE KÜLTÜREL FARKLILIKLAR

İslam Dini'nin ve Hıristiyanlığın benzerliklerini ve farklılıklarını dinler arası diyalog açısından şu şekilde değerlendirebiliriz: Dinin özü, onun metafizik altyapısıdır. Bir dinin metafizik altyapısı, onun iman esaslarını teşkil eder. İşte bu alanın bilimsel (felsefi) adı Teoloji (ilahiyat)dir. Teolojik alan, metafizik alandır. Burada söz konusu olan İslam ve Hıristiyanlık, metafizik altyapılarında ortak ilke ve değerlere sahiptirler. Çünkü bu iki din, Hıristiyan aleminin sıkça kullandığı bir deyim ile söylersek, İbrahimi gelenek içinde yer alır. Bu nedenle de bu iki din, özleri itibariyle, rölatif de olsa, ortak bir yapıya sahiptirler. Bu ortak yönleri şöylece maddeleştirebiliriz:

a. Her ikisi de teist Tanrı anlayışına sahiptirler. Yani Tanrı aşkındır; ama evren ile sürekli ilişki içindedir. Evreni anlamsız ve içindeki insanı da amaçsız ve başıboş yaratmamıştır.

b. İkisi de Tanrısal kaynaklıdır, ilke ve değerleri, Tanrı iradesinin kelami tezahürüdür.

c. Her iki din de ahiret inancına sahiptir.

d. Tanrısal belirlenimlerinin değerleri olarak günah ve sevap kavramları vardır.

e. Tek taraflı da olsa, Hıristiyanlar onu tanrısal bir konumda görürler ve farklı bir şekilde sevip sayarlar da, Hz İsa (a.s.) Müslümanlar için gerçek peygamberdir. Ona gönderilen İncil de yine Müslümanlar için hak kitaptır. İman esasları alanındaki bu ortak ilkelere sonra, uygulamaya yönelik düzeyde yine ortak ilkelere sahiptirler. İslam açısından baktığımızda: Hıristiyan'ın kestiği yenir, hediyesi kabul edilir. Tanıklığı geçerlidir. Kız alınır,

¹¹⁰ Rum, 30/1-5.

¹¹¹ Kesler, agm, s. 294-295.

komşuluk yapılır, ortak iş kurulur, birbirlerinin kazançları birbirlerine helaldir. Elbette ki bu ortaklık, dinlerin birbirleriyle özdeşliğini ve ayniliğini hiç ifade etmez.

Her dinin, hayata ve diğer dinlere karşı, metafizik altyapısından zorunlu olarak doğan bir perspektifi vardır. Bu perspektifin içeriğini, her bir dinin kendisi hakkındaki görüşü şeklinde dile getirecek olursak: Her din, kendisinin en son ve en gerçek (hak) din olduğu; en doğru Tanrı anlayışını kendinin verdiği ve insanın bu dünyadaki yerini, görevini ve kaderini en doğru bir şekilde kendisinin bildirdiği görüş ve iddiasındadır. Her dinin mümini de buna kuşkusuz inanır. Bu perspektif, farklı din mensuplarının birbirlerine karşı saygıyı ve insanlık ölçüsündeki dayanışma duygusunu zedelememelidir. İslam ve Hıristiyanlık çerçevesinde baktığımız zaman, bu iki dinin iman esaslarının, müminlerini birbirlerine düşürecek düşmanca telkinler içermediğini görürüz.

Eğer dinler arası bir husumetten söz ediliyorsa, bu husumet kesinlikle dinlerin kendi teolojik (metafizik) altyapılarından değil, tarihte yaşanmış olan trajedilerden ve dinin temsilinden kaynaklanmaktadır. Bir dinin temsilinde karşılaşılan sapmalar, özlerinin başka türlü anlaşılmasından, yorumlar yolu ile dinlerin birbirlerine karşı tutumlarının saptırılmasından, devletler arası hegemonya rekabetinden ve bu rekabetin neden olduğu acı olayların doğurduğu psikolojik gerilimlerden doğar.

Din aynı zamanda dünya görüşüdür. İnsanın yapıp-etmelerinin motivasyonu ve nedenselliği dünya görüşünden kaynaklanır. Çünkü dünya görüşü, insanın hem varlığının hem de hayatının anlamını içinde bulduğu, kaderinin ne olduğunu orada kavradığı bir ilkeler ve değerler manzumesidir. İnsanın en değerli varlığıdır. Ödün veremeyeceği alanıdır.

İlkeler ve değerler, varlık karakterleri itibariyle, metafiziktir. Bu nedenle de dünya görüşlerinin arka planında din, ya da herhangi bir dine inanmayan insanların bağlandıkları felsefi ideolojiler vardır. İdeoloji, sözcük anlamı itibariyle, serbestçe ifade edecek olursak, düşünceler örgüsü demektir. Din de bir ilkeler ve değerler örgüsü olarak inananın dünya görüşünün metafizik arka planını oluşturur ve bu da teolojidir. Böylece dünya görüşlerinin dominant unsuru, ya teolojiktir ya da ideolojiktir.

Baskı altında olmayan, emirle hareket etmeyen, çıkarıcı amaçlarını ön planda tutmayan, yani özgür olan insanlar, dünya görüşlerinin ilke ve değerlerine, yani dünya görüşlerinin metafizik alt yapılarına göre davranışlarını gerçekleştirirler. İlkeli insan dediklerimiz, bu insanlardır. insanlık tarihindeki sosyal ve siyasal çatışmaların temelinde ve belirleyici konumda, şu veya bu kılığa bürünmüş durumda olan bu teolojik veya ideolojik

altyapı vardır. Peki, İslam ve Hıristiyanlığın bu teolojik altyapısında, çatışmalara neden olan bir düzenleme var mı?

Bu iki dinin iman esaslarında göreceli de olsa, bir ortaklık ve paralellik vardır. Bu esaslarda, dinlerin birbirlerine karşı düşmanlığı teşvik eden veya husumeti telkin edip buna cevaz veren bir düzenleme kesinlikle yoktur. Üstelik İslam açısından baktığımızda, ilişkilerin sevgi, saygı, anlayış ve hoşgörü içinde gerçekleştirilmesini emreden düzenlemeler vardır. Kur'an'da şöyle buyrulur: "Kitap ehlinde haksızlık yapıp, sevgi ve saygıda gereği gibi davranmayanlar (zulmedenler) müstesna, onlarla en iyi şekilde diyalog kurun ve (onlara) şöyle deyin: 'Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim Tanrımız ve sizin Tanrınız birdir. Biz O'na bağlanmışızdır.'¹¹²

Ayetteki: "Onlarla en iyi şekilde diyalog kurun!" şeklinde ifade ettiğimiz fiil, cedel kökünden gelmektedir, ve cedel, diyalog kurma, karşılıklı fikir alışverişinde bulunma anlamına gelir. Ayetin delaleti, diyalogda ve ilişkilerinizde kırıncı ifade ve tavırlarda bulunmayın; hoşgörü ve anlayış sınırının dışına çıkmayın, onların inanç esaslarındaki farklılıklara tahammüllü olun, şeklindedir. Başka bir ayette de "Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helal, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir."¹¹³ buyrulur. Yine Kur'an, daha farklı bir anlam ve boyutta şöyle buyurmaktadır: "(Allah'ın ayetlerini inkar edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler, isyankar olup sürekli taşkınlık yapanlar), secdeye vararak Allah'ın ayetlerini geceleri okuyup duran ehl-i kitaptan bir toplulukla eşit değildiler. Bu topluluk, Allah'a ve Ahiret Gününe inanırlar; iyiliği emrederler, kötülüklerden alıkoyarlar ve iyilik yapmada yarışırlar. İşte bunlar iyi insanlardır. Yaptıkları her bir iyiliğin karşılığını mutlaka bulacaklardır. Allah, inanıp kötülüklerden sakınanları bilir."¹¹⁴

Dinlerin teolojik yapısına sade, naiv ve dinin realitesine itirazı olmayan bir yaklaşımla bakacak olursak; din savaşlarının ve çatışmalarının sebebi olmadığını, aksine insanlar arası sevgi-saygı ve barışın kaynağı olduklarını görürüz.

Yalnız şu hususu gözden uzak tutmamak gerekir: Her din, kendinin en son ve en gerçek din olduğu inanç ve iddiasındadır. Her dinin mümini de buna kayıtsız ve şartsız inanır. Bunun tabii sonucu olarak da kendi dininin yaygınlaşması idealini sürekli taşır ve hiçbir din kendi tebliğ etkinliğini terketmez. Bu da farklı dinlerin mensupları arasında, dolayısıyla da dinler arasında bir ilişkinin varlığını gerekli kılar.

¹¹² Ankebut, 29/46.

¹¹³ Maide, 5/5.

¹¹⁴ Al-i İmran, 3/113-115.

Genelde insanlar arası ilişkiler iki şekilde gerçekleşir: Sevgi veya çatışma. Çatışmada zulüm vardır, haksızlık vardır. Çünkü ister istemez çatışma, sonunda zulme varıp durur. Oysa bütün dinler, özünde zulme karşıdır. Yukarıda mealini verdiğimiz Ankebut suresinin 46. ayetini tekrar edecek olursak, Allah, 'Zulmedenler hariç, semavi din mensupları ile en güzel şekilde diyalog kurun!', buyuruyor. Ayetin içeriğine analitik bir yaklaşımla bakarsak, İslam diğer dinleri kendisinin bir antitezi olarak görmüyor. Kendisinin gerçek, yegane din olduğu inancından ödün vermeksizin, diğer dinleri de, insani varlık alanındaki bireyselliğin (individualite) bir tezahürü olarak görüyor ve şöyle diyor: "Eğer Rabb'in dileseydi, insanları tek dine bağlı bir topluluk kılardı..."¹¹⁵

İçinde bulunduğumuz oluş dünyası tek tek varlıklardan meydana gelmiştir. Burada her bir varlık, bireyselliğe (individüalite) sahiptir. Bu bireysellik, insani varlık alanında en üst seviyesine çıkmıştır. Tek tek insanların bireyselliğe sahip olmasında, toplumsal planda da farklılıkların olmasında, tanrısal bir bilgelik dile gelmektedir. Bu farklılıklar, bilimsel, kültürel, estetik zenginlik ve çeşitliliklerin kaynağıdır. Aynı zamanda İslam, kendisinin en son hak din olduğuna dair sarsılmaz güvenine rağmen, insanların kendisine inanmalarında bağınazlık göstermez, insanları inanmada mutlak özgür bırakır ve "isteyen inansın, isteyen inkar etsin."¹¹⁶ buyurur.

Burada "Dinler kendilerini birbirlerine nasıl anlatacaklar?" sorusu yerini, "Dinler kendilerini birbirlerine anlatmak ve birbirlerini anlamak zorundadır." yargısına bırakma zamanı gelmiştir. Çünkü dünyamız gittikçe ivme kazanan bir küreselleşme trendine girmiştir. Küreselleşme, hem insanlığın, hem insanı taşıyan ve besleyen fiziki dünyanın, hem de tarihi varlık alanının hayrına olan bir olgudur. Çünkü bu vetire içinde, bilimsel başarılar hızla insanlığın ortak malı haline gelmekte, teknolojik gelişmelerden yine aynı hızla bütün insanlık yararlanmakta; kültürler, içine kapalılık sınırlarını aşmakta; yerel çatışmalar ve haksızlıklar uluslararası kuruluşlar (bugünkü kullanılan şekliyle uluslararası topluluk) aracılığıyla durdurulmaya uğraşılmakta, fizik dünyanın şu veya bu şekilde tahribi, el birliğiyle önlenmeye ve insanlığın ortak kültürel mirasının korunması ve ihyası da yine el birliğiyle gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.¹¹⁷

¹¹⁵ Hud, 11/118.

¹¹⁶ Kehf, 18/29.

¹¹⁷ Hüseyin AYDIN, "Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde İslam ile Hıristiyanlık Arasındaki Teolojik Müştereklere ve Kültürel Farklılıklara Bir Bakış", Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu Sempozyum, DİB Yayınları, Ankara-2003, s. 264-270

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN VE HİRİSTİYAN DİYALOGUNUN TARİHİ GELİŞİMİNE AİT GENEL ÇİZGİLER

I. DİYALOG AÇISINDAN MÜSLÜMANLARIN VE HİRİSTİYANLARIN BİRBİRLERİNE YAKLAŞIMI

D- HİRİSTİYAN MÜSLÜMAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ SEYRİNE GENEL BİR BAKIŞ

Müslüman Hıristiyan ilişkilerinin tarihi seyrine baktığımızda iki temel tavır dikkat çekmektedir. Birincisi, İslam'ın ortaya çıktığı dönemlerde tabii olarak başlayan Müslüman Hıristiyan diyalogunun, Hıristiyanlık açısından tehdit teşkil etmemesi nedeniyle olumlu bir havada başlamış ve devam etmiş olmasıdır. İkincisi ise, daha sonraki dönemlerde İslam'ın hızla yayılması, Hıristiyanları rahatsız eder duruma gelmesi ve dolayısıyla ilişkilerin politik boyut kazanmasıyla söz konusu diyalogun olumsuz bir havaya bürünmesidir.¹¹⁸

İslam Dini'nden önce Hıristiyanların Arap yarımadasında bulunduğu ve 6 asırdır varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Hıristiyanlarla Müslümanların münasebetlerinin tarihi İslam'ın ortaya çıktığı döneme kadar gitmektedir. Hıristiyanlarla ilk ilişkiler, Kur'an'ın onları Ehl-i Kitap olarak görmesi sebebiyle dostane olmuştur. Hz. Muhammed (a.s.) Necran Hıristiyanlarının heyetiyle görüşmüş onlara İslam Dinini anlatmış, hatta mescitte onların ibadet etmesine izin vermiştir. Genellikle yüz yüze geçen bu görüşmelerin yanında, farklı dinlere mensup toplumlarla mektuplaşmalar da olmuştur. İslam Dinin diğer dinlerle bu iletişimini "dinler arası diyalog" kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Hz. Muhammed (a.s.)'in vefatından sonra Hıristiyan Müslüman ilişkilerini Abdurrahman Küçük şöyle değerlendirmektedir: "Hz. Muhammed (a.s.)'in vefatından sonra yerine geçen halifeleri, İslam'ın yayılması konusundaki gayretlerini devam ettirmişlerdir. Yapılan fetihler nedeniyle, Hıristiyanlarla doğrudan yaşanan diyaloglarda Hz. Muhammed (a.s.) örnek alınmıştır. Hz. Ebu Bekir'in daha önce Necranlılarla yapılan anlaşmaları aynen kabul etmesi bunun en dikkat çekici örneğidir. Hz. Ömer'in Hıristiyanlara karşı bazı tedbirler

¹¹⁸ Ali İsra Güngör, "Müslüman-Hıristiyan Diyaloguna Güncel Yaklaşımlar", Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2004, s. 333

alması, Müslümanların gösterdiği genel müsamaha ruhuna aykırı olarak algılanmamalıdır.¹¹⁹ Emeviler Dönemi'ndeki Hıristiyan-Müslüman münasebetlerinde önceki hoşgörülü ruhun devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde İslam devlet idaresinde birçok gayri müslim, özellikle Hıristiyanlar görev almış ve hatta Müslümanları eleştirmişlerdir. Yuhanna Dımışki gibi bazı Hıristiyanların, Müslümanların görüşlerini tenkit eden ve Hıristiyanlığı savunan eserler yazabilmesi bu hoşgörünün tipik bir örneğidir. Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında gerçekleştirilen bu dostane ilişkilerin Abbasiler döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Nesturi Patriği 1. Timotheus ile Abbasi Halifesi Mehdi arasındaki mektuplaşma oldukça önem taşımaktadır. Patrik, peygamberliğini açıkça kabul etmemekle birlikte Hz. Muhammed (a.s.)'in putperestlerle mücadele ettiğini ve peygamberlerin yolunda olduğunu vurgulamıştır. Abbasiler dönemindeki bu olumlu gelişmeler, daha sonra takip edilen politikalar nedeniyle olumsuz bir mecraya girmiştir.”¹²⁰

Baki Adam bu konuyla alakalı olarak: “Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında ciddi sıcak tartışmalar, İslâm'ın Yunanca konuşan (buna Süryanice ve Kıptice konuşanlar da dahil) Hıristiyanların topraklarına girmesiyle başlamıştır. Yunanca konuşan Doğulu Hıristiyan ilahiyatçılar İslâm'la ilk karşılaştıklarında, onu Hıristiyanlığa ait ayrılıkçı (heretik) bir hareket olarak görmüşlerdir. Fakat, İslâm'ı daha yakından tanıyınca, onun, zannettiklerinden farklı bir inanç yapısına sahip olduğunu fark etmişler ve Hıristiyanlığı ona karşı savunmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken, İslâm'a hücum etmekten geri durmamışlardır. İslâm'ın Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.)'i olumsuz sıfatlarla tanımlamaya kalkmışlar ve ona bir takım ahlakî zayıflıklar isnat etmekten çekinmemişlerdir.”¹²¹ demektedir.

Bizans yazarlarının İslam'a karşı olumsuz tavrı Ortaçağ Batı Avrupa'sında devam etmiştir. İslam'ın Hıristiyan ilim adamları tarafından incelenmesi, XII. Yüzyıldan itibaren başlamıştır. XV-XVI. yüzyıllarda İslam'a karşı reddiyeler devam etmiş, bu sıralarda Kur'an'ın Latince'ye ilk çevirisi yapılmıştır. Batı' da "Aydınlanma Dönemi" ile birlikte Katolik Kilisesine karşı olumsuz bir tavır gelişmiş ve bu tavır, Batının İslam bakışına da yansımıştır. Kilise, kendisine yöneltilen bu olumsuz tavır sebebi ile yeni taraftar kazanmaya yönelmiş,

¹¹⁹ Aydın, "Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları", Konya 1989, s. 31-32.

¹²⁰ Aydın, age: Ömer Faruk Harman, "Vatikan Samimiyetini İspat Etmeli", Aksiyon Dergisi, 17-23 Şubat 1996, s. 27.

¹²¹ Baki Adam, "Dinler Arası Diyalog, Modern Dünya'da Misyonerliğin Yeni Yüzü, 26.05.2005-
<http://www.fortuna.divinity.ankara.edu.tr/~adam>

bunun sonucunda misyonerlik faaliyetlerini iyice hızlandırmıştır. Bu çerçevede İslam ve Müslümanlarla ilgili bilimsel çalışmalar da artmıştır.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren başlayan, samimi, dostane ve kendiliğinden ilişkilerin, mektuplaşmalar ve reddiyeler dönemi ile devam ederek çeşitli aşamalardan geçtiğini ve zamanla olumsuz bir veche kazandığını ifade etmek yerinde olacaktır. Haçlı seferleri ile doruğa ulaşan bu olumsuz havanın etkileri hala devam etmektedir. Bununla birlikte bu ilişkilerin ve özellikle İslam'ın tanınmasının, Batılıların Doğu ve İslam üzerine yaptığı çalışmalarla belli bir noktaya geldiğini belirtmekte yarar vardır. Batılıların geldiği bu nokta, günümüzde İslam'ın Monoteist dinlerin başında yer aldığı düşüncesi ile olgunlaşmıştır. Bu itibarla Hıristiyan-Müslüman münasebetlerini tarihi seyri içinde, Katolik Kilisesi'nin daveti ile 1962-65 yılları arasında gerçekleştirilen ve başta Hıristiyan dünyası olmak üzere bütün dünyada etkisi olan II. Vatikan Konsili'nin bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Gerek II. Vatikan Konsili Kararları, gerek Papa VI. Paul'un Müslümanlarla ilgili ifadeleri ve gerekse Konsil sonrası gelişmeler bu düşünceyi desteklemektedir.¹²²

E- MÜSLÜMAN VE HİRİSTİYANLARIN KARŞILIKLI GELENEKSEL TAVIRLARI

Montgomery Watt “Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık” isimli eserinde kendi bakış açısıyla Hıristiyanlığa karşı geleneksel İslam dininin tavrını eleştirel bir tarzda ortaya koymaktadır. Ona göre İslam, miladi yedinci yüzyılın başlarında Hz. Muhammed (a.s.)'in tebliğleri ile, belli Yahudi ve Hıristiyan inanç ve tasavvurlarının dönüp dolaştığı bir bölgede ortaya çıktı. Mekkeli tacirler Bizans imparatorluğuna bağlı Ortodoks Hıristiyan olan Gazze ve Şam gibi yerlere düzenli bir şekilde gitmekteydiler, ki buralar, aynı zamanda Monofizit Hıristiyan olan Habeşistan ya da Etiyopya imparatorluğu ile ilişki içindeydi. Bizzat Mekke'de birbirinden neredeyse bütünüyle kopuk bir hayat süren az sayıda Hıristiyan vardı. Oysa bu sıralarda, Hz. Muhammed (a.s.)'in 622'den 632'ye kadar yaşadığı Medine'de bir takım Yahudi kabile oymakları sürekli bir şekilde yerleşmiş durumdaydı. Hz. Muhammed'in vahiy almaya başlamasından hemen sonra (610 dolaylarında), karısının amcası Varaka - Hıristiyan kutsal metinlerine oldukça aşina idi- tereddüt etmeden, Muhammed (a.s.)'e gelen vahyin Musa'nın aldığıyla özdeş olduğunu bildirdi. Şüphesiz bu durum da Hz. Muhammed (a.s.)'in uzun bir peygamberler çizgisini takip etmekte olduğu imajını pekiştirdi. Bu ve daha

¹²² Küçük, agm, C. 2, s. 467-490.

başka tecrübelerle bağılı olarak Müslümanların Hıristiyanları kardeş telakki ettikleri günler olmuştu. Kur'an bu durumu şöyle ifade eder:

Sen (Muhammed) (a.s.) mü'minlere karşı en azılı düşman olarak Yahudileri ve (Allah'a) ortak koşanları bulursun; inananlara sevgice en yakın olarak da, 'Biz Hıristiyanız', diyenleri bulursun; çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır; onlar büyüklük taslamazlar.¹²³ Hz. Muhammed Medine'ye vardığında, orada Yahudilerle karşılaştı. Yahudiler Ahd-i Atik'ten öğrendiklerini onun peygamberliğini eleştirmede kullandılar. Hz. Muhammed (a.s.)'in hayatının son yıllarında buna benzer tavırlara sahip Hıristiyanlarla da karşılaştığı görülür. Bu durum Müslümanlarda bir tavır değişikliğine yol açtı. Temelde Kur'an, İslam'ı Musevilik ve Hıristiyanlığa paralel ve onların kitaplarını teyit eden bir din olarak takdim etmişti.¹²⁴ Bununla birlikte, çok geçmeden, sade Müslümanların inançlarını zedelemelerini önlemek için Musevilik ve Hıristiyanlığa karşı bir 'savunma hattı' yükseltmek gereği doğdu. Kur'an'dan anlaşıldığına göre, İslam demek; saflık ve sadeliği içinde, İbrahim'in dini demekti ve Hz. İbrahim (a.s.) de ne bir Yahudi ne de bir Hıristiyan'dı; zira o, Tevrat'ın Musa (a.s.)'ya, İncil'in de İsa (a.s.)'ya vahyedilişinden daha önce yaşamıştı.¹²⁵ Öte yandan, Yahudiler ve Hıristiyanlar kendilerine gelen vahiyden yüz çevirmişler ve Kur'an'ın açıkça reddettiği batıl akideler ortaya koymuşlardı. Kur'an, Hz. İbrahim (a.s.)'in dini kabul edilen bu dine mensup bir kimse için Hanif tabirini kullanır.

Hz. Muhammed (a.s.)'in ölümünden sonra on, on iki yıl için de Araplar Irak, Suriye ve Mısır'ı fethettiler ve doğu, batı yönünde yayılmalarını da sürdürdüler. Fetihler onları iyi eğitim görmüş çok sayıda Hıristiyan'la ilişkiye soktu ve daha ileri düzeyde bir 'savunma' gereği doğdu. Bu durum, aşırı titizlik gösterme çabasını, Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin bozulduğu (tahrif) tarzında bir akideye dönüştürdü.

Yunanca konuşan Hıristiyan ilahiyatçılar İslam'la karşılaştıklarında, hemen onu Hıristiyanlığa ait bir sapıklık olarak nitelendirdiler. İslam hakkındaki bilgileri ilerledikçe onun asılsız iddialarına cevap bulmaya çalıştılar ve bu arada Hz. Muhammed (a.s.)'i birtakım ahlaki zayıflıklarla itham etmekten de çekinmediler. Bunlar, onların İslam'a karşı bir 'savunmasıydı.' Müslüman yöneticilerin 'himayesi altında bulunan azınlıklar durumundaki

¹²³ Maide 5/82.

¹²⁴ Montgomery Watt, "Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık", Çeviren : Dr. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul-2002, s. 17-20 : Ör. Maide 5/44 krş. W. M. Watt, Islam and the Integration of Society, London-1961, s. 267.

¹²⁵ Bakara, 2/135-140.

çoğu doğu Hıristiyan cemaatleri için bu, özellikle gerekli idi. Bununla beraber Batı Hıristiyan dünyası genel olarak batı, bu Ortodoks, Monofizit (Yakubiler) ve Nasturi ilahiyatçıların çalışmalarından çok az etkilenmiş görünmektedir.

Batılı Hıristiyanların, sekizinci yüzyılın başlarında İspanya'nın fethi ile dokuzuncu yüzyılda Sicilya'nın alınmasına kadar Müslümanlarla çok az ilişkileri oldu. Bu tarihten itibaren zamanla, bu bölgelerde ve Akdeniz'in güney kıyılarında, kültürce kendilerinden çok daha üstün ve muhteşem askeri gücü olan korkunç bir düşmanları olduğunun farkına vardılar. İslam konusunda doğru bilgiler de edindiler. Peygamberin adından bozulma Mahound, halk tarafından şeytanla bir tutulmuştu. Haçlı seferleri daha fazla bilgi için bir talep doğurdu ve yaklaşık olarak 1100'den itibaren bir yada iki yüzyıl boyunca bu bilgi bazı bilginler tarafından sağlandı. Ancak, Kur'an ve başka İslami kitaplarla da tanışmalarına rağmen, bunların oluşturduğu görüntü Batı Avrupa için gene de çarpıtılmış bir İslam imajı idi. Bu, belki de bilginlerin bile kültürel aşağılık duygusuna kapılmalarından kaynaklanmaktaydı ve böylece 'savunma' yoluyla, İslam'ın bir din olarak Hıristiyanlıktan çok daha aşağılarda olduğunu göstermek zorunda kalmışlardı. Bu 'çarpıtılmış' İslam imajını oluşturan hususlar arasında şunlar sayılabilir: İslami akide içerisinde çok sayıda asılsız iddia barındırmaktadır ve hakikat bile bile çarpıtılmıştır. İslam kılıçla yayılmış bir şiddet dinidir; özellikle cinsel konularda bir kendine düşkünlük belirtir ve Muhammed (a.s.), ahlaki zayıflıkları yanında, bir sahte din kurucusudur. O, kesinlikle ya şeytanın bir temsilcisi veya aletidir. Tarafsız bir tarihçi bugün bu hususların hiçbirisini kabul etmez. Bununla birlikte, bu çok çirkin tahrifleri düzeltmek için bilginlerin iki yüzyıldır, hatta daha da fazla gayret göstermelerine rağmen bu 'çarpıtılmış imaj', bu yüzyılda bile Batının İslam anlayışını etkilemeye devam etmektedir. Bilginlerin çabalarının başarılı olduğu tam görüleceği bir sırada, günümüzdeki İslami uyanışa bağlı bazı olaylar, sayıca pek de az olmayan Batılının tekrar 'çarpıtılmış imaja' dönmesine neden olmaktadır.¹²⁶

Watt Müslümanlar ve Hıristiyanların diyalogu için "açıklık tavrı"nı önermektedir: Tüm büyük dünya dinleri, ilişki içinde oldukları öteki dini topluluklarca ya da mezhep taraftarları veya kendi öz cemaatinden çıkmış sapıklar tarafından yapılan saldırı, itiraz ve ithamlardan kendi müntesiplerinin inançlarını korumak amacıyla 'savunma duvarları' yükseltmiştir. 'Savunmanın' yaygın bir şekli de, bir kimsenin, başka bir dinin kendi dinine göre daha aşağıda olduğunu malum yollardan ortaya koymasıdır ve bu da hemen her zaman

¹²⁶ Watt, age, s. 20-22.

öteki dini yanlış tanıtmak yoluyla olur. İslam'daki, Kitab-ı Mukaddes'in tahrif edildiği öğretisiyle Hıristiyanlıktaki 'çarpıtılmış' İslam imajı bunun örnekleridir. Başka dinin üyeleriyle yapılmış basit birkaç konuşmayı kaba saba yanlış takdimler pek devam ettiremez; ne var ki 'savunmanın' insanın kendi dini hakkındaki müspet iddialarla çok sıkı bir şekilde birbirine geçtiği ve kolayca bir kenara atılamayan başka durumlar da vardır. Bu durumda, gerçekten diyalog kurulmak isteniyorsa, bile bile bir 'açıklık tavrı' yerleştirmeye çalışmak zorunlu oluyor. Dini çoğulculuk karşısında kendi kişisel tutumunu anlattığı bölümde, bu durum, Müslüman düşünür el-Gazali (ö. 1111) tarafından çok güzel dile getirilmiştir. Gazali şöyle diyor:

Her meselenin üstüne üstüne vardım, her derin uçuruma daldım, her mezhebin akidesini derinlemesine inceledim, her topluluğun esas itikadını apaçık ortaya koymaya çalıştım; tüm bunları yanlışla doğrunun, sağlam gelenekle sapık yeniliğin arasını ayırmak için yaptım.¹²⁷

İslam'la Hıristiyanlığın yakınlaşması günümüzde, ikisinin de her yönden saldırıya maruz kaldıkları bir ortamda yer almaktadır ve bu saldırılara karşı kendi dinini savunan bir Hıristiyan aynı zamanda Müslüman kardeşinin de bazı inançlarını savunduğunu anlar. Böyle bir tavırla kurulan diyalog, bir karşılıklı tanıklık süreci haline gelir. İki taraf da, kendi asil hakikati olan hiçbir şeyden vazgeçmeksizin (gerçekte neyin asil olduğu konusunda daha açık bir fikir edinebilmesine rağmen), karşısındakine gösterebileceği en tam ve en derin hakikati keşfetme uğrunda dostça bir yarışa katılabilir.¹²⁸

F- HİRİSTİYANLIĞIN DİĞER DİNLERE YAKLAŞIMI

Mehmet Aydın Hıristiyanlığın kutsal kitabı açısından diğer dinler ve din mensuplarına bakışını incelerken, "Hıristiyanlığın, diğer dinlere bakışının teorik plandaki temelini oluşturmadan önce, Hıristiyanlığın din olarak yeri neresidir?" sorusunu sormuştur. Ona göre: "Aslen bir Yahudi olan Hz. İsa (a.s.), Yahudi toplumu içinde doğmuş ve orada büyümüştür. İlk mesajlarını sunmaya başladığı zaman İsa (a.s.), semavi melekutun yakın olduğunu, bunun için tövbe etmelerini söyleyerek, vaftiz eden Yahya (a.s.)'nın yanına gitmiştir."¹²⁹

¹²⁷ Watt, age: W. M. Watt, The Faith and Practice of al-Ghazali, London, 1953, s. 20.

¹²⁸ Watt, age, s. 23-25.

¹²⁹ Matta, 3/3-11; Matta 4/17.

İsa (a.s.) mesajlarında insanları uyarıyor, arkasına takılan kitlelerle birlikte seyahat ediyor, delileri, felçlileri ve saralıları tedavi ediyordu. İsa (a.s.) Galile'de dolaşıyordu. Şöhreti bütün Suriye'yi sarmıştı. Her yerde İsa (a.s.) aranıyor. Akın akın İsa (a.s.)'ya hasta getiriliyordu.¹³⁰ Ancak İsa (a.s.)'nın esas kadrosu, sadece Havari topluluğu idi. Bunlar her gün mabede devam ediyorlar, sevinçle ve yürek sadeliği ile yemek yiyorlar, Allah'a hamd ediyorlar ve itibar görüyorlardı.¹³¹ İsa (a.s.)'nın etrafındaki bu ilk Hıristiyan cemaat, Yahudi geleneklerini tatbik etmekle birlikte, İsa (a.s.)'nın mesajını takip ediyorlardı. Bunun için, ilk Hıristiyanlara Yahudi-Hıristiyan (Judeo-chretien)'lar denmiştir. Her gün mabede giden bu Hıristiyanlar, Yahudi bayramlarına riayet ediyorlardı. Cumartesi gününe ve oruçlara saygılı davranıyorlardı, sünnet merasimine uyuyorlardı.¹³² Bu ilk Hıristiyanlarla, Yahudiler arasındaki yegane fark "İsa (a.s.)'nın Mesihliği" konusunda kendini gösteriyordu. Yahudiler, İsa (a.s.)'nın Mesihliğini ve getirdiği mesajları kabul etmiyorlar fakat ilk Hıristiyanlar, İsa (a.s.)'nın mesihliğini ve Yahudi buyruklarını kabul ediyorlardı.

Hz. İsa (a.s.), Yahudilik konusunda, açık olarak "Ben İsrail evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim."¹³³ "Sanmayın ki ben şeriati yahut peygamberleri yıkmaya geldim. Ben yıkmaya değil fakat tamam etmeye geldim."¹³⁴ diyerek Yahudilikle alakasını belirtmektedir. Bu da İsa (a.s.) Mesih'in ardından gidenlerin hem Yahudi adetlerine uymalarını hem de İsa'nın yeni mesajlarına tabi olmalarını gerekli kılıyordu. Bu sebepten, Hıristiyan cemaatine katılmak için İsa-Mesih adına vaftiz oluyorlardı. Böylece İlk Hıristiyan cemaatine katılanlar, hem sünnet olmuşlar, hem de vaftiz olmuşlardı. Ancak İsa (a.s.) zamanında azılı bir Hıristiyan düşmanı olan Paul, İsa (a.s.)'nın çarmıha gerilmesinden sonraki bir zamanda Şam yolunda gördüğü bir vizyonla Hıristiyanlığı kabul etmiş¹³⁵ ve en hararetli Hıristiyan misyoneri haline gelmiştir. Hıristiyanlığı, daha ziyade Yahudi olmayanların arasında yaydığı için de Paul'e "yabancıların havarisi" denmiştir.

Fakat, kısa bir zaman sonra, Yahudi Hıristiyan grupla Paul'cü Hıristiyan zihniyet arasında kilise, ilk bunalımını yaşamaya başlamıştır. Bu bunalımın sebebi, Pavlus'un Yahudilerin dışındakilerin Hıristiyanlığa girişlerinde Yahudi töresine uymak zorunda

¹³⁰ Matta, 4/23-25.

¹³¹ Resullerin İşleri, 11/42-47.

¹³² Resullerin İşleri, 2/1-46; 3/1; 5/42.

¹³³ Matta, 15/24.

¹³⁴ Matta, 5/17.

¹³⁵ Resullerin İşleri, 9/3-22.

olmadıklarını ileri sürmesiydi. Oysa, Yahudi Hıristiyanlar Hıristiyanlığın mesajlarıyla birlikte Yahudi töresine de sıkıca bağlıydılar. İşte sünnet olma bunlardan biriydi.

Bu bunalımın çözülmesi için Kudüs'te Hıristiyan tarihinin ilk havarileri toplantısı yapılmıştı. M.S. 52 yılında yapılan bu toplantıda konunun tam olarak çözülemediği anlaşılıyor. Ancak daha sonraki gelişmelerde Paul 'ün görüşüne Petrus 'un da katıldığı anlaşılmaktadır. Böylece daha sonraki Hıristiyanlık, Paul'cü zihniyet doğrultusunda gelişmiştir. Böylece Hıristiyanlık, Yahudi geleneğinden özellikle sünnet konusunda ayrılarak yeni bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Bu Hıristiyanlıkta büyük ölçüde St. Paul 'ün inancı doğrultusunda şekillenmiştir:

Burada dikkat çeken konu, tamamen Yahudi karakterli bir din olarak doğan Hıristiyanlığın, daha sonra Paul'cü zihniyet yapısı içinde şekillenmesi ve Yahudi-Hıristiyan çizgisinden ayrılmasıdır. Yahudi-Hıristiyan çizgisindeki Hıristiyanlık da, Paul'cü, zihniyetle birlikte çoğu zaman bir rekabet içinde yaşamaya devam etmiştir. Muhtemelen Petrus'un Paul'e katılmasıyla büyük bir zaafa uğrayan Yahudi-Hıristiyanlar gittikçe azınlığa düşmüşlerdir. Altmışlı yıllarda St. Paul'ün ve St. Petrus'un Roma'da öldürülmeleri de, Petrus'la Paul'ün birlikte hareket ettiğini gösteren önemli bir delildir.

Bu durumda Hıristiyanlığın, diğer dinlere ve bu dinlerin mensuplarına karşı, nasıl bir tavır takındığı sorusu cevaplandırılabilir. Önce Hıristiyanlık, daha bidayette hem Yahudilere hem de paganlara karşı, misyoner ruhu ile yaklaşmış bir dindir. Çünkü Hıristiyanlığa ilk kabul edilenler, Yahudilerle Roma putperestleri olmuştur. Diğer yandan hem İnciller hem de Yeni Ahitlerdeki mektuplarda birçok dini konulardan bahsedilir ve sahte peygamberlere karşı halk uyarılır, Özellikle Pavlus'un, Petrus'un ve Yuhanna'nın mektupları, gerçek Hıristiyanlık konusunda birer uyarı ve durum tespiti mektuplarıdır. St. Paul'ün, Hıristiyanlık propagandası için çizdiği seyahat güzergahları, onun ne denli bir misyoner olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü İsa (a.s.), bütün talebelerine 'İmdi, siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları baba ve oğul ve Ruhul' Kudüs ismi ile vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar, sizinle beraberim'.¹³⁶ diyerek, tüm insanlığa Hıristiyanlığın yayılması emrini vermiştir.

Hıristiyanlığın temel doktrinel kaynakları olan İncillerde ve Yeni Ahitteki mektuplarda diğer insanlara karşı Hıristiyanlığın kapalı olmadığını, bilakis onlara açık olduğunu görüyoruz. Hıristiyanlığın, diğer din mensuplarına karşı sadece misyonerlik ruhu

¹³⁶ Matta 28/19-20.

içinde açık olduğunu söylemek doğru değildir. Hıristiyanlık, yapısal olarak da barışçı bir dindir. Nitekim İsa (a.s.), Tora'daki "Göz yerine göz, diş yerine diş"¹³⁷ gibi kısaca götüren yolu, "Kötüye karşı koyma ve senin sağ yanağına kim vurursa ona ötekini de çevir ve gömleğini isteyene abanı da ver ."¹³⁸ diyerek barış önerisinde bulunmaktadır. Diğer yandan Hıristiyanlık, ruhbaniyete önem veren bir din olarak, dünyevi kavgaların da dışında kalmaktadır."¹³⁹

1- Hıristiyan Batı Düşüncesinde Dinsel Dışlayıcılık ve Kapsayıcılık

Batı Hıristiyan düşüncesinde zamana göre dinler farklı şekillerde algılanmıştır. Dinler arası diyalog penceresinden bakıldığında önemli olan, dinlerin dışlayıcılıktan çoğulculuğa ulaştığı tarihsel sürecin yaşanmış olmasıdır. Hıristiyan düşünürler çoğulculuğu, dışlayıcılık ve kapsayıcılığa karşı bir alternatif olarak ileri sürmüş ve geliştirmişlerdir. Şimdi kısaca Dışlayıcılık ve Kapsayıcılık modellerinin ne ifade ettiğine bakalım.

Dışlayıcılık (Exclusivism) : Bu görüşün temsilcilerine göre sadece tek bir doğru din vardır ve bu tek doğru dinin dışında olan tüm dinsel gelenekler ve inançlar yanlıştır. Dolayısıyla bu tek doğru dinin temel hedefi, uzlaşmaz bir tutumla diğer dinlerin taraftarlarıyla karşı karşıya gelip onları sahip oldukları dinsel geleneklerinden vazgeçirerek kendi dini geleneğine döndürmektir. Yani kendi dışındaki diğer bütün dinsel geleneklerin yerini almaktır. Çünkü, sadece bu tek doğru din sayesinde insanlar Tanrı tarafından kabul edilebilir hale gelir ve neticede de kurtuluşa ulaşırlar. Bu şu demektir: Bu tek doğru dinin dışında kalan dinlerin mensupları ne kadar dindar, ahlaklı ve yüce şahsiyetler olursa olsunlar ve ne kadar kendi buldukları dinin gereklerini yerine getirirlerse getirsinler yine de kurtuluşa ulaşmaları mümkün değildir. Çünkü onların dinleri tek doğru ve mutlak dine göre eksiktir ve bu nedenden dolayı da taraftarlarını Tanrı'ya ve dolayısıyla da kurtuluşa erdiremezler. İşte bu sebeple Tanrı tarafından kabul edilmek ve kurtuluşa ermek için tüm insanların bu tek doğru dini benimseyip onun gereklerini yerine getirmeleri gerekir.

Dinler tarihine bir göz attığımızda hemen hemen her dinsel gelenekte bu görüşü savunanlar bulunmaktadır. Örneğin, Hıristiyanlara göre Tanrıya ve dolayısıyla da kurtuluşa götüren tek yol İsa Mesih 'ten geçmektedir. Çünkü o, Tanrının eşsiz ve tüm insanlar için

¹³⁷ Çıkış, 21/24, Levililer, 24/20, Tesniye 19/21, Matta, 5/38.

¹³⁸ Matta, 5/39-40, Luka 6/29.

¹³⁹ Aydın, "Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirlerine Yaklaşımı", Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu Sempozyum, DİB, Ankara-2003, s. 505-517.

bağlayıcı yegane vahyidir. Bu yüzden de o, tüm diğer dinlerin ve inançların tek ölçütüdür. Bu görüşü savunan Hıristiyanlar iddialarını temelde şu iki İncil ayetine dayandırmaktadırlar: "İsa, ben tek yol, tek hakikat ve tek yaşamım, ben aracı olmadıkça kimse Baba'ya gelemmez dedi";¹⁴⁰ "Başka hiç kimse için kurtuluş yoktur. Çünkü göğün altında, insanlar arasında bizi kurtarabilecek verilmiş başka bir ad yoktur".¹⁴¹

Bu dışlayıcı görüş, diyalog çağının başladığı 1960'lardan itibaren bir kısım teologlar tarafından haklı olarak ciddi tenkitlere tabi tutulmuş ve bazıları tarafından kısmi revizyonlara tabii tutularak birazdan göreceğimiz kapsayıcılık modeli geliştirilmiş diğer bazıları tarafından da tamamen reddedilmiştir.¹⁴²

Kapsayıcılık (Inclusivism): Dışlayıcılığın, "diyalog çağı" olarak adlandırılan 1960'lardan sonra literal olarak benimsenmesinin oldukça zor olduğunu gören bazı teologların ve Roma Katolik Kilisesi gibi resmi Hıristiyan kurumlarının hem Tanrı'nın kurtarıcı planının evrensel olduğunu, hem de İsa-Mesih'in söz konusu bu planın insanlığa sunulmasının tek bağlayıcı yolu olduğu düşüncesini beraber ele alarak uzlaştırma gayretlerinin bir sonucu olarak kapsayıcılık denen model ortaya çıkmıştır. Bu modeli genel olarak şu şekilde tanımlayabiliriz: Kapsayıcılık, bir taraftan kişinin kendi geleneksel değerlerine bağlı kalması diğer taraftan da diğer dinsel geleneklere ve onların taraftarlarına karşı dışlayıcı tutumdan kurtulup daha olumlu bir tavır takınması amacıyla geliştirilen bir modeldir. Bu modelin savunucularına göre Tanrı'nın insanlık için öngördüğü kurtarıcı iradesi evrenseldir. Dolayısıyla sadece belirli bir dinin mensupları değil, aynı zamanda diğer dinlerin mensupları da kurtuluşa ereceklerdir.

Buna göre hakikat ve kurtuluş her dinsel gelenekte mevcuttur. Ancak her gelenekte şöyle veya böyle mevcut olan bu hakikat ve kurtuluş, gerçekte sadece tek bir bağlayıcı mutlak hakikatin kısmi yansımasıdır. Yani bu görüşe göre tek bir mutlak hakikat ve doğru vardır ve bu doğrunun bulunduğu dinsel gelenek, diğerlerinden üstündür. Diğer dinsel geleneklerdeki doğru ve güzel şeylerse, bu tek ve mutlak doğrunun kısmi yansımalarıdır. Hıristiyanlık nokta-i nazarından bakıldığında bu, şu anlama gelmektedir.

Kapsayıcılığı savunanlara göre Tanrı'nın tüm insanlık için öngördüğü evrensel kurtuluş, her dinsel gelenekte mevcuttur. Ancak bu kurtuluş hangi dini gelenekte

¹⁴⁰ Yuhanna, 14:6.

¹⁴¹ Resullerin İşleri, 4:12.

¹⁴² John Hick, "İnançların Gökkuşuğu Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar, Çev: Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, s. 22-23.

gerçekleşirse gerçekleşsin, daima İsa-Mesih sayesinde olacaktır. Çünkü o, Tanrının tek, nihai, eşsiz ve bağlayıcı vahyidir. O, hem nihai icra makamı, hem de asli nedendir. Diğer bir deyişle Yahudiliğin, Yahudilerin yaşamları için, İslam'ın Müslümanların yaşamları için, Hinduizmin Hinduların yaşamları için ve Budizm'in Budistlerin yaşamları için olan kurtarıcı etkileri nihayette gizli olarak onlarda faaliyet gösteren İsa-Mesih'in kurtarıcılık vasfından kaynaklanmaktadır. Yoksa söz konusu dinsel geleneklerin hiçbiri İsa-Mesih'ten, dolayısıyla da Hıristiyanlıktan bağımsız olarak kendi taraftarlarını kurtuluşa erdirme yetkisine sahip değillerdir, Çünkü bunlar mutlak hakikati değil de sadece onun kısmi yansımasını ihtiva etmektedir,

Tek bir dinsel geleneğin mutlak doğru olmakla beraber diğer dini geleneklerin taraftarlarının da kurtuluşa erebileceklerini ifade eden bu kapsayıcı görüş, bazı teologlar tarafından günümüz dünyasının çoğulcu yapısı ışığında ancak dışlayıcılıktan ayrılmayı ve biraz sonra ele alacağımız çoğulculuğa geçişi temsil eden bir köprü olarak kabul edilmektedir. Zira, onlara göre hem dışlayıcılığın hem de kapsayıcılığın üzerinde durduğu temel konu, tek mutlak doğru dinin dışındaki diğer dinlere mensup kişilerin şu veya bu şekilde bu tek mutlak doğru dinle ilişkilendirilmesidir. Çünkü bu dinlerde bulunan hakikatler, iyi ve güzel şeyler, gerçekte bu tek doğru dinin hakikatinin, iyi ve güzel şeylerinin kısmi yansımalarıdır. Bu da bu dinlerin tek mutlak doğru dinden ayrı olarak bağımsız bir statüye sahip olmadıklarını gösterir. Hick'in deyişiyle kapsayıcı görüş, Kopernik devrimiyle son bulmadan önce Batlamyusçu astronomiyi biraz daha fazla yaşatmak için ona eklenen yörüngelere benzemektedir. Çünkü ona göre kapsayıcılık aslında ölmek üzere olan tek bir dinin mutlak doğru olduğu tarzındaki mutlaklık iddialarının biraz daha yaşaması için ortaya konmuş bir modeldir. Kapsayıcılığı, ölmek üzere olan dışlayıcılığın şekil değiştirmiş şekli ve çoğulculuğa geçmek için bir köprü olarak kabul edenler alternatif olarak çoğulcu modeli geliştirmişlerdir.¹⁴³

2- Hıristiyan Batı Düşüncesinde Dinsel Çoğulculuk

Günümüzde dinsel, kültürel ve siyasal çoğulculuk gibi pek çok değişik çoğulculuk çeşidinden bahsedilmektedir. "Dinsel çoğulculuk" terimi günümüz dünyasında, her biri "kutsal"la ilişkili olarak kendi inanç ve uygulamalarını temsil eden pek çok dinsel geleneğin varlığına vurgu yapar. Dinsel çoğulculuk oldukça eski bir fenomen olmasına rağmen, idrak

¹⁴³ Hick, age., s. 24-25.

ediliş şekilleri günümüz dünyasında devamlı değişiklik göstermektedir, Çünkü yeni tarihi faktörler etkili olarak onun kavramsal yapısını, teolojik durumunu ve mütalaa edildiği ortamın politik ve ekonomik yapısını etkilemiştir.

Şimdi Batı Hıristiyan düşüncesinde dinsel çoğulculuğa zemin hazırlayan düşünsel arka-planı kısaca ortaya koymaya çalışalım. Bu çerçevede öncelikle 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesiyle birlikte Batı Hıristiyan düşüncesinde "Mutlak Hakikate" yönelik idraklerde meydana gelen değişmeler üzerinde duralım.

18. yüzyıl aydınlanma düşüncesinden itibaren Batı Hıristiyan düşüncesi hakikatin anlamı, statüsü ve gerçeklik hakkında nasıl bir tutum takınılacağı gibi konularda bir dizi temel paradigma değişmelerine maruz kalmıştır. Sonuçta ortaya çıkan temel epistemolojik paradigma, Hıristiyanların hakikat ve gerçeklik hakkındaki idraklerini, düşüncelerini ve sonuç olarak da bu idrak ve düşüncelere uygun olarak nasıl tutum ve davranış ortaya koyacaklarını belirlemeye başlamıştır. Hatta, Swidler'in ifade ettiği gibi, ortaya çıkan bu epistemolojik paradigma çerçevesinde Hıristiyanların hakikat ve gerçeklik konularındaki idrakleri sadece onların gerçeklik hakkındaki teorik anlayışlarını önemli derecede etkilemekle kalmamış, aynı zamanda önemli ölçüde pratik sonuçlar da doğurmuştur. Örneğin Batı tıbbında insan bedeni çoğunlukla yaşayan bir makine olarak algılanmaya başlanmış ve şayet onun bir parçası eskiyip aşınırsa yapılacak şeyin o parçayı değiştirmek olduğuna inanılmaya başlanmıştır. İşte bu düşünce, organ naklinin doğuda değil de, batıda ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Aynı şekilde doğuda özellikle de Çin tıbbında beden çok güzel bir şekilde dengelenmiş bir organizma olarak mütalaa edildiğinden onun bir kısmı/parçası üzerine yapılan bir baskının diğer bazı parçalar üzerine zıt bir etki yapacağı varsayılmaktadır. İşte Çin tıbbının bu düşüncesi de akupunkturun batıda değil de doğuda ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴⁴

Aydınlanma düşüncesinin yol açtığı paradigma değişmeleri neticesinde 19. yüzyıla kadar büyük oranda mutlak, statik, monolitik ve dışlayıcı bir karakter arz eden Batı Hıristiyan düşüncesindeki hakikat anlayışı, mutlaklıktan çıkarılarak dinamik ve diyalojik bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Kısaca bu döneme kadar statik ve ezeli olarak anlaşılan hakikat, artık dinamik ve tarihi olarak algılanır hale gelmiştir. Zira hakikat, onu kavrayan kişinin idrakine

¹⁴⁴ Hick, age: Leonard Swidler, "The Age of Global Dialogue", .Jacques Waardenburgh, İslam and Christianity Mutual Perceptions Since the Mid -20th Century, Leuven : Peeters-1998, s. 274-275.

bağlıdır. Bu nedenle, mutlak hakikati elinde bulundurduğunu iddia eden her görüş, şöyle veya böyle reddedilmelidir.

19. yüzyıl öncesi Batı Hıristiyan düşüncesinde gerçeklik hakkında bir ifade olan hakikat, oldukça mutlak, statik veya bu ya da şu şeklinde dışlayıcıydı. Buna göre şayet bir şey bir zaman için doğru ise, o daima doğrudur. Sadece tecrübi gerçekler değil, aynı zamanda eşyanın anlamı veya onlardan cereyan ettiği söylenen nesnelere de bu şekilde düşünülmekteydi. Örneğin, kadınların kilisede sessiz olması gerektiği ilk yüzyılda Pavlus için doğru idiyse bu her zaman doğrudur. Veya 1302 yılında insanların kurtuluşa ermeleri için papaya teslim olmaları gerekir beyanı şayet Papa Boniface için doğru idiyse, o zaman kişilerin kurtuluşa ermeleri için mutlak surette papaya teslim olmaları gerektiği düşüncesi daima doğrudur. Esasında bu dönemde Batı Hıristiyan düşüncesindeki hakikat anlayışı Aristo felsefesindeki zıtlık prensibine dayanmaktaydı. Buna göre bir şey aynı şekilde ve aynı zamanda hem doğru ve hem de yanlış olamaz. İşte bu prensip üzerine dayanan hakikat, dışlayıcı bir mantıkla tanımlanmıştı. Buna göre A, A dır. Çünkü onun A olmadığı gösterilemez. Böylece hakikat mutlak, statik ve ziyadesiyle ya bu ya da şu mantığı çerçevesinde anlaşılmıştır.

19. yüzyıl öncesi durağan ve dışlayıcı bir yapı arz eden bu hakikat anlayışının, mutlaklıktan çıkartılıp dinamik ve diyaloga açık bir yapıya kavuşturulmasını L. Swidler bize şu altı maddede özetlemektedir:¹⁴⁵ Tarihsellik, niyetsellik, bilgi sosyolojisi, dilin sınırları, hermenötik ve diyalog. Şimdi hakikat anlayışının izafileşmesini sağlayan bu altı farklı fakat birbiriyle yakından alakalı yolu ana hatlarıyla izah etmeye çalışalım:

a- Tarihsellik (Historicism): 19. yüzyılda pek çok ilim adamı bir şeyin anlamının hakikati hakkındaki tüm ifadeleri onların tarihi şartlarının kısmi ürünleri olarak idrak etmeye başlamışlardır. Tarihselciliği savunan araştırmacılara göre eğer hakikat iddiaları ortaya çıktıkları tarihsel bağlamlarına yani Sitz im Leben'lerine yerleştirilirse, ancak o zaman layıkıyla anlaşılabilirler. Metnin anlamı ancak kendi bağlamı çerçevesinde anlaşılabilir. Daha sonraki bir bağlamda aynı orijinal anlamı ifade etmek için kişi nispeten farklı bir ifadeye muhtaçtır. Bu anlayışa göre hakikat ifadeleri ancak kendi tarihsel şartları içerisinde doğru olarak anlaşılabilir. Bundan dolayı eşyanın anlamı hakkındaki bütün ifadeler zaman bağlamında mutlak olarak mütalaa edilmemelidir.

¹⁴⁵ Hick, age.: Leonard Swidler, *After the Absolute: The Dialogical future of Religious Reflection*, Minneapolis: Augsburg Fortress, 1990, s. 7-11.

b- Niyetsellik (Intentionality): Sonraki düşünürler de, yukarıda belirttiğimiz bilginin tarihselleştirilmesi sürecine geçmişle değil de gelecekle alakalı olan niyetlilik teorisini eklemişlerdir. Bu araştırmacılar hakikatin, temelinde, nihayette eylem ve uygulamaya yönlenmiş bir niyetsellik unsuru ihtiva ettiğini ileri sürmüşlerdir. Onlar, cevaplanması gereken sorular olarak belli şeyleri idrak ettiğimizi ve spesifik bilgi edinmek için bir takım amaçlar tayin ettiğimizi ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre bizler o konularda bir şey yapmayı arzu eder ve ileri sürdüğümüz soruların cevaplarında ve araştırmaya karar verdiğimiz bilgide keşfetmeyi ümit ettiğiniz hakikate göre yaşamaya niyet ederiz. Böylece eşyanın anlamının hakikati düşünür veya konuşmacının eyleme yönelik niyetselliği tarafından gayrimutlak olarak görülmüştür. Bu anlayışa göre biz, kendisine göre yaşamak istediğimiz şekilde bilgi ve hakikati elde etmek için sorular sorarız. İşte bu, hakikatin herhangi bir uygulama veya niyet doğrultusunda kabul edilmesi görüşüdür. Buna göre hakikat hakkındaki bir ifade, düşünürün eyleme yönelik niyetiyle alakalı olarak anlaşılmalıdır.

c- Bilgi Sosyolojisi (The Sociology of Knowledge): Tıpkı eşyaların anlamı hakkındaki hakikat ifadelerinin bazı düşünürler tarafından zaman içinde tarihsel olarak gayrimutlak anlaşılması gibi, 20. yüzyılın ilk dönemlerinde Karl Mannheim gibi bazı bilim adamları da hakikatin ifadelerini kültür, sınıf, düşünürün cinsiyeti ve zamanı dikkate alma gibi sosyolojik faktörlere göre algılamaya başlamışlardır. Buna göre bir şeyin hakikati hakkındaki tüm gerçeklik, onu kavrayanın dünya görüşüne bağlıdır. Bu nedenle bir şeyin anlamının hakikati hakkındaki herhangi bir ifade onu söyleyen kişinin görüş açısına bağlı olduğu için mutlak değildir.

d- Dilin Sınırları (The Limitations of Language): Ludwig Wittgenstein ve diğerlerini izleyen pek çok düşünürü göre gerçeklik hakkındaki herhangi bir ifade, tasvir etmeye çalıştığı gerçekliğin ancak kısmi bir tasviri olabilir. Gerçeklik sınırsız sayıda bakış açılarından görülebilmeye rağmen, insanoğlunun dili o gerçekliği bir defada ancak bir veya bir kaç açıdan ifade edebilir. Şayet bu, "bilimsel hakikatler" diye isimlendirdiğimiz şeyle alakalı bir durumsa, o zaman o; bundan daha çok eşyanın anlamının hakikati hakkındaki ifadeler için de söz konusu olan bir durumdur. Bir şeyin anlamının hakikati ile alakadar olmak, gerçeği bilen (knower) temelde onunla ilgili olduğunu ima eder ve böylece bütün bu çeşit ifadelerin bakış açılı karakterini yansıtır, Buna göre bir ifade doğru olabilir veya işaret ettiği nesnenin dış realitesini doğru olarak tasvir edebilir, Ancak bu daima belli kategoriler, dil ve alakalar içinde meydana gelir ve böylece de sınırlandırılır ve izafileştirilir.

e- Hermenötik (Hermeneutic): Hans-George Gadamer ve Paul Riceour, bir metin hakkındaki tüm bilginin aynı zamanda metnin bir yorumu olduğunu ileri sürerek hermenötik biliminin gelişmesine yol açmışlardır. Nitekim bu düşünce de sonuçta metnin gerçek anlamı hakkındaki iddiaları izafileştirmiştir. Bir metin hakkındaki tüm bilgi yorumlanmış bilgi olduğundan, kavrayan kişi kavranan şeyin bir parçası haline gelir. Yani özne nesnenin parçasıdır. Kısaca, hermenötiğe göre tüm hakikat ve bilgi, yorumlanmış hakikat ve yorumlanmış bilgidir. Böylece yorumcu da sürekli olarak gözlemci tarafından izafileştirilmiştir.

f- Diyalog: Kişi hakikati, sadece açık veya pasif kavrayıcı olarak değil, aynı zamanda onunla diyalog içinde öğrenebilir, Böylece, kişi gerçekliği sadece işitip idrak etmekle kalmaz aynı zamanda onunla konuşur yani diyalog içinde olur, dahası kişi gerçeklikle ilgili sorular sorar ve bu şekilde onu kendi sorularını cevaplandırmaya zorlayarak onun kendisiyle konuşmasını sağlamış olur. Kişi bu süreçte, gerçekliğe kendisine yanıt verebilecek belirli kategoriler ve lisan kazandırır; gerçeklikten aldığı yanıtlar da sorularını yönelttiği dil ve düşünce kalıplarında ifadesini bulur. Yani kişi ile iletişim içine giren gerçeklik ancak kişinin anlayacağı dil ve düşünce kalıpları içerisinde onunla konuşabilir ve iletişim kurabilir, İşte bu, hakikatin diyalojik görüşüdür ve izafi bir nitelik arz eder. Hakikat ancak kavramak isteyen kişinin ona yüklediği dil sayesinde kişiyle konuşabilir. Dolayısıyla kişinin ona yüklediği ve dil vasıtasıyla ondan geri aldığı yanıtlar her zaman kişinin ona yüklediği dil, düşünce kalıpları ve sorularda ifadesini bulur.

Bu altı noktayı bir bütün olarak ele aldığımızda şu sonuca varabiliriz: Hakikatin mutlak bir anlamı yoktur. Çünkü hakikat hakkında ayrılmış, izole edilmiş, şarta ve konjonktüre bağlı olmayan mutlak ifadeler artık mevcut değildir, Hakikat izafidir ve pek çok faktörün etkilediği bir bilgi ağıyla ilintilidir. Buna göre hakikat her şeyin ötesinde onu idrak ve ifade edenle alakalıdır. Bu nedenle de o, kişinin bakış açısına, fikrine ve diline bağlıdır. Kısaca, bizim hakikat anlayışımız mutlak olmayıp, anlayışımızın tarihi şartlarına, anlama eylemimizin altında yatan niyetimize, bakış açımıza, dilimize, yorumumuza ve diğer hakikat anlayışlarıyla olan diyalogumuza bağlıdır.¹⁴⁶

Çoğulculuk, tek bir mutlak doğru din veya inanç üzerinde vurgu yapmak veya bu mutlak doğru dini veya inancı diğer dinsel geleneklerin ve inançların taraftarlarını da içine alacak şekilde kapsayıcı hale getirmek yerine, her dinsel geleneğin veya inancın kendi başına

¹⁴⁶ Hick, age., s. 8-13.

diğerlerinden bağımsız olarak taraftarlarını kurtuluşa götürecekleri noktasından hareket ederek dışlayıcılık ve kapsayıcılığın ötesine geçmeyi hedef edinen bir modeldir. Bu görüşün savunucularına göre büyük dünya dinleri bizim beşeri melekelerimizin ötesindeki aynı nihai aşkın varlığa ilişkin farklı cevaplardır. Bu şu demektir: Farklı dünya dinlerinin her biri kendi kutsal kitapları, manevi uygulamaları, dini tecrübe formları, inanç sistemleri, kurucuları, hayat tarzlarını ifade eden kültürel tarzlarıyla beraber karmaşık (complex) tarihi yapılar olarak her birinin farklı şekillerde tanıklık ettiği nihai aşkın varlığa farklı cevap teşkil ederler. Bu anlayışa göre bütün dinlerin temel hedefi aynıdır. Bu hedef, kendi taraftarlarını ben-merkezlilikten uzaklaştırarak onları Tanrı veya Gerçeklik'te odaklaşan yeni bir merkezliliğe ulaştırmaktır. Bu bağlamda onların hepsi de Nihai Aşkın Varlığın farklı yollarını temsil ederler. Çünkü onların hiçbiri mutlak doğruyu ihtiva etmez. Arnold Toynbee, bu bağlamda bizim diğer dinlere ve onların taraftarlarına nasıl yaklaşmamız gerektiğini şu şekilde izah eder: Kendi inançlarımızı ve kanaatlerimizi doğru ve hakiki olarak göreceğiz. Ancak bunu yaparken diğer inanç ve kanaatlerin onları takip edenler için doğru ve hakiki olduğunu da kabul edeceğiz. Yani kendi dini geleneğimizin nasıl Tanrı'dan geldiğini kabul ediyorsak diğer dini geleneklerin de aynı şekilde Tanrı'dan geldiğini kabul etmeliyiz. Bu anlayışa göre hakikat mutlaktır. Ancak bu mutlak hakikati tanımlamaya ve kavramaya yönelik her hareket görecelidir. Bu model farklı dinsel geleneklerin taraftarlarının birbirleriyle ilişkilerinde radikal bir değişmeyi ve yeni bir paradigmayı ifade eder. Bu paradigma da, kendinden öncekilere bağlı olarak onlardan farklı bir bakış açısını temsil eder. Bu çoğulcu paradigmaya göre ne bu dini gelenek, ne şu ne de bu din kurucusu kurtuluşun yegane vasıtasıdır. Çünkü kurtuluş sadece ve sadece, Tanrı'dan gelmekte, değişik yollar ve vasıtalarla her dinsel gelenekte şöyle ya da böyle bulunmaktadır. Bu özelliğiyle çoğulculuk, onu benimseyenler için kendi dininin dünyadaki yerini ve diğer dinleri anlama noktasında yeni bir yaklaşımı temsil etmekte ve yukarıda izah edilen dışlayıcılık ve kapsayıcılıktan ayrılmaktadır.

Dinsel çoğulculuğu savunan Hıristiyan teologlarına göre onları bu tarz bir çoğulculuğu benimsemeye götüren temel sebepler şunlardır:

(1) Günümüzde yapılan istatistikler bize göstermektedir ki % 99'a varan bir oranda biz dinimizi sonradan seçmiyor, bilakis onu, doğuştan alıyoruz. Yani bizim hangi dini seçtiğimiz bizim kendi irademize değil, nerede ve ne zaman doğduğumuza bağlıdır. Örneğin, bir kimse Müslüman bir anne-babadan Müslüman bir ülkede dünyaya gelmişse o kimse muhtemelen Müslüman olacak ve Tanrı ile de İslami inançlar dahilinde irtibatlı olacaktır.

Yine bir kimse Hıristiyan bir anne-babadan Hıristiyan bir ülkede dünyaya gelmişse, o da muhtemelen Hıristiyan olacak ve Tanrıyla da Hıristiyan inancı dahilinde irtibatlı olacaktır. İşte bu istatistiksel gerçeğin ışığı altında çoğulcu modelin taraftarları şu hususun altını önemle çizmektedirler: Kendimiz seçmediğimiz bir dinsel geleneğin diğerlerinden üstün olduğunu apriori olarak nasıl iddia edebiliriz?

(2) Diğer dinsel geleneklerin taraftarlarının yaşamlarını yakından gözlemleyip onların nasıl bir hayat sürdüklerini öğrenmekle, ahlaki ve manevi meyveleri farklı olsa da, onların dinsel inançlarının bizimkinden daha az veya daha çok verimli olmadıkları hususu gözlemlenebilir bir hakikattir. Örneğin, diğer dinsel gelenekleri tanımak ve onların taraftarlarının yaşamlarını gözlemlemekle kolayca o inançların da kendi inancımız kadar faydalı olduğu ve onları benimseyen kişilerin de en az bizim kadar veya bizden daha az ya da çok şefkatli, nazik, diğerlerini düşünen, şerefli ve merhametli oldukları sonucuna rahatlıkla varabiliriz.

(3) Dinsel çoğulculuğun yadsınamaz bir gerçeklik olduğu günümüz dünyasında, bir inancın diğerlerinden üstün olduğunu o inanca mensup olanlarla diğerlerine mensup olanlar arasında mukayese yaparak ortaya koymak pek mümkün değildir. Zira, farklı dinlerin mensupları tarafından tesis edilen büyük dünya medeniyetlerine baktığımızda bu medeniyetlerin her birinde hem iyi hem de kötü hususiyetlerin mevcut olduğunu rahatlıkla gözlemleyebiliriz. Örneğin, Hint kast sisteminin kötülüğüne karşı Avrupa sınıf sisteminin kötülüğü; Budist, Hindu ve Müslüman ülkelerin fakirliğine karşı, pek çok Hıristiyan ülkenin yeryüzünün yenilenemeyen kaynaklarını tüketmeleri ve bencilce çevreyi kirletme kötülüğü; çeşitli fakir ülkelerdeki sosyal problemlere karşı, gelişmiş Avrupa ülkelerindeki uyuşturucu, şiddet ve suç oranlarının artması; bazı doğulu ülkelerin rejimlerinin zulüm ve işkencelerine karşı, Hıristiyan Avrupa'nın uzun zamandır devam ettirdiği Yahudi düşmanlığı gibi.

(4) Dinler arası diyalogun yaygın olarak yaşandığı günümüz dünyasında, yukarıda ifade ettiğimiz dışlayıcı tutumun savunucuları diyalogdan yana olsalar da, bu diyalog ancak diğer din mensuplarını kendi dinlerine döndürme aracı olarak görülür ki, bu da diyalogun hem tanımına hem de amacına ters düşer. Çünkü diyalog, bir misyonerlik veya tebliğ vasıtası değil, aksine muhatapların karşılıklı olarak birbirlerini dinlemesi, birbirlerine öğretmesi, birbirlerinden bir şeyler öğrenmesi ve bu öğrendiklerine paralel olarak gelişmesi ve kendi dinsel gelenekleri içinde değişmeleri sürecidir.

Kısaca tüm bu saydığımız olumsuzluklarından dolayı çoğulculuğu benimseyenlere göre dışlayıcı tutum, küreselleşen günümüz dünyasında artık yeri olmaması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Cantwell Smith'in de altını çizdiği gibi tek bir yol, tek bir norm ve tek bir hakikat olduğu konusunda ısrar etmek anlamında tek bir dinsel geleneğin mutlak doğru ve bağlayıcı olduğunu ileri sürmek bir nevi putperestlik (idolatri)'tir. Buna göre Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm ve Budizm gibi büyük dünya dinlerinin taraftarlarının kendi dinsel geleneklerini inşa etmeleri için Nihai Aşkın Varlığın kendilerine ilhamda/vahiye bulunduğunu değil de bizzat Nihai Aşkın Varlığın kendi dinsel geleneklerini inşa ettiğine inanmaları Smith tarafından bir çeşit putperestlik olarak görülmüştür.¹⁴⁷

E- İSLAMİYET'İN DİĞER DİNLERE YAKLAŞIMI

Dinler arası diyalog düzeyinde teorik olarak İslamiyet'in evrensel bir din olarak, diğer dinlere yaklaşımı Hıristiyanlıktan daha nettir. İslamiyet, İslam dinini kabul konusunda hür iradi eğilimi tercih etmektedir. Bunun için Kur'an şiddet ve zorlama ile, İslam'ın kabulünü istemediği gibi, İslam dışı unsurları ve kültürleri de kökünden kazıyordu. Bu haliyle İslam din ve vicdan hürriyeti için en büyük handikap olan "dinde zorlamayı"¹⁴⁸ hiçbir zaman metot olarak benimsememiştir.

Allah'la kul arasındaki ilişki, tamamen bir gönül ve kişisel eğilim olayıdır. Bunun için Allah, Kur'ani manadaki inanç sistemine mensup olmayı, sadece kendi iradesine bağlı kılmamıştır. Bunu insani iradeyle ilişkili kılmış ve bu konuyu şöyle açıklamıştır: "Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Onlar, ihtilaf edici bir halde devam edip gideceklerdir ,¹⁴⁹ Buna göre İslam yeryüzünde bir tek İslam ümmeti görmek gibi bir hayale kapılmadan, gerçekleri peşinen kabullenmiş, farklılıkların, ihtilafların devam edip gideceğini benimsemiştir. Çünkü, bu konu sadece Allah'ın iradesine bağlı olsaydı, kişisel seçim ve kişisel sorumluluk olmayacaktı.

Halbuki Allah, kişisel sorumluluğa bu konuyu bırakarak insanları, belli bir külfetin altına sokmuştur. Böylece, insanların bir kısmı, İslami tebliğe rağmen, başka inançlara veya geleneksel atalar kültürüne bağlı kalmaya devam etmişlerdir. "Sen ne kadar hırs göstersen yine insanların çoğu iman ediciler değildir."¹⁵⁰ "Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki

¹⁴⁷ Hick, age, s. 26-29.

¹⁴⁸ Bakara, 2/256.

¹⁴⁹ Hud, 11/118.

¹⁵⁰ Yusuf, 12/103.

kimselerin hepsi, top yekun elbette iman ederdi. Böyle iken sen, hepsi mümin olsunlar diye, insanları zorlayıp duracak mısın?¹⁵¹ Ayetleri inanç hürriyetine verilen değeri ortaya koymaktadır.

Hız. Peygamber (a.s.), bir peygamber olarak İslamiyet'e insanların gelmesini ve hidayete ermelerini yürekten istiyordu. Özellikle çok sevdiği ve himayesini gördüğü akrabası Ebu Talib'in, imana gelmesini arzu ediyordu. Allah ise bu konuda elçisini şöyle uyarıyordu: "Hakikat sen (Habibim) her sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah'tır ki, kimi dilerse ona hidayet verir ve o, hidayete erecekleri daha iyi bilir." Bu ayeti kerimenin açıkladığı epistemolojik düzeyde hidayete gelme olayı, insani irade, artı Allah'ın iradesi ve lütfuyla meydana gelmektedir. Yine İslami kelimelerin hararetle tartışma konusu yaptıkları "kulların fiilleri" konusundaki "ehl-i sünnetin" geliştirdiği formül, burada tam yerine oturmaktadır: "Kul kasip; Allah yaratıcıdır." Buna göre kul, imanı isteyecek, Allah da ona bunu nasip edecektir.' Her halükarda, İslamiyet, diğer inanç sistemlerinin ve kültürlerinin zaruri varlığını kabul ederek, bu inanç ve kültürlerle karşı da hem insani ve en mantıklı politikayı takip etmektedir: "Sizin dininiz size; benim dinim de bana,¹⁵² Bu prensiple İslamiyet herkesi kendi inancı ile ve kültürü ile baş başa bırakmaktadır. fakat bu strateji içinde Kur'an, kendi içine kapanmış, pasif bir durum arz etmez. Çünkü İslam'ın hedefi, beşeriyeti Hakka, hayra en güzele davetti. Bundan dolayı, bu ulvi gaye içinde Kur'an, Allah'ın elçisine ve dolayısı ile top yekun müminlere şu ince ve nazik davet metodunu tavsiye etmektedir, "İnsanları, Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et... Onlarla mücadelenin en güzel yolu hangisi ise onunla yap.¹⁵³ Bu toleranslı davetin muhatapları top yekun insanlıktır. Çünkü İslamiyet, insanların ayrı ayrı inançlarda ve kültürel farklılıklar içinde olacaklarını peşinen kabullenmiş bir dindir. Bu konudaki Kur'an'da bir çok ayet vardır. Mesela Kur'an-ı Kerim, "Ey insanlar, doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık.¹⁵⁴ buyurmaktadır. Görüldüğü gibi, Allah'ın iradesi, pluralist istikamette kültürel çoğulculuğa yöneliktir. Burada hedef, insanlığın kültürel zenginlikten yararlanmalarıdır. Monist bir kültürel yapı yerine, farklı kültürlerin etkileşimi ile İslam ümmet birliği daha yararlı gelişmelere muhatap olacaktır.

¹⁵¹ Yunus, 10/99.

¹⁵² Kafirun, 109/6.

¹⁵³ Nahl, 16/125.

¹⁵⁴ Hucurat, 49/13

Nitekim bir başka ayette her bir ümmete bir şeriat ve bir yol verildiği ve insanların iyi işlerde yarışmalarının gerektiği¹⁵⁵ belirtilerek, ümmetlerin iyi işlerde rekabet etmeleri ve kötülükte rekabet etmemeleri hususu vurgulanmaktadır. Bütün bu ayetler, İslam'ın çokluk içinde birlikte yaşama formülüne zemin hazırlamıştır. Hakim unsur, hangi kültür olursa olsun, orada diğer inançlara ve kültürlere hayat hakkı tanımalı ve ahenk içinde yaşanmalıdır. Burada söz konusu kültür İslam olduğuna göre, İslam toplumu veya İslami otorite egemenliği altındaki kültürlere insani davranmak zorundadır. Şayet bu yabancı kültürler, İslami otoriteye karşı kötü niyetli, hıyanet içinde bulunurlarsa durum değişecektir. Aksi takdirde, insani temel hak ve hürriyetler, İslami otoriteler tarafından korunacaktır. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: "Allah sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz.". Bu ayetin Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ'nın Mekke'de kalan müşrik annesinin, kendisini ziyareti için geldiğinde kabul etmemesi üzerine, nazil olduğunu kaynaklar belirtmektedir.¹⁵⁶ Görüleceği gibi bir evlat, müşrik annesi İslam'a karşı değilse ona iyi davranmak zorundadır. Bu durum İslam'ın genel politikasıdır. İslam toplumu içinde yaşayan İslam dışı unsurlar, egemen kültüre saygılı davrandıkları ölçüde rahat bir şekilde yaşama hakkına sahiptirler. Ancak İslam'ı rakip bir güç olarak kabul ederek, ona karşı savaş açanları İslam dost ve müttefik olarak kabul etmez ve bunu yapanlarla dost olanları da zalimler olarak vasıflar.

İslam'ın toleranslı, merhametli ve çoğulcu stratejisi, İslami politikalara daima hakim olmuştur. İslam'ın başlangıcından Medine vesikasına ve daha sonraki uygulamalara kadar, bu politika bütün İslam medeniyetine hakimdir. İslam'a göre, aşağı bir kültür derecesi olan müşriklerin bile imana gelmelerini ümit etmiştir. Kur'an bunu şu ifadelerle belirtir: "Eğer müşriklerden biri sana aman dilerse, ona aman ver. Ta ki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra onu emin olduğu yere kadar ulaştır. Çünkü onlar, hakikati bilmeyen bir kavimdir."¹⁵⁷ Müşriklerin inanç prensiplerinin tutarsızlıklarını tenkit etmiş, onlarla itikadi mücadeleye girmiş olan İslam, hiçbir zaman onlar için zorlamaya girmemiştir. Hicretin dokuzuncu yılında nazil olan Tövbe Suresi, Arap putperestleri için bir ultiमतom niteliği taşısa da, onlarla yapılan anlaşmalara sadık kalmak ve belli bir süre düşünme payı verilmiştir. Fakat her şeye rağmen İslam, müşriklerin inançlarına hakareti hoş görmez ve çoğulcu kültüre açık olduğunu şu ayet ortaya koyar: "Müşriklerin, Allah 'tan başka taptıkları putlara sövmeyin ki, cehaletle

¹⁵⁵ Maide, 5/48

¹⁵⁶ Mümtehine, 60/8

¹⁵⁷ Tevbe, 9/6

tecavüz ederek Allah'a sövmesinler.¹⁵⁸ Burada İslam'ın çok nazik bir kültür politikası olduğunu da fark ediyoruz. Birincisi, karşı kültüre sövmek, muhatabı yanlış da olsa inancında ısrara götürebilir. İkincisi, muhatap da, İslam'ın Allah'ına sövecektir. Böylece yeni bir durum ortaya çıkacaktır. Ya kavga olacaktır, yahut muhatap daha çok günahkar olarak, İslam'a düşman hale gelecektir. Kur'an'ın, müşriklerin taptıkları putlara sövmeyi yasaklaması, çoğulcu kültür içinde ahengin temini içindir. Çünkü ancak, böyle bir tutum "çokluk içinde birlikte yaşamayı" temin edebilir. Bu ise İslam'ın çoğulcu kültür politikasının temelini teşkil eder.

İslam dışı kültürlerin başında yer alan Ehl-i Kitap mensupları da İslam'ın çoğulcu, kültürel yaklaşımından yeterince istifade etmişlerdir. İslamiyet, Ehl-i Kitap ünvanı altında Yahudileri ve Hıristiyanları kastetmektedir. İslamiyet bu dinleri, orjinaliteleri yönü ile Hak din olarak görmekle beraber daha sonraki sapmalarını asla inkar etmemiştir. Onları, Allah'ın, alemler üzerine mümtaz kılmış olduğunu¹⁵⁹ hatırlatmaktadır . Diğer yandan "kültürel çoğulculuğun" zenginleşmesi yönünden Yahudi kadınları ile evlenmeye, onların kestikleri hayvanların etini yemeye¹⁶⁰ izin verilmiştir.

Kur'an'da Antisemitizme yol açacak herhangi bir işaret yoktur. Bu da başlangıçtan beri İslam'ın, farklı kültürlerle yan yana yaşayabildiğini göstermektedir. İslam'ın başlangıcında, İslam akidesine en fazla reaksiyonu Müşriklerle, Yahudiler göstermişlerdir. Buna rağmen Kur'an'da Yahudi monoteizmi değil, Yahudi desiseleri ve oyunları tenkit konusu olmuştur. Kısaca, İslamiyet, dinler arası diyalog açısından Yahudilik ve Yahudilerle İslam'ın bidayetindeki işbirliğine her zaman kapıyı açık tutmuş ve bunu, İslam medeniyet tarihinde çok açık hatlarla göstermiştir.

İslam'ın çoğulcu kültür politikası, Hıristiyanlık için de geçerlidir. Hatta, Hıristiyanlığa daha yakın ilgi söz konusudur. Kur'an, "İman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz Hıristiyanlarız" diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."¹⁶¹ buyurmaktadır.

Kur'an'ın Hıristiyanlığa olan bu sempatisi, İslam-Hıristiyan münasebetlerindeki düzenliliğe bir işarettir. Daha Mekke döneminde Habeşistan Hıristiyanları ile başlayan iyi

¹⁵⁸ Enam, 6/108.

¹⁵⁹ Maide, 5/5

¹⁶⁰ Maide, 5/5

¹⁶¹ Maide, 5/82.

ilişkiler, Kur'an'daki bu tip sempatik ifadelerle yankı uyandırmıştır .¹⁶² İslamiyet, Hıristiyan kadınları ile izdivacı ve onların kestiklerini yemeyi de caiz görmüştür .¹⁶³

Bu durumda İslamiyet'in, Hıristiyanlığa karşı da çoğulcu yaklaşımını sürdürdüğünü, onun da asliyeti itibariyle kabule şayan olduğunu ve tarihi süreç içinde meydana gelen sapmaları eleştirdiğini, ancak bütün bunlara rağmen diyaloga açık olduğunu görüyoruz.¹⁶⁴

İslam düşünürlerinin diğer dinlere bakışını anlayabilmek için konu ile ilgili değişik görüşleri tek bir çatı altında toplamak mümkün değildir. Genel olarak Ekrem Sarıkçıoğlu İslam'ın diğer dinlere bakışını üç ana grupta toplamıştır.

1. Muhafazakar Görüş : Buna göre kurtuluş yalnız İslam'dadır. İslam dışında hidayet yoktur. İslam en geçerli ve saf haliyle Hz. Muhammed (a.s.)'e vahyedilmiştir ve bu vahiy başta "Kur'an" olarak tüm orjinallığıyle günümüze kadar korunmuştur. Tüm insanlık eski vahiy taraftarları da dahil İslam'a uymakla yükümlüdür. Nasıl ki yeni bir kanun konunca, daha önceki kanunları yürürlükten kaldırır. Aynen öyle, en son vahiy dini İslam da kendinden önceki vahiy dinlerinin geçerliliğini yürürlükten kaldırmıştır. Yani Yahudi, Hıristiyan gibi eski vahiy dini taraftarları da İslam'a uymakla yükümlüdürler.

Hz. Muhammed (a.s.) vasıtasıyla tebliğ edilen müesses İslam, insanları Allah'a ve dolayısıyla kurtuluşa yani cennete ulaştıran tek mutlak yoldur. Çünkü o, Allah tarafından peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (a.s.)'e tüm insanlık için vahyedilen en son ve en mükemmel dindir. Yani Allah tarafından kabul edilmek ve cennete girmek için tüm insanların mutlak surette Hz. Muhammed (a.s.) tarafından tebliğ edilen müesses İslam'ı kabul edip onun gereklerini yerine getirmeleri gerekir. Bu dışlayıcı görüşü savunanlar iddialarını temelde şu Kur'an ayetlerine dayandırmaktadırlar. "Allah katında din İslam'dır";¹⁶⁵ "Kim İslam'dan başka bir din ararsa, ondan kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır";¹⁶⁶ "Bu gün sizin için dininizi mükemmelleştirdim ve size olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim."¹⁶⁷

¹⁶² Rum, 30/1-4.

¹⁶³ Maide, 5/5.

¹⁶⁴ Aydın, agm, s. 505-517.

¹⁶⁵ Al-i İmran, 3/19.

¹⁶⁶ Al-i İmran, 3/85.

¹⁶⁷ Maide, 5/3; Mahmut Aydın, tercüme ettiği, John Hick'in "İnançların Gökkuşağı Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar" adlı eserinde 24 numaralı dipnotta aşağıdaki bilgileri vermektedir: Türkçe'ye yapılan Kur'an tercümelerinin çoğunda söz konusu bu ayetlerdeki İslam terimi sözlük anlamıyla değil de Hz. Peygamberin tebliğ ettiği kurumsal İslam olarak anlaşılmıştır. Ancak kanaatimizce bu tarz bir tercüme gerçeği pek yansıtmamaktadır. Buna göre yukarıda

2. Liberal Görüş: Bu görüşe göre, Kur'an'ın yukarda adı geçen ayetteki İslam muhafazakarların anladığı gibi, yalnız Hz. Muhammed (a.s.)'in peygamberliği ile sınırlı değil, o Adem (a.s.)'den beri adları ister kutsal kitaplarda anılsın veya anılmasın çeşitli milletlere gönderilen hidayet elçilerine vahyedilen evrensel inanç ve ahlak sisteminin adıdır. Adına "İslam" denen evrensel vahye inanan herkes hidayet bulur. Bunlar:

a. Allah'ın varlığına ve mutlak birliğine eş koşmadan, oğul-kız- zevce isnat etmeden inanmak.

b. Ahirete ve ilahi adalete inanmak.

c. Tüm canlı ve cansızlarla olan ilişkilerde adalet ve doğruluktan ayrılmamak.

Bu ölçüleri benimseyen ve onları hayatında yaşayan inanç ve davranış sahipleri Allah katında lütuf bulacaklardır. Nitekim Kur'an (Bu ilahi kelama) iman edenler ve Yahudi itikadına uyanlar ile Sabiiler ve Hıristiyanlardan Allah 'a ve ahiret gününe inanıp, doğru ve yararlı fiillerde bulunanlar ne korkacak, ne de üzüleceklerdir."¹⁶⁸ diyor. Nasıl ki Müslümanların Yahudi ve Hıristiyan dinlerinin vahiy kökenli olduğuna inanmaları, kitaplarına ve ibadetlerine saygı göstermeleri; hatta onlarla evlenerek çocuklarını onlara emanet etmeleri Müslümanlıklarına bir eksiklik getirmiyorsa; eski vahiy dini mensuplarının da Hz. Muhammed (a.s.)'e ve İslam'ın hak din olduğuna inanmaları, saygı göstermeleri, geleneksel dinlerinin gereklerini yaşamaları, hidayet ehli olmalarına engel değildir.

3. Vahiy Dinleri Dışındakiler: Kendilerine peygamber tebliği ulaşmamış insanların durumu da tartışılmış; onların da kendi akılları ışığında Tanrı'nın varlığını ve birliğini bulmakla yükümlü oldukları, adalet ve güzel davranışlar içinde yaşamaları gerektiği, aksi takdirde sorumlu olacakları üzerinde durulmuştur.¹⁶⁹

meallerini verdiğimiz ayetleri şu şekilde Türkçe'ye tercüme ederek anlamının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. "Allah nezdinde tek hak din insanın Ona teslimiyetidir, daha önce vahiy verilenler kıskançlıklarından dolayı, kendilerine hakikat bilgisi geldikten sonra bu konuda farklı görüşlere sarıldılar. Allah'ın mesajlarını inkar edenlere gelince; unutma, Allah hesap görmeyecektir. (Kur'an 3/19). "Kim Allah'a teslimiyetten başka bir din ararsa, bu kendisinde asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır. (Kur'an 3/85). "Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim, nimetlerimin tamamını size bahşettim ve Bana teslimiyeti sizin dininiz olarak belirledim. (Kur'an 5/3).

¹⁶⁸ Maide, 5/69.

¹⁶⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta-2002, s. 455-456.

II. KİLİSENİN HİRİSTİYANLIK DIŞINDAKİ DİNLERLE DİYALOGUNDA DÖNÜM NOKTASI

A- KİLİSENİN HİRİSTİYANLIK DIŞINDAKİ DİNLERLE İLGİLİ BİLDİRİSİ

II. Vatikan konsili, Katolik Kilisesi'nin Hıristiyan olmayanlar ve onların dinsel gelenekleriyle ilişkisinde önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu Konsil resmi olarak 25 Ocak 1959'daki genelgesine uygun olarak 11 Ekim 1962'de Papa XXIII. John tarafından açılmış ve 8 Aralık 1965 tarihine kadar devam etmiştir. Bu Konsilde toplam 16 doküman görüşülerek resmen kanunlaştırılmış ve yürürlüğe konmuştur. Bu dokümanların Hıristiyan olmayan dinlerle ilgili en önemlisi Nostra Aetate'dir.¹⁷⁰ 28 Ekim 1965'de II. Vatikan Konsilinde kanunlaştırılan Nostra Aetate şöyledir:

1-İnsanların her zamankinden daha fazla birbirleriyle yakınlaştıkları ve farklı şahıslar arasındaki dostluk bağlarının daha da güçlendiği çağımızda, Kilise, Hıristiyan olmayan dinlerle olan ilişkilerini daha büyük bir ihtimamla ele alır. Fertler ve hatta milletler arasındaki birlik ve yardımseverliği ilerletme görevinin farkında olarak Kilise, başlangıçta insanlar arasında ortak olan şeyleri ve aralarındaki arkadaşlık duygusunu ilerleten trendler üzerinde durur.

Bütün insanlar tek bir toplumu meydana getirir. Bu böyledir, çünkü insanlar Tanrının yeryüzünü insanla doldurmak için yarattığı tek bir kökten sudur ederler (Krş, Resullerin İşleri 17:26) ve yine onlar ortak bir kaderi, yani Tanrıyı paylaşırlar. Onun lütfu, aşikar iyiliği ve kurtarıcı planıyla beraber seçilmiş insanların Tanrı nuruyla aydınlanmış kutsal şehirde toplanacağı ve onun parıltısı ile bütün insanların yürüyeceği günde tüm insanları ihata eder (Krş., Hikmet 8:1; Resullerin İşleri 14:17; Romalılar 2:6-7; Timoty 2:4; Vahiy 21:23-24).

İnsanlar, insan varlığının çözülmemiş muammalarına bir cevap bulmak için sahip oldukları farklı dinsel gelenekleri araştırırlar. Günümüzde insanoğlunun yüreğinde ağırlıklı olarak bulunan sorunlar geçmişte ne ise günümüzde de aynıdır. Söz konusu bu sorular şunlardır: İnsan nedir? Hayatın anlamı ve amacı nedir? Doğru ve hatalı davranış nedir? Acı ve ıstırap nereden kaynaklanmaktadır ve hangi sona hizmet eder? Gerçek mutluluk nasıl elde edilebilir? Ölüm anında ne olur? Yargı(günü) nedir? Ölümü hangi ödül takip eder? ve son

¹⁷⁰ Aydın, Monologdan Diyaloga Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2001, s. 89-90.

olarak, insan izahatının ötesinde, bizim tüm varlığımızı kucaklayan, kendiliğinden kaynaklandığımız ve kendisine yöneldiğimiz nihai sır nedir?

2-Tarih boyunca, hatta günümüze kadar, farklı insanlar arasında, tabiatın akışının ve insan yaşamının ötesine uzanan gizli bir gücün belirli bir farkında oluşu mevcuttur. Zaman zaman (insanlık tarihinde) yüce bir varlığın veya ondan daha da öte bir babanın varlığının kabul edilmesi vuku bulmuştur. (Yüce Varlığın veya Babanın varlığını) farkında olma ve onu tanıma, derin bir dini duyguyla dolu olan bir hayat tarzında ifadesini bulur (yani böyle bir yaşam tarzıyla neticelenir). Daha ileri medeniyetlerde bulunan dinler, son derece iyi tanımlanmış kavramlar ve doğru bir dille (söz konusu bu) sorulara cevap vermeye girişirler (gayret ederler). Bu bağlamda, Hinduizmde insanlar ilahi sırrı keşfeder ve onu hem mitin sınırsız zenginliğiyle ve hem de felsefenin doğru olarak tanımlanmış açık seçik argümanlarıyla ifade ederler. Onlar (Hindular) hayatın sıkıntılarında asketik uygulamalar, derin düşünceler sayesinde kurtulmaya çalışır; güven ve sevgi içinde Tanrıya yönelirler. Budizm, kendi muhtelif formları dahilinde bu değişen dünyanın temel yetersizliğine tanıklık eder. O, insanların kendisiyle emniyet ve güven içinde mükemmel kurtuluşu elde edebilecekleri veya kendi çabalarıyla ya da ilahi yardım sayesinde nihai aydınlanmaya ulaşacakları bir yaşam tarzını vaaz eder. Böylece, tüm dünya üzerinde bulunan diğer dinler de kendilerine has bir şekilde, insanların kalplerini, onlara doktrin, ahlaki öncüller ve kutsal ayinleri kapsayan bir hayat programı çizerek sakinleştirmeye çalışırlar.

Katolik Kilisesi diğer dinlerde, doğru ve kutsal olarak adlandırılan hiçbir şeyi reddetmez. O, pek çok şekilde kendi öğretisinden farklılık arz etmesine rağmen, bütün insanları aydınlatan hakikatin ışığını yansıtan hayat ve davranış tarzları, ahlaki kural ve doktrinlere son derece saygı ve hürmet gösterir. (Bunu yaparken de) Kilise, İsa'nın "tek yol, tek hakikat ve tek gerçek hayat" (Yuhanna 14:6) olduğunu ilan eder ve hatta bunu başarılı bir şekilde ilan etmesi de onun görevidir. Tanrının kendisinde her şeyi Kendisiyle uzlaştırdığı İsa 'da, insanlar dini yaşamlarının tamlığını ve mükemmelliğini bulurlar.

Bu nedenden dolayı Kilise evlatlarını ihtiyat ve yardımseverlik duygusu içinde diğer dinlerin taraftarlarıyla tartışma ve işbirliğine girmeye teşvik eder. Bunu yaparken Hıristiyanlar kendi inançlarını ve yaşam tarzlarını (muhataplarına bildirirken) Hıristiyan olmayan dinlerde ve onların sosyal ve kültürel yaşamlarındaki manevi ve ahlaki hakikatleri de tasdik etsin, korusun ve teşvik etsinler.

3-Kilise Müslümanlara büyük bir saygı duymaktadır. Onlar(Müslümanlar), tek, yaşayan, merhametli, her şeye gücü yeten, yerin ve göğün yaratıcısı olan ve insanlarla konuşan Tanrıya ibadet ederler, Onlar (Müslümanları kendi inançlarını büyük bir arzu ve şevkle kendisiyle irtibatlandırmaya çalıştıkları Hz, İbrahim'in kendisini Tanrıya teslim ettiği gibi kendilerini Tanrıya teslim etmeye çalışırlar. Onlar (Müslümanlar), İsa'yı Tanrı olarak onaylamalarına rağmen onu bir peygamber olarak tanzim eder ve onun bakire annesi Meryem'i onurlandırır ve hatta zaman zaman ona dua ederler. Onlar (Müslümanlar), ahiret gününü ve ölümden dirilişi müteakip Tanrının mükafatını umarlar (gözlemlerler), Onlar (Müslümanlar) dürüst bir yaşama ve özellikle namaz, zekat ve oruç yoluyla Tanrıya ibadet etmeye son derece özen gösterirler.

Asırlardır Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında pek çok anlaşmazlık ve kavga olmuştur, Şimdi bu kutsal konsil, herkesi geçmişi unutmaya ve karşılıklı anlayışın başarılması için samimi bir gayret göstermeye davet etmektedir, Zira, tüm insanlığın yararı için herkes barışı, özgürlüğü, sosyal adaleti ve ahlaki değerleri muhafaza etsin ve ilerletmeye çalışsın.

4-Kilise, olan sırrın derinliğinden gelen bir sesle, bu kutsal konsil, Yeni Ahit halkını İbrahim'in nesliyle irtibatlandıran manevi bağı hatırlamaktadır, Mesih'in Kilisesi, Tanrının kurtuluş planının onun (Kilisenin) başlangıcı ve seçilmişliğin Patriarklar'da, Musa'da ve peygamberlerde bulunması gerektiğini tasdik eder. Kilise, imanın adamları olarak İbrahim'in oğulları olan (krş. Galatyalılar 3:7) tüm Mesih inananlarının aynı Patriarkal çağrıya dahil edildiklerini ve Kilise'nin kurtuluşunun mistik olarak Tanrının seçilmiş inananlarının esaret ülkesinden çıkışlarıyla önceden gösterildiğini ilan eder. Bu bağlamda 'Kilise, kendisinin Eski Ahit vahyini kendileriyle Tanrının ifade edilemez merhameti içinde eski ahdi tesis ettiği insanları vasıtasıyla aldığını unutamaz. Aynı şekilde Kilise, Gentile'lerin yabani zeytin ağaçları üzerine aşı yapılmış olan iyi cins zeytin ağacından beslendiğini de unutamaz.(krş., Romalılar 11: 17-24) Kilise, selametimiz olan Mesih'in haçıyla (haça gerilmesiyle) Yahudi ve Gentilelilerle uzlaştığını ve onları kendinde birleştirdiğine inanır (krş., Efesoslular 2:14-16).

Aynı şekilde Kilise Havari Pavlus'un akrabaları hakkındaki sözlerini daima belleğinde tutar: "Onlar İsraililerdir; oğulluk ve izzet ve ahitler ve şeriatın verilmesi ve ibadet ve vaatler onlarındır. Atalar (Patriarklar) onlarındır ve bedene göre bakire Meryem'in oğlu Mesih onlardandır. (Romalılara 9:4-5). Dahası, Kilise, kendisinin üzerlerinde durduğu direkler

(kutuplar) olan havariler de Yahudi soyundandırlar. Öyle ki onların çoğu Mesih'in İncilini dünyaya tebliğ etmişlerdir.

Kutsal Kitabın tanıklık ettiği gibi Kudüs, geldiğinde Tanrının vaktini (anımı) fark edemedi (Luka 19:44). Yahudiler, kahr ekseriyetle İncili kabul etmediler; aksine pek çoğu onun yayılmasına muhalefet ettiler (krş" Romalılar 11 :28). Hatta Havarî Pavlus" patriarkların hatırına, Yahudilerin Tanrıya yakınlıklarını sürdürdüklerini söylemeye devam etmiştir. Zira Tanrı verdiği bir hediye ve yaptığı bir seçimi geri almazdı (krş., Romalılar 11:28-29; Lumen Gentium 57). Peygamberlerle ve aynı havariyle, Kilise, sadece Tanrı tarafından bilinebilen; bütün insanların Tanrıya bir sesle yakaracakları ve ona omuz omuza hizmet edecekleri günü bekler (Hikmet 3:9; İşıya 66:23; Mezmurlar 65:4; Romalılar 11:11-32).

Zira Hıristiyanlar ve Yahudiler böyle ortak bir manevi mirasa sahip oldukları için bu Kutsal Konsil karşılıklı anlayış ve takdiri teşvik etmeyi ve daha ilerletmeyi arzu eder, Bu özellikle Biblikal ve teolojik araştırma ve sorgulama yolu ve dostça müzakerelerde bulunmakla elde edilebilir,

Yahudi otoriteler ve onların önderliğini kabul eden diğerleri Mesih'in ölümü için baskı yapmış olsalar dahi (krş., Yuhanna 19:6), ayırım yapmaksızın ne o günkü tüm Yahudiler ne de bugünküler onun acı çekişi esnasında işlenen suçtan sorumlu tutulabilirler. Kilisenin Tanrının yeni insanları olduğu doğrudur, ancak sanki kutsal kitaptan kaynaklanıyormuşçasına Yahudilerden de reddedilmiş veya lanetlenmiş olarak söz edilmemelidir, Netice olarak herkes en azından asgari dini bilgileri öğretirken veya Tanrı kelimini vaaz ederken Yeni Ahit gerçeğine veya Mesih'in ruhuna uygun olmayan herhangi bir şey öğretmemeye ihtimam göstermelidir,

Nitekim Kilise, her kime yöneltilirse yöneltilsin her çeşit baskı ve zulme karşı çıkar. Daha sonra Yahudilerle olan ortak mirasını hatırlayarak ve herhangi bir politik mütalaadan yola çıkmayarak fakat sadece Hıristiyan yardımseverliğinin dini motivasyonu ile anti-Semitizmi (Yahudi düşmanlığını) ortaya koyan Yahudilere karşı yapılmış olan her çeşit ve düzeydeki baskılar ve nefretleri üzüntüyle karşılar.

Kilise Mesih'in sonsuz sevgisinden dolayı tüm insanlar kurtuluşa ersinler diye onların günahlarına kefarete olarak özgürce acı çekmeye ve ölüme gittiğini daima savunmuş ve savunmaya da devam etmektedir. Bu nedenle vaazlarında Mesih'in haçını Tanrının evrensel sevgisinin alameti ve tüm ilahi merhametin kaynağı olarak ilan etmek Kilisenin görevidir.

5-Şayet biz herhangi bir kimseye kardeşçe bir davranışın dışında bir karşılıklıta bulunursak, Tanrıya gerçek manada ibadet etmiş olmayız. Çünkü bütün insanlar Tanrının imajında yaratılmıştır. İnsanın Baba Tanrı ile ilişkisi, onun hem-cinsleri ile olan ilişkilerine son derece bağlıdır. Çünkü Kutsal Kitap şöyle demektedir: "Sevmeyen kimse Tanrıyı bilemez." (Yuhanna 4:8).

Bundan dolayı ne teoride ne de pratikte ister insan itibarından ister bu itibardan doğan haklardan olsun fertlerle fertler arasında veya insanlarla insanlar arasında herhangi bir ayırım yoktur.

Bu nedenle Kilise, Mesih'in düşüncesine yabancı olduğu için insanlara karşı(yapılan) herhangi bir ayırımı veya onların ırkları, renkleri, yaşam ve din şartlarından dolayı onların taciz edilmelerini kınar. Binaenaleyh, Kutsal havariler Petrus ve Pavlus'un adımlarını izleyerek Kutsal Konsil ciddi olarak Hıristiyan muhtedilerden Gentileler arasında iyi bir şekilde davranmasını (krş., I. Petrus 2:12) ve eğer mümkünse kendilerine dayandığı kadarıyla bütün insanlarla barış içinde olmalarını (krş Romalılar 12:18) ve bu yolda gökte olan Babanın gerçek oğulları olmalarını ister.¹⁷¹

B- II. VATİKAN KONSİLİ VE DİNLER ARASI DİYALOG

20. yüzyılın başlangıcından itibaren dünyada meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişme ve değişimlerden Hıristiyan Kiliseleri, özellikle Katolik Kilisesi de etkilenmiştir. Bundan dolayı Katolik Kilisesi kiliseler arasında varolan anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları gidermek, bazı alanlarda işbirliği yapabilmek için bir "Konsil" toplamaya karar vermiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, 3 yıl sürecek (1962-65) bir Konsilin Vatikan'da toplanması sağlanmıştır. Konsil'e 141 ülkeden 2860 kadar temsilci katılmıştır. Papa XXIII. Jean, Konsil açılış konuşmasında; Kilisenin çemberini kırmasını, dışarı açılmasını, dışarıyla ilgilenmesini istemiş ve bütün insanlarla "diyalog"a girmenin önemi vurgulanmıştır. Papa'nın bu mesajı, Konsilin gündemini ve tartışılacak konuların ne olacağını belirlemiştir. Bunun üzerine Konsil' de, ayrılmış Hıristiyanları yeniden kazanma ve onlara yaklaşıma yolları üzerinde durulmuştur. Bunun yanında, asırlar boyunca, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında devam eden düşmanlıkların unutulması için gayret sarf edilmesi istenmiştir.¹⁷²

¹⁷¹ Aydın, age, s. 267-271.

¹⁷² Küçük, agm, C. II, s. 469: Bkz. Concile Ocumenique Vatican II, Paris 1967, 693-700; M.L. Fitzgerald, "The Secretariat for Non Christians is Ten Years Old", Islamochristiana, Rome 1975, 1/88-90; Paul Paupard, "Cancile Vatican, II", Dictionnaire des Religions, Paris 1983, 35-308; Thomas Michel, "Katolik Hıristiyan Toplumunda Hıristiyan Olmayan

II. Vatikan Konsili, Hıristiyan dünyasında, özellikle Katolik dünyasında diğer dinlere ve diğer din mensuplarına müspet yaklaşıma yol açmıştır. Onlar, o tarihe kadar, kendi aralarında bir toplum oluşturmuş ve kendi dışındakilerin kurtuluşuna imkan tanınmamış; diğer dinleri anlama yolunda genele şamil ve samimi bir gayrette pek olmamıştır. Hıristiyanların diğer dinlerin araştırıldığı kurumları olmuştur, ancak bu kurumlar da, misyoner amaçlı olmaktan pek ileri geçememiştir. II. Vatikan Konsilinde bu tutumu değiştirme yönünde karar alınmıştır. Bu bakımdan II. Vatikan Konsili, Katolik Kilisesi için yeni bir dönüm noktasıdır. Bu Konsilde Kilisenin bir çok esası ve bazı konulara bakışı gözden geçirilmiş; dünyadaki dinlere müspet yaklaşmak gerektiği kararlar arasına girmiştir. Diğer dinler ve din mensuplarıyla ilişkiler konusu için Nostra Aetate (NA) isimli özel doküman hazırlanmıştır. Nostra Aetate adlı kararda; diğer din mensuplarına sevgiyle yaklaşılması, onlarla konuşulması ve işbirliği yapılması, kendi dinlerini ve hayat tarzlarının hakikatlerine şahitlik ederken diğer dinlere mensup insanların sahip olduğu manevi durumların, sosyal ve kültürel değerlerin de kabul edilmesi teşvik edilmektedir .

II. Vatikan Konsili ile ilgili Lumen Gentium gibi dokümanlarda da diğer din mensuplarının kurtuluşuna yer verilmiştir. Bu dokümanlarda diğer dinlere bakış şu şekilde belirtilmektedir. "Nihayet İncil'i henüz kabul etmemiş olan kimselere gelince, onlar da çeşitli şekiller altında Tanrının Halkına katılabilirler... Ancak Kurtuluş Tasarısı, Yaraticıyı kabul edenler, özellikle de İbrahim'e iman ettiğini açıklayan, bizimle birlikte, esirgeyen ve bağışlayan, Kıyamet Günü'nde insanları yargılayacak olan bir tek Tanrıya inanan Müslümanları da kapsamaktadır." "Müslümanlar, İsa'yı Tanrı olarak kabul etmemelerine rağmen, ona bir Peygamber olarak saygı göstermekte; onun annesi Meryem'i bakire olarak şerefletirmekte ve bazen onu dindarlığı ile anmaktadır. Ayrıca Müslümanlar öldükten sonra bütün insanların yaptıklarının karşılığını görecekleri Kıyamet Gününü beklemektedirler. Bundan dolayı ahlaklı olmaya önem verilmekte ve özellikle namaz kılarak, sadaka ve zekat vererek Tanrı'ya ibadet görevi yerine getirilmektedirler. Gerçekten kendi hataları olmaksızın, Mesih İsa'nın İncilini ve onun Kilisesini tanımayan, fakat içtenlikle Tanrı'yı arayanlar ve vicdanının sesi ile tanınmış, Tanrı'nın isteğini çalışmalarlarıyla yerine getirenler, lütfün yardımıyla gayret gösterenler de ebedi kurtuluşa ereceklerdir ." II. Vatikan Konsilinde, İslam'dan başka, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm isim olarak zikredilmiştir. Bunlardan İslam ve Yahudilik hakkında diğerlerine nazaran biraz detaylı bilgi verilmektedir.

Bu Konsilde, diğer dinlerle veya Kiliselerle ilgili yeni teoriler oluşturulmaktadır. II.Vatikan Konsilinden sonra Hıristiyan bilim adamlarının Kutsal Kitap cümlelerinin yorumunda da bir yumuşama görülmektedir. Dışlayıcı yaklaşım yanında "çoğulcu yaklaşım"lar, bütün dinler, "Tek Tanrı"ya, kurtuluşa götüren vasıtalar olarak kabul edilmektedir. Bunlardan bütün dinlerin aynı hedefe giden yollar olduğunu vurgulayanlar bulunmaktadır. Raimundu Panikkar, bunlardandır. O, şöyle demektedir: "Eğer sizin dininiz sizin için en doğru yolu temsil ediyorsa, bu diğerleri için de geçerlidir. Onlarda aynı iddiaya sahiptir. Siz diğerlerinin dini iddialarını ortadan kaldırmıyor veya onları kendi dininiz içinde tamamen asimile edemiyorsanız, makul olan yol bütün dinlerin farklılıklarına rağmen hedefte birleşen paralel yollar olduğunu kabul etmektir. Bunu kabul ettiğiniz zaman bizim acil görevimiz, başkasının işine karışmak, onu dininden döndürmeye çalışmak değil, hedefte buluşmak için kendi geleneğimizi zenginleştirmek olmalıdır.

II. Vatikan Konsili'nde, Hıristiyan dünyasındaki Müslümanlara, İslam'a ve Türklere menfi bakış da değişmiştir. Çünkü M. Watt, Haçlı Seferlerine kadar batı dünyasının Müslümanlara, İslam'a ve Türklere menfi baktığını, İslam düşmanlığının son hadde vardığını, Haçlı seferleri ile bu düşmanlığın kısmen giderildiğini ve yerini ilmi yönden tanımaya, ilmi çalışmalara bıraktığını belirtmektedir. Watt'ın bu tespitlerinden yola çıkılarak savaş zamanlarının bile, müspet anlayışa yol açabileceği söylenebilir. Buna sebep; insanların birbiri ile diyalogu ve birbirini tanımasıdır. Benzeri yaklaşımlara, her toplumda ve değişik araştırmacıların kanaatlerinde rastlanmaktadır. Dinler arası mücadele yerine, dinler arası diyalog, günümüzün barış modellerindedir. Bunun olması, dinlerin mesajını anlamaya bağlıdır. Araştırmacıların dinlerin amacına bakışları da bunda etkili olacaktır. Bazı araştırmacılar, "Dinler, gökkuşağının renkleri gibidir. Onların hepsi, bir tek ışığın parçalarıdır." demektedir. Buna karşılık "Dinler, gökkuşağının ayrı renkleri gibidir. Yalnız biri gerçektir" diyenler de vardır.¹⁷³

C- MÜSLÜMANLARIN DİYALOĞA İHTİYATLA YAKLAŞMA SEBEPLERİ

Yukarıda gelişimine kısaca temas edilen "Diyalog Faaliyetleri"ne hem Katolik Hıristiyanların hem Ortodoks Hıristiyanların hem de Protestan Hıristiyanların, "diyalog" adı altında Müslümanlara yaklaşması şüphe ve ihtiyatla karşılanmıştır. Müslümanlar yanında Yahudi, bazı Hıristiyan ve diğer din mensupları arasında da bu çeşit şüphelere

¹⁷³ Küçük, agm, s. 471-474.

rastlanmaktadır. Günümüzde medeni ve medeni olduğu kadar insani kabul eden böyle bir faaliyetin yani "diyalog"un şüphesiz karşılanmasının birkaç sebebi vardır:

1. Bu sebeplerden birisi; bizzat II. Vatikan Konsilinin Kilise ile ilgili üçüncü bölümünde (Lumen Gentium-İnsanların ışığı) yer alan ifadelerden kaynaklanmaktadır. Lumen Gentium adlı bölüm içinde "Kilisede Hıristiyan olmayanlar" başlığı altındaki kısımda şöyle denilmektedir: "Nihayet İncil'i henüz kabul etmemiş olanların, çeşitli biçimlerde Tanrı'nın Halkına katılmaları için yola koyulmaları öngörülmüştür. Ama Tanrı'nın Kurtuluş tasarısı, yaratıcıyı tanıyanların hepsini ve bütün arasında özellikle İbrahim Peygamber'in imanını uygulayarak, bizimle birlikte merhametli ve Kıyamet gününde insanları yargılayacak olan tek Tanrı'ya tapan Müslümanları da kucaklayacaktır. Kilise Tanrı'nın şerefini yükseltmek ve bütün bu umutsuz insanların kurtuluşunu gerçekleştirmek için Efendimizin 'Her yaratığa İncil'i vaaz edin'¹⁷⁴ şeklindeki buyruğunu daima hatırlayarak, özenle bütün dünyaya İncil'in yayılmasını amaçlayan misyonlarını kalkındırmakta ve desteklemektedir."

"Kilise'nin Misyonerlik Karakteri" başlığı altında da şu hususlara yer verilmektedir: "Gerçekten de Peder tarafından oğlunun gönderilmesi gibi Mesih, İsa da havarilerini; öyleyse gidin ve bütün insanları Peder, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin, size emrettiklerine uymayı onlara öğretin ve eğitin; işte dünyanın sonuna kadar bütün günler sizinle beraber olacağım' diyerek yollamıştır (Baba beni gönderdiği gibi, bende sizi gönderiyorum.¹⁷⁵). Mesih İsa'nın kurtuluşunun hakikatini müjdelemeyi amaçlayan bu önemli buyruğu, kilise yeryüzünün son sınırlarına varıncaya kadar yerine getirmek için havarilerden teslim almıştır.¹⁷⁶ Bundan dolayı Havari Pavlus'un vaaz etmez isen vay haline¹⁷⁷ şeklindeki sözlerini kilise kendisine söylenmişçesine, mevcut olmayan yerlerde cemaatler tam anlamıyla kuruluncaya ve bunlar İncil'i yayma görevini sürdüreceğe hale gelinceye kadar, Misyonerlerini göndermeye devam etmektedir.

II. Vatikan Konsili Dönemi'nin Papası VI. Paul da, Konsili ziyaretinde şöyle demiştir: "İncil, her yaratığa İncil'i vaaz için tüm dünyaya gidin, demektir. Ben ise buna şunları da ilave ediyorum: 'Misyonerlik için yeni yollar hazırlamak, yeni vasıtaları gözden geçirmek yeni enerjiler meydana getirmek' gerekir. Görüldüğü gibi II. Vatikan Konsili'nde, bir taraftan diyalog gündeme gelmiş, diğer yandan kilisenin görevinin yer yüzünde herkes Hıristiyanlığı

¹⁷⁴ Markos, 16/6.

¹⁷⁵ Yuhanna, 20/21.

¹⁷⁶ Bkz. Havarilerin işleri, 1/8.

¹⁷⁷ Korintoslulara I. Mektup, 9/16.

kabul edinceye kadar süreceği kararlaştırılmıştır. Buna göre, Kilisenin görevini hakkıyla yapması, bütün insanların Hıristiyan olmasına bağlıdır. Bu görev, İncillerin ifadelerinden¹⁷⁸ ve Pavlus'un "Vaaz etmez isem vay bana"¹⁷⁹ sözünden çıkarılmaktadır. Yuhanna İncilindeki "Sen beni gönderdiğin gibi ben de onları dünyaya gönderiyorum."¹⁸⁰ sözlerini kilise, İsa'nın bu tebligatını bütün insanlara ulaştırması yolunda bir emir saymıştır. Hıristiyanlığın yayılmasında takip edilecek yol Pavlus'la yeni bir anlayışa kavuşmuştur. Bunu, Pavlus'un şu sözlerinden anlamak mümkündür. "Şimdi benim ücretim nedir? İncil'de olan salahiyetimi ifratla istimal etmek için, İncil'i meccanen arz etmektir. Çünkü herkesten azapken daha çok adam kazanayım diye kendimi herkese kul ettim. Yahudileri kazanayım diye Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim şeriat altında olmadığım halde, şeriat altında olanları kazanayım diye, şeriat altında olanlara şeriat altında gibi davrandım. Allah 'a karşı şeriatı olmayanlardan değil, ancak Mesih 'in şeriatı altında olarak şeriatı olmayanları kazanayım diye şeriatı olmayanlara şeriatı olmayan gibi davrandım. Zayıfları kazanayım diye, zayıflarla, zayıf oldum; her ne suretle olursa olsun, bazılarını kurtarayım diye, herkesle her şey oldum. Hepsini İncil için yapıyorum, ta ki ondan hissedar olayım."¹⁸¹

Pavlus'un Korintoslular'a mektubunda yer alan cümlelerde onun Hıristiyanlığı yayabilmek için Yahudilerle Yahudi, Putperestlerle putperest, diğer inançta olan insanlara da onların inancındanmış gibi hareket ettiği görülmektedir. Pavlus 'un bu ikili rolü, daha sonraki Hıristiyan misyonerleri için örnek alınmış ve onun sözleri bayraklaştırılmıştır.¹⁸² Pavlus'un Hıristiyanlığı yaymaktaki ikinci yolu-metodu, bugün Hıristiyanların en çok sözünü ettikleri, "sevgi"dir. O, bunu da şöyle açıklamaktadır: "Eğer insanların ve meleklerin dilleriyle söylersen, fakat sevgim olmazsa ses çıkaran bir bakır yahut öten bir zil olmuş olurum. Eğer Peygamberliğim olursa bütün sırları ve her ilmi bilirsem ve eğer dağları nakledecek bütün bir imanım olursa, fakat sevgim olmazsa bir hiçim"¹⁸³. Pavlus, yapacaklarını, uyanık ve imanda kararlı olarak "sevgi" ile yapmalarını şu şekilde formüle etmektedir: "Uyanık olun, imanda

¹⁷⁸ Bkz. Matta 18/19-20; Markos 13/9-11; Yuhanna, 17/18-21.

¹⁷⁹ Korintoslulara I. Mektup 9/15.

¹⁸⁰ Yuhanna 18/18-21.

¹⁸¹ Korintoslulara I. Mektup 9/18-23.

¹⁸² Bkz. Tanrının Ailesi, 37.

¹⁸³ Korintoslulara I. Mektup, 18/1-3.

kararlı bulunun, yetenekli-kabiliyetli kimseler olun, kuvvetli olun. Her şeyiniz sevgi ile olsun."¹⁸⁴

Bunun için de kilise, bir yandan diyalog derken, öte yandan da misyonerleri göndermeye ve onlara desteklemeye devam etmektedir. Bu durum da, "diyalog"un şartları ve metodu değişmiş bir "misyonerlik" şeklinde görülmesine yol açmıştır.¹⁸⁵ Bütün gizli ve açık faaliyetlerine rağmen Hıristiyan misyonerleri, Müslümanlar arasında istenilen neticeye ulaşamamış ve antipati ile karşılanmışlardır. Misyonerlere karşı takınılan menfi tavır, onları daha sempatik metotlar benimsemeye sevk etmiş görünmektedir. Bu metot da; Müslümanların kalbini Hıristiyanlık'a ısındırma, onları etkileme yolu olarak "sevgi", "samimiyet" ve Müslümanların inançlarına "saygılı davranmaktır. Bu yolu merkezi Londra'da bulunan "international Missionary Concil" sekreterliğinde bulunmuş William Paton, özetle şöyle belirtmektedir: Müslümanlara yaklaşmakta dikkatli olmalıyız. Hıristiyan'ın Müslüman'a ilk mesajı doktrin değil "sevgi" olmalıdır. İslam ülkelerine yayılmış olan büyük misyoner okulları, kolejler ve hastaneler bu yaklaşımın göstergesidir, şahitleridir. Eğer Hıristiyan'ın ilk mesajı sevgi olursa, burada Hıristiyanlıkta Müslüman'a cazip gelecek unsur, İsa Mesih'in karakteridir. Tecrübeli bir İslam araştırmacısının anlattığına göre modern Müslümanlar, Muhammed' de İsa-Masih 'in karakterine dayalı bir figür oluşturmaya çalışmaktadır. İsa Mesih'in karakteri Müslümanları, Hıristiyanların ona olan tutumunu anlatmaya götürecektir. Müslüman İsa'da Tanrı'nın ahlaki karakterini görecektir.

Misyonerlerin Hıristiyanlığı yaymada ve Müslümanlara yaklaşımda takip edecekleri metodlar, "Method of Mission Work Among Moslems" adlı kitapta da tavsiye edilmiştir. Bunlardan birisinin şu olduğu belirtilmektedir: "Birinci Planda öyle yapalım ki Müslümanlar, onları sevdiğimizize kani olsunlar. Böylece onların kalbine girmeyi öğrenmiş oluruz. Misyonerlere gerekli olan, zahirde bütün Doğu ve Müslüman milletlerin adetlerine saygılı olmalıdır. Ta ki bununla kendilerini dinleyenler arasında, fikirlerini yayma fırsatına kavuşabilsinler. Mesela "Hz. İsa Mutlaka Allah'ın oğludur" demekten kaçınmalı ki buna inanmayan kimseler bundan nefret etmesinler. Onlara yaklaşmak mümkün olunca istenildiği şekilde propaganda yapılabilir.

2. Diyalog'da şüpheyeye yol açan diğer bir husus; diyalog çalışmalarında görev almış olan kimselerin, daha önce bizzat misyonerlik görevlerinde bulunmuş olmalarıdır. II. Vatikan

¹⁸⁴ Korintoslulara I. Mektup, 16/13-14.

¹⁸⁵ Bkz. Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler, Diyanet İlmi Dergi, DİB. Yayınları, Ankara-2002, C. 38, Sa. 2, s. 18-19.

Konsili'nde oluşan "Hıristiyanlık Dışı Dinler Sekreteryası"nın başkanlığına getirilen Kardinal Pignedoli bu göreve getirilmeden önce, "Halkları Hıristiyanlaştırma Cemaati"nin sekreterliğini yapmıştır. Sekreteryanın İslam bölümü başkanlığını üstlenen Fr. Cooc, Afrika Misyoner Topluluğu (Beyaz Babalar) üyeliğinde bulunmuştur.

3. Diyalog'un "Misyonerlik" in yeni bir şekli olarak görülmesidir: Bu, Hıristiyan araştırmacılar ve hatta "diyalogcular" arasında tartışma konusu olmuştur. Wilfred C. Smith, diyologu "Misyonerlik" in bir şekli olarak görmenin erken olduğunu belirtirken bazı ipuçları vermektedir. O şöyle demektedir: “Diyalog kelimesi, son yıllarda hem Roma Katolik, hem de Protestan Kilisesi'nde ön plana çıkmıştır. Büyük hareketler (Misyonerlik) hala zihinlerdedir. Fakat bu düşüncenin önceki Evangelistik Misyoner hareketin bir transformasyonu olup-olmadığını söylemek henüz erkendir” İslamo-Chirstiana dergisindeki bir makalesinde Taylor, bu konuyu açıkça şöyle ortaya koymaktadır: “Müslümanlar arasında Misyonerlik (mision), çalışmaları diyalogun önemini ortaya koymuştur. Burada söz konusu 'diyalog' misyonerliğe bir alternatif değil, bizzat şartlara uygun misyonerliktir (mission)” Taylor, burada, Diyalog'un nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Bunun yanında bir Katolik Başpiskoposu olan Antonio Jose Peteiro Freire, 1990 yılında, Diyalogu çağın ayırt edici özelliği görmekte ve II. Vatikan Konsilinden sonra, Katolik Kilisesi'nin "Misyonu"nu icra etmek için "Diyalog"u seçtiğini belirtmektedir.

Diyalogun, misyonerliğin yeni bir vasıtası ve ayrılmaz bir parçası olduğu hususu, son dönemlerde yayımlanan diğer bazı dokümanlarla da iyice pekiştirilmiştir. Örneğin, 9 Ağustos 2000 tarihinde, Papa II. John Paul'ün denetiminden geçtikten sonra Kardinal Joseph Ratzinger'in imzasıyla yayımlanan Dominus Iesus adlı dokümanda, Kilise'nin evangelizasyon politikasının ayrılmaz bir parçası olan dinler arası diyalogun, İncil'in mesajını tüm insanlara yaymak için bir vasıta olarak kullanılması gerektiği hususu vurgulu bir şekilde ifade edildikten sonra, Hıristiyan olmayanların kurtuluşa ermek için mutlaka şu veya bu şekilde, Kilise ve İsa Mesih'le ilintili olmaları gerektiği belirtilmektedir. Çünkü bu dokümana göre, Kilise, kurtuluş için mutlaka gereklidir ve İsa Mesih de kurtuluşun tek ve yegane vasıtasıdır.

Ayrıca, Türk gazetelerinde yer alan haberlere göre, Papa'nın Katolik misyonerlerinin faaliyetlerini artırması yolundaki raporun¹⁸⁶ ve "AB'ne Müslümanların alınması

¹⁸⁶ Zaman Gazetesi, 23.05.1991.

istenilmiyor." şeklinde yorumlanan görüşlerini¹⁸⁷ Kiliseler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik "bölücü faaliyetleri" destekleyen faaliyetlerini¹⁸⁸ de ilave etmek gerekmektedir.¹⁸⁹

G- ROMA KATOLİK KİLİSESİ VE DİYALOGA YÜKLEDİĞİ ANLAM

Bir diğer adı Roma Katolik Kilisesi olan Katolik Mezhebi, Hıristiyan dünyasının en büyük ve en köklü mezhebidir. İnançlarına göre bu mezhebi, havarilerin ilki olan Petrus kurmuştur. O aynı zamanda Hz. İsa'nın vekilidir. Petrus'tan sonra gelen papalar da Petrus'un vekili sayılırlar. Böylece Papa ruhani reis sıfatıyla Hz. İsa (a.s.)'nin yeryüzündeki temsilcisidir. 1870 yılında toplanan Vatikan Ruhani Meclisi Papa'nın yanılmazlığını ilan etmiştir.¹⁹⁰

Batı Hıristiyan dünyasında kurumsal ve bireysel bazda yürütülmekte olan diyalog girişimleri değerlendirilirken, aynı kefiye konmadan ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Kurumsal diyalog girişimlerinde, İsa'nın ve Hıristiyanlığın eşsizliği, biricikliği ve mutlaklığı muhafaza edilerek, Hıristiyan mesajı Hıristiyan olmayanlara daha etkili ve verimli bir şekilde sunulmaya çalışılırken, bireysel diyalog girişimlerinde, Hıristiyanların, diyalog sürecinde teolojik olarak, Hıristiyan olmayan muhataplarıyla eşit konumda olmaları için, İsa'nın ve Hıristiyanlığın üstünlüğünü ima eden geleneksel Hıristiyan teolojilerinin yeniden gözden geçirilmesi öngörülmektedir. Ayrıca, kurumsal diyalog girişimlerinde diyalog, yeni bir misyon yöntemi ve hatta misyonun ayrılmaz bir parçası olarak görülürken, bireysel diyalog girişimlerinde diyalog, küreselleşen dünyamızda, farklılıklar içinde, birlikte barış içinde yaşamamanın bir aracı olarak görülmektedir.

1990'lı yıllarda yayımlanan resmi Kilise dokümanlarında diyalog, Hıristiyan misyonunun yeni bir yöntemi ve ayrılmaz bir parçası olarak ifade edilmektedir. Kısaca, Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliği'nin 1960'lı yıllardan itibaren yürütmeye başladığı dinler arası diyalog girişimleri gerçekte, Hıristiyan olmayanlarla daha iyi ilişkiler kurmak suretiyle, doğrudan ve dolaylı olarak Hıristiyan mesajının onlara sunulmasının yeni bir yönteminden başka, bir şey değildir. Bu noktada şu hususun altını önemle çizmek gereklidir. Kiliselerin yürüttüğü kurumsal diyalog girişimlerinin yeni bir misyon yöntemi olduğunu söyleyerek, ondan mutlaka vazgeçilmesi gerektiği doğru değildir. Önemli olan bu

¹⁸⁷ Bkz. Milliyet Gazetesi, 19.10.1990.

¹⁸⁸ Bkz. Zaman Gazetesi, 23.05.1991.

¹⁸⁹ Küçük, agm, C. 2, s. 478-482.

¹⁹⁰ Osman Cilacı, Günümüz Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1998, s. 84.

kurumların diyalog adı altında gerçekte ne yapmak istediklerini ortaya koyarak, onların diyalog girişimlerine iştirak edeceklerin bu durumdan haberdar olmalarını sağlamaktır. Bu kısa uyarıdan sonra Roma Katolik Kilisesi ve diyalogla ilgili şunları söyleyebiliriz.

Roma Katolik Kilisesi'nin tarihine baktığımızda, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu kurumun ötekiyle ilişkilerini şekillendiren en önemli hususun, Katolik Kilisesi'ne bilfiil tabi olmayanların kurtuluşunun mümkün olup olmadığı tartışması olduğunu görürüz. Zira, İgnatyus, İrenyus, İskenderiyeli Clement, Origen ve Yunanlı Kilise Babalarına dayandırılan dogmaya göre, Kilise dışında kurtulmaktan söz etmek, asla mümkün değildir. İlk ortaya atıldığı dönemde, sadece baskı ve zulümler sonucu Hıristiyanlıktan dönenleri kapsayan bu dogma, Hıristiyanlığın 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmasından sonra, Agustin gibi teologlar tarafından, artık diğer dinsel geleneklere mensup olan kişilere de teşmil edilmeye başlanmıştır.¹⁹¹ Kiliseden bağımsız teologların dogmanın alanını bu şekilde genişletmesine paralel olarak, Roma Katolik Kilisesi ilk defa IV. Lateran Konsili'nde, inananlar için tek bir evrensel 'Kilise'nin bulunduğunu ve bu Kilise'ye intisap etmeyenlerin hiçbir şekilde kurtuluşa ermesinin mümkün olmayacağını açıkça ifade etmiştir.¹⁹² 1302 yılında Papa VIII. Boniface ise, Unam Sanctam adlı genelgesinde, kurtuluşa ermek için, bizzat Kilise'nin müntesibi olunması gerektiği ön şartına, Papa'nın otoritesinin kabul edilmesi gerektiği kaydını da ekleyerek, dogmayı daha da dışlayıcı bir hale getirmiştir. Florance Konsili'nde ise, sadece paganist inançlara mensup olanların değil, aynı zamanda, Yahudilik, İslam gibi monoteist dinlere mensup olan kişilerin de yaptıkları amellere bakılmaksızın cehennemlik olduklarının altı çizilmiştir. Kurtuluşa ulaşmayı, Katolik Kilisesi'ne bilfiil üye olma ve Papa'nın otoritesini kabul etmeyle sınırlayan bu geleneksel "Kilise dışında kurtuluş yoktur" dogması, tarihsel süreçte teoride bazı kısmi hafifletme çabalarına maruz kalsa da, pratikte, 1962-1965 yılları arasında düzenlenen II. Vatikan Konsili'ne kadar varlığını korumuştur. Bu dogmanın pratikte varlığını muhafaza ettiği bir ortamda toplanan II. Vatikan Konsili'nin başlangıcında Kilise Babaları, hiçbir şekilde onu yeniden yorumlayarak veya kökünden terk ederek, Hıristiyan olmayanlara karşı daha olumlu bir tavır takınma gibi bir niyet içinde değillerdi. Onların tek amacı, Papa XXIII. John'un 25 Ocak 1959'daki genelgesine uygun olarak, Roma Katolik Kilisesi'ni tüm kurumlarıyla beraber modern

¹⁹¹ Bkz. Aydın, age, s. 76-81.

¹⁹² Aydın, "Dinler arası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi mi? -Kurumsal ve Bireysel Diyalog Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme-", İslamiyat Dergisi, C. 5, Sa. 3, Temmuz-Eylül 2002, s.19 : J. Neuner & J. Dupuis, The Christian Faith : In The Doctrinal Documents of the Catholic Church, Theological Publications In India, Bangalore 1995, s. 16.

dünyaya açarak, onun temel öğretilerini çağın gerekleriyle uzlaştırmaya çalışmaktan ibaretti. Ancak, konsil sırasında, Papa XXIII. John'un, Kilise ile Sinagog arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayarak, Hıristiyanlar arasındaki Yahudi düşmanlığını ortadan kaldırmak için bir doküman hazırlanmasını emretmesi üzerine yaşanan olaylar neticesinde, başta Müslümanlar olmak üzere, diğer dinsel geleneklerle de ilgili bir doküman hazırlanması kaçınılmaz olur. Hazırlanan bu doküman, Yahudilerle ilgili hazırlananla birleştirilerek, "Hıristiyan Olmayan Dinlerle İlişkiler Deklarasyonu"¹⁹³ adı altında, konsil genel kurulunda 28 Ekim 1965'te oy çokluğuyla kabul edilerek, resmen yürürlüğe konur. İşte II. Vatikan Konsili'nde kabul edilerek yürürlüğe konan ve kısaca Nostra Aetate olarak bilinen bu doküman, 1960'lı yılların ortalarından itibaren Batı'da sıkça telaffuz edilmeye başlanan dinler arası diyalog' çalışmalarının omurgasını oluşturmaktadır. Öyle ki, Roma Katolik Kilisesi tarafından hazırlanan bu doküman, başta Protestan kiliseler olmak üzere, diğer Hıristiyan kiliselerinin, Hıristiyan olmayanlarla ilişkilerinde de önemli bir rol oynamıştır. Zira onlar da, Nostra Aetate'den esinlenerek, kendi resmi kurumlarında benzer resmi dokümanlar hazırlama yoluna gitmişlerdir.

Konsil delegeleri, Katolik Kilisesi'nin, farklı inançlara mensup insanlar ve milletler arasındaki dostluğu geliştirmede öncü olması gerektiğini ifade ettikten sonra; Hıristiyan olmayan dinsel gelenekleri tamamen batıl inançlar olarak niteleyerek Tanrı'nın kurtuluş planından dışlayan son derece katı dışlayıcılıktan, Hıristiyanlık kadar olmasa da, onlarda da bazı doğru ve güzel şeylerin bulunduğunu kabul eden kapsayıcı bir anlayışı benimsemiş yoluna gitmişlerdir. Ancak, onlar bunu yaparken, Hıristiyan olmayan dinsel geleneklerdeki kabul edilebilir doğru ve güzel şeylerin, aslında mutlak hakikat olan Hıristiyan vahyinin kısmi yansımaları olduğunu da, altını çizerek ifade etmişlerdir. Görüldüğü üzere konsil delegeleri, bir taraftan Hıristiyanlık dışındaki dinsel geleneklerde doğru ve kutsal şeylerin bulunduğunu onaylayarak, onlarda da vahyin bulunmasının mümkün olduğunu zımnen kabul eder görünürken, diğer taraftan onlardaki hangi hususların doğru ve kutsal olduğunun ölçütünün yegane mutlak doğru hakikat olarak nitelenen Hıristiyan vahyi olduğunu ileri sürerek, söz konusu güzel ve kutsal şeylerin, ancak Hıristiyan hakikatiyle uyuşması halinde doğru ve güzel kabul edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Konsil delegelerinin bu iddiası, bir başka konsil dokümanı Lumen Gentium tarafından da desteklenmektedir. Hıristiyan olmayan

¹⁹³ Aydın, agm: Bu dokümanın ortaya çıkışı ve içeriğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Monologdan

Diyaloğa Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu, II bölüm.

dinlerde her ne doğru ve hakikat bulunursa bulunsun, bunlar, Kilise tarafından, İncil'e hazırlık (preparation for the Gospel) olarak görülür.

Konsil delegeleri, Hıristiyan olmayan dinsel geleneklerin ihtiva ettiği hakikat ve güzelliklerin Hıristiyanlar tarafından kabul edilebilirliğini, Hıristiyan hakikatiyle uygunluğuna bağladıktan sonra, Hıristiyanları, diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla işbirliğine girerek, İnsanların dinsel geleneklerindeki ve yaşamlarındaki manevi ve ahlaki iyilikleri, Hıristiyan hakikatiyle çelişmemesi şartıyla, kabul etmeye, korumaya ve ilerletmeye davet etmektedir. Bu çerçevede, Hıristiyanlar, Hıristiyan olmayanlarla karşılaştıklarında, ilk önce onlarla diyalojik bir ilişkiye girmeye; ikinci olarak, bu çerçevede onlarla dünya barışı, insanlığın refahı ve sosyal adaletin temini gibi, pratik yaşamla ilgili konularda işbirliği yapmaya ve son olarak da, bütün bunları yaparken, onlara kendi inançlarını ve yaşam tarzlarını nakletmeye teşvik edilmektedir. Bu konsil ifadesi, Katolik Kilisesi'nin, Hıristiyan olmayanlarla diyalog adı altında ne tür bir ilişkiye girmek istediğini somut olarak ortaya koymaktadır. Buna göre Hıristiyanlar, önce, Hıristiyan olmayan muhataplarıyla diyalojik bir ilişkiye girecek, sonra, insanlığın karşı karşıya olduğu temel ortak sorunların üstesinden gelmesi için onlarla işbirliği yapacak ve bütün bunları yaparken de, asli görevleri olan, İncil'in mesajını tüm dünyaya yaymayı hiçbir şekilde unutmadan, kendi inançlarını ve hayat tarzlarını Hıristiyan olmayanlara naklederek, misyon faaliyetlerini devam ettirecekler. Bu da gösteriyor ki, Hıristiyan olmayanlarla kurulması öngörülen diyalojik ilişki ve işbirliği, aslında, Hıristiyan inancının Hıristiyan olmayanlara nakledilmesinin yeni bir yöntemidir. Bu noktada, diyalog sürecinde her muhatabın, ötekiyle ilişki ve işbirliğine girerken, kendi inanç ve kanaatlerini de onunla paylaşmasının oldukça normal olmasından dolayı konsil delegelerinin bu talebi oldukça masum bir talep olarak kabul edilebilir. Ancak, Nostra Aetate ile ilgili buraya kadar ifade ettiklerimizi bir bütün olarak ele aldığımızda, kurulması öngörülen diyalojik ilişki ve işbirliği sürecinde, Katolik Kilisesi'nin öncü bir role sahip olduğu, Hıristiyan hakikatinin mutlak doğru hakikat olduğu, diğer dinsel geleneklerdeki vahiylerin ise bu mutlak doğru vahyin kısmi yansımaları olduğu, dolayısıyla da, diyalog sürecinde muhatapların kabul etmeleri gereken inancın Hıristiyanlık olduğu görülür.

Roma Katolik Kilisesi, kendini modern dünyaya açmak için başlattığı Hıristiyan olmayanlarla diyalojik ilişkiye girme programı çerçevesinde ilk olarak, daha konsil kapanmadan, "Hıristiyan Olmayan Dinler Sekreterliği" adı altında bir kurum tesis eder. Şüphesiz ki bu sekreterliğin kurulması, II. Vatikan Konsili 'nin Hıristiyan olmayanlara

yönelik başlattığı diyalojik ilişkinin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Çünkü bu programa kadar Kilise yetkilileri, Hıristiyanların Hıristiyan olmayanlarla ilişkilerini düzenlemek için böyle bir resmi kurumun tesisini gerekli görmemişti. Kilise yetkilileri, Diyalog Sekreterliğinin kuruluş amacını şu şekilde belirtmişlerdir:

- (1) Hıristiyan olmayanlarla kurulması öngörülen diyalojik ilişki için Kilise'nin öğretisine uygun metod ve yollar geliştirmek;
- (2) Hıristiyanların, Hıristiyan olmayanları tanıyıp bilmeleri için çalışmalar yapmak;
- (3) Hıristiyan olmayanların, Hıristiyan inancını layıkıyla tanıyıp, ona saygı göstermeleri için gayret sarf etmek.

Bu amaçlar açıkça göstermektedir ki, Roma Katolik Kilisesi yetkilileri, başlattıkları dinler arası diyalog programı çerçevesinde temel hedef olarak, Hıristiyan inancını daha etkili ve verimli bir şekilde, Hıristiyan olmayanlara sunmak için, öncelikle muhatapla dostane ilişkiler kurmak suretiyle onu en iyi şekilde tanımayı, sonra da uygun bir şekilde, Hıristiyan inancını ona sunmayı hedeflemektedir. Zira bu Sekreterliğin ilk başkanı olan Kardinal Paulo Marella, Sekreterliğin kurulmasıyla misyonerlik çağının sona erdiğini ileri sürenlere karşı, sekreterliğin esas amacının, misyonerliğe alternatif çalışmalar yapmaktan ziyade, çağdaş toplum bağlamında misyonerliğin nasıl ve hangi metotlar dahilinde yapılacağını Hıristiyanlara göstermek olduğunu söylemiştir.

Buraya kadar ifade ettiğimiz hususları göz önüne alarak, Roma Katolik Kilisesinin, II. Vatikan Konsili'nde yayımladığı Nostra Aetate adlı dokümanı vasıtasıyla başlattığı dinler arası diyalog programının en temel amacı, baş döndürücü bir şekilde gelişen ulaşım ve iletişim imkanları sayesinde, farklı dinsel geleneklere sahip kişilerin kolayca birbirleriyle iletişim içinde olduğu günümüz dünyasında sürdürülmesi adeta imkansızlaşan dışlayıcı misyon anlayışının yerine, Hıristiyanlık kadar olmasa da, muhatapın sahip olduğu inancın da güzel ve kutsal olduğu, fakat bunların ancak Hıristiyanlık vasıtasıyla kemale erdirilebileceği iddiasını savunan kapsayıcı bir misyon anlayışı tesis etmektir. Buna göre, dinler arası diyalogun karşımıza yeni bir misyon yöntemi olarak çıktığı çok rahatlıkla söylenebilir.

Katolik Kilisesi'nin yeni bir misyon yöntemi olarak ilan eden bu söylemlerin yanında, ilgili resmi dokümanlarda dinler arası diyalog hakkında oldukça olumlu ve yapıcı ifadelere de rastlamak mümkündür.

Bu çerçevede ifade edilen olumlu görüşler şunlardır:

- (1) Diyalog, "karşılıklı bilgi edinme ve zenginleşmenin vasıtası ve metodudur."

(2) Diyalog sürecinde her iki taraf da (Hıristiyanlar ve Hıristiyan olmayanlar), kendilerini sorgulamalı ve arıtmalıdır.

(3) Diyalog sürecinde 'öteki' ile karşılaşması sonucunda kendini sorgulamaya açan Hıristiyan, ötekenden öğrendiklerine paralel olarak, değişmeye ve gelişmeye hazır olmalıdır.

Bu hususlar, sağlıklı ve verimli bir dinler arası diyalog ortamı tesis etmek için son derece önemlidir. Bundan dolayı, Katolik Kilisesi yetkilileri takdir edilmelidir. Ancak, ne yazık ki, bu olumlu ve yapıcı ifadeler, yukarıda örneklerini verdiğimiz, diyalogu Kilise'nin evangelik misyonunun ayrılmaz bir parçası olarak gören söylemlerin gölgesinde kaldığı için, Katolik Kilisesi'nin Hıristiyan olmayanlarla ilişkilerinde ön plana çıkamamaktadır.

Roma Katolik Kilisesi'nin kurumsal olarak yürüttüğü dinler arası diyalog faaliyetleriyle ilgili sonuç olarak, şunu söyleyebiliriz: Katolik Kilisesi, kuruluşundan II. Vatikan Konsili'ne kadar, İncil'in mesajını Hıristiyan olmayanlara sunarak, onları Baba-Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz etmek suretiyle, Hıristiyan olmayan dinsel geleneklerin yerine geçip, onların üstesinden gelmeyi hedeflerken, II. Vatikan Konsili ile birlikte, mutlak hakikat olarak ilan ettiği Hıristiyan vahyi, yani İsa Mesih vasıtasıyla, Hıristiyan olmayan dinsel gelenekleri tamamlamayı ve mükemmelleştirmeyi amaçlamaktadır. Kısaca, Roma Katolik Kilisesi, II. Vatikan Konsili ile birlikte, Hıristiyan olmayanları, Hıristiyanlığa kazandırılması gereken objeler olarak gören anlayıştan, Hıristiyan mesajı vasıtasıyla daha mükemmel ulaştırmayı amaçlayan bir anlayışa geçiş yapmıştır.¹⁹⁴

H- DÜNYA KİLİSELER BİRLİĞİ VE DİYALOGA YÜKLEDİĞİ ANLAM

Almanca'da "protestieren" kelimesinden gelen "itiraz, protesto, başkaldıran anlamlarındaki Protestan, Yunanca'da "doğru görüş, inanç ve doğru itiraf anlamına gelmektedir. Ortodoks ve Protestanlığın İngiltere'ye has şekli olan Anglikan Kiliselerine mensup kiliselerin bir araya gelmesiyle 1948 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde kurulan Dünya Kiliseler Birliği, günümüzde, 400 milyonun üzerinde Hıristiyan'ı bünyesinde bulundurmaktadır.¹⁹⁵ Bu Hıristiyanların büyük bir çoğunluğu, kendilerinin temel Protestan çizgiyi temsil ettiğini ileri sürmesine rağmen, bu kurumun toplantı ve projelerinde, özellikle Amerikalı Evangeliklerin ve Ortodoksların sesleri oldukça güçlü bir şekilde kendini hissettirmektedir. Yukarıda izah ettiğimiz, II. Vatikan Konsili'ne kadar varlığını devam

¹⁹⁴ Aydın, agm, s. 19-25.

¹⁹⁵ Cilacı, age, s. 86-90.

ettiren "Kilise dışında kurtuluş yoktur" şeklindeki Katolik dogmanın Katolik olmayan dünyadaki dengi, 19. yüzyılda Protestan misyonerlerin geliştirdiği "Hıristiyanlık dışında kurtuluş yoktur." ifadesidir. Bu dışlayıcı anlayış, aşağıda göreceğimiz üzere, 1970'lere kadar, Katolik olmayan Hıristiyanların diğer din mensuplarıyla ilişkilerinde bağlayıcı ve belirleyici bir ölçüt olmuştur. Çünkü bu tarihe kadar, Katolik olmayan Hıristiyan Kiliselerinin temel misyon politikası, İncil mesajını Hıristiyan olmayanlara benimsetmek suretiyle, Hıristiyan olmayan dinlerin tamamen bertaraf edilerek, Hıristiyanlığın onların yerini alması gerektiği idi.¹⁹⁶

Bu dışlayıcı anlayış çerçevesinde, özellikle 19. yüzyılda, başta Afrika ve Hint alt kıtası olmak üzere, üçüncü dünya ülkelerinde misyonerlik faaliyetlerine hız veren Protestan misyon kuruluşları, arzu ettikleri başarıyı elde edemeyince, 20. yüzyılın başlarından itibaren, çağın şartlarına uygun yeni misyon yöntemleri belirlemek için, toplantı üzerine toplantı düzenlemeye başlamışlardır. Görüldüğü üzere, diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla kurulacak diyalojik ilişkinin temel amacı, Hıristiyan inancının sunumuyla, onların Hıristiyanlaştırılması ve böylece, Hıristiyan olmayan tüm dinsel geleneklerin bertaraf edilmesi öngörülmektedir.

Bununla birlikte, 1971 yılında Dünya Kiliseler Birliği bünyesinde kurulan Diyalog Ünitesi'nin başına çoğulcu bir anlayışa sahip Hintli teolog Stanley J. Samartha'nın getirilmesi, bu kurumun Hıristiyan olmayanlara yönelik tutumunda bazı olumlu gelişmelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Zira Samartha ile birlikte, kurumun temel amacı, İncil'in mesajını Hıristiyan olmayanlara sunmaktan, onların taraftarlarına daha fazla saygı gösterme ve insanlığın yüz yüze olduğu ortak beşeri problemlerin çözümü konusunda işbirliği yapmak için onlarla diyalojik ilişkiye girilmesi gerektiği anlayışına doğru evrilmeye başlamıştır. Öyle ki, Dünya Kiliseler Birliği'nin Hıristiyan olmayanlara yönelik politikasında yaşanan bu gelişme, 1979 yılında, "Yaşayan inançlar ve ideolojilerle Diyalog Üzerine ilkeler" adı altında bir dizi diyalog ilkesinin hazırlanıp, merkezi komite tarafından resmen onanmasına yol açmıştır. Bu diyalog ilkelerinin Dünya Kiliseler Birliği'nin merkezi komitesi tarafından resmen onanması, bazılarınca, 'tarihi bir dönüm noktası', Dünya Kiliseler Birliği bünyesinde dinler arası diyalogun gelişmesinde bir kilometre taşı olarak nitelendirilmiştir. 1990 yılında, diyalog ilkelerinin yarattığı olumlu havayla diğer dinsel geleneklerle ilgili bu geleneksel teolojik anlayış arasındaki gerilimi ortadan kaldırmak ve Dünya Kiliseler Birliği'nin diğer

¹⁹⁶ Bkz. Aydın, Monologdan Diyaloga Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu, s. 177-179.

dinsel geleneklerle diyalogda daha tutarlı bir teolojik temel ortaya koymak için, Diyalog Ünitesi bünyesinde bir grup teolog İsviçre'nin Baar kentinde bir araya gelir. Bu toplantının sonunda yayımlanan bildiriye, dinlerin, Tanrı'nın insanlar ve milletlerle iletişim kurduğu çeşitli yollar; insanlığın çeşitliliğini ve zenginliğini gösteren vasıtalar olduğunun altı çizilir. Hatta bu bildiriye, oldukça cesur bir şekilde, Tanrı'nın ve O'nun kurtarıcı eyleminin Kutsal Ruh vasıtasıyla diğer dinsel geleneklerde de mevcut olduğu vurgulanır. Bu olumlu gelişme, Dünya Kiliseler Birliği'nin genel sekreteri Konrad Raiser tarafından şu şekilde dile getirilmektedir;

Günümüzde, tüm dinsel gelenekler gibi, Hıristiyanlık da, oldukça uzun bir süredir devam eden dışlayıcı teolojisini yeniden gözden geçirip, onu, plüraliteyi ihtiva eden ve destekleyen yeni bir kültürün tesisine katkıda bulunacak şekilde revizyona tabi tutmaya mecburdur.¹⁹⁷

Sonuç olarak, Dünya Kiliseler Birliği'nin diyalog politikasıyla ilgili şunu söyleyebiliriz: “Her ne kadar Dünya Kiliseler Birliği yetkilileri, Hıristiyanların diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla diyalojik ilişki ve işbirliğine girmeleri gerektiğini önemle belirtirler de, Hıristiyan olmayan dinsel gelenekler hakkında olumlu teolojik değerlendirmeler yapmaktan şiddetle kaçınılmaktadırlar. Kanaatimizce bunun en önemli nedeni, Hıristiyanlığın mutlaka diğer dinsel geleneklerin yerini alması gerektiği şeklindeki geleneksel öğretisi ile, bunu gerçekleştirmeyi hedefleyen İncil'in tüm insanlara mutlaka benimsetilmesi gerektiği yönündeki geleneksel misyon anlayışının, Katolik olmayan Hıristiyan kiliseleri arasında hala geçerliliğini korumasıdır.”¹⁹⁸

İ- BİREYSEL DİYALOG GİRİŞİMLERİ

Resmi Kilise yetkililerinin aksine, bağımsız teologların, daha gerçekçi, daha yapıcı ve daha verimli bir dinler arası diyalog ortamı tesis etmek için yoğun bir çaba içinde olduğunu görmekteyiz. Kurumsal diyalog girişimlerinde Hıristiyanlar, geleneksel teolojik yapı çerçevesinde, Hıristiyan olmayanlarla diyaloga girmeye teşvik edilirken, bireysel diyalog girişimleri ise, Hıristiyanların, bu mevcut teolojik yapıyı dinsel çoğulculuk ekseninde yeniden gözden geçirerek, ötekiyle diyalojik ilişki içinde olmasını öngörmektedir.

¹⁹⁷ Aydın, agm: Konrad Raiser, To Be the Church: Challenges for a New Millennium, WCC, Geneva 1997, s. 23.

¹⁹⁸ Aydın, agm, s. 25-28.

Diğer dinsel gelenekler ve onların dinsel figürleri dikkate alınmadan, güvenilir ve çağa uygun bir Hıristiyan teolojisinin artık mümkün olmadığını savunan çağdaş Hıristiyan teologlar, 1970'lerden itibaren, hem yadsınamaz bir gerçeklik haline gelen dinsel çoğulculuğu hem de dinler arası diyalog adı altında, Hıristiyanlarla Hıristiyan olmayanların bir araya gelmelerini kolaylaştırmak için, çeşitli modeller geliştirmeye koyulmuşlardır. Bu çerçevede, diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla hakiki ve verimli bir diyalog ortamı tesis etmeye çalışan Hıristiyan teologlar, yukarıda ifade ettiğimiz kurumsal girişimlerde olduğu gibi, İsa Mesih'in hususiliği ve Kilise'nin gerekliliğinden ziyade, Tanrı'nın evrensel sevgisi ve merhametinin Hıristiyanlık dışındaki dinsel geleneklerde de mevcut olduğuna vurgu yaparak, Paul F. Knitter'in deyimiyle, 'karşılıklı model' olarak nitelenen yeni bir teolojik model geliştirmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede, hem dinsel çoğulculuğun gereklerini karşılamak hem de Hıristiyanların diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla diyaloga girmelerini kolaylaştırmak için çaba sarf eden Hıristiyan akademisyenler, öncelikle şu soruların cevaplarını aramaya koyulmuşlardır:

1. Hıristiyanlar, diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla daha sahici ve verimli bir diyalojik ilişkiye girmek için ne yapmalıdırlar? Bu teologlara göre, bu sorunun cevabı, İsa'yı izlemek ve onun İncil'ine bağlı kalmak kadar önemlidir. Zira onlara göre, Hıristiyan olmayan dinsel geleneklerin taraftarlarıyla diyalojik ilişkiye girmeksizin, gerçek anlamda İsa'nın taraftarı olmak hayal dahi edilemez. Çünkü, Hıristiyan olmayanlarla diyalojik bir ilişki içinde olmak, on emirde önemle altı çizilen "komşunu kendin gibi seveceksin" emri gereği, Hıristiyanlar için ahlaki bir zorunluluktur. Dolayısıyla, komşuyu/muhatabı dinlemeksizin, ona saygı göstermeksizin ve ondan bir şeyler öğrenmeye çalışmaksızın onu gerçekten sevmek mümkün olmadığı için, Hıristiyanlar eğer komşularını gerçekten sevmek istiyorlarsa, onları dinlemeli, saygı göstermeli ve onlardan öğrenmeye çalışmalıdır. Bu ise, ancak onlarla kurulacak gerçek bir diyalojik ilişkiyle mümkündür.

2. Bu modeli geliştiren teologların cevaplamaya çalıştığı ikinci temel soru da, diyalog için, tüm tarafların eşit olduğu bir diyalog alanının nasıl inşa edileceğidir. Bilindiği üzere, ancak eşitler arasında kurulacak bir diyalogun hakiki, sağlıklı ve verimli olması mümkündür. Buna göre, eğer taraflardan biri, diyalog sürecine diğerinden daha donanımlı veya muhataba oranla daha ayrıcalıklı bir konumda girse, tesis edilecek ilişkinin sağlıklı olması mümkün değildir. Bundan dolayı, Langdon Gilkey'in deyimiyle, birbirleriyle diyalojik ilişkiye girmek isteyen farklı dinsel gelenek taraftarları, her yönden eşit düzeyde, diyalog masasına

oturulmalıdır. Bu argüman, tüm dinlerin her yönüyle birbirleriyle eşit olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Aksine, bu argümana göre, farklı dinsel gelenek taraftarları, kendi gelenekleri çerçevesinde eşit derecede konuşma ve diğerleri tarafından, eşit derecede dinlenme hakkına sahiptir. Bu temel ilke çerçevesinde, "öteki" ile diyalojik ilişkilerini geliştirmeye çalışan Hıristiyan teologlar, kendi dinlerini ötekilerin dinleri karşısında son, nihai ve mutlak hakikatin temsil edildiği bir din olarak konumlandırmaktan ve Hıristiyanlığın Tanrı tarafından ilan edilmiş bir mutlak üstünlüğe sahip olduğu şeklindeki bir iddiayı savunmaktan kaçınmaktadırlar.

Hıristiyanları, Hıristiyan olmayanlarla eşit düzeyde diyaloga girmeye teşvik eden çoğulcu Hıristiyan teologlar, devamla, gerçek bir diyalogun meydana gelmesi için, bir diyalog alanı oluşturulması gerektiğinin de altını çizmektedir. Onlara göre, bu alan tesis edilirken şu hususların mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir:

(1) Kurulacak diyalog alanında, dinlerin çeşitlilikleri ve birbirlerinden farklılıkları mutlaka korunmalıdır. Çünkü, farklılık ve çeşitliliğin olmadığı yerde diyaloga gerek kalmaz. Bundan dolayı, çoğulcu diyalog taraftarları, dinlerin temelde aynı olduğu veya dinlerin aynı şey hakkında öğretilde bulunduğu gibi, farklılıkları ortadan kaldırıcı nitelikteki argümanlardan şiddetle kaçınırlar.

(2) Dinlerin çeşitliliği ve farklılığı bu şekilde korunmakla birlikte, onların ortak birtakım hususlar barındırdıkları da gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü, dinlerin sahip olduğu ortak noktalar, farklı dinsel gelenek taraftarlarının bir araya gelmesine vesile olur. Örneğin, Güney Kore ve Japonya'da düzenlenen Dünya Kupasını düşündüğümüzde, farklı ülkelerden, farklı dinsel gelenek ve kültürlerden gelen 24 milli takımın oyuncularını ve onların taraftarlarını Güney Kore ve Japonya'da bir araya getiren temel unsur futboldur. Eğer turnuvaya katılan takımlardan biri futbol, diğeri voleybol, bir diğeri de basketbol oynuyor olsaydı, onların, birbirleriyle maç yapmak için, aynı sahaya çıkmaları hiçbir şekilde mümkün olmazdı. Kısaca, birbiriyle uzlaşması mümkün olmayan farklılıklarının ötesine geçerek, farklı dinsel geleneklere mensup kişileri diyalog masasında buluşturmak için, mutlaka ortak noktalar bulunup, gündeme getirilmelidir.

(3). Bu model çerçevesinde teologların tartıştığı üçüncü temel soru da, Hıristiyanların Hıristiyan olmayanlarla gerçek bir diyalojik ilişkiye girmelerini engelleyen en temel sorunun başında yer alan İsa'nın eşsizliğinin ve biricikliğinin nasıl anlaşılması gerektiği hususudur. Hem Hıristiyan hem de Hıristiyan olmayan pek çok insana göre, günümüze değin

Hıristiyanlarla eşit düzeyde bir diyalog ortamının tesis edilememesinin en önemli nedeni, Hıristiyanların İsa'nın eşsizliği, biricikliği ve normatifliliğe ilişkin mutlaklık iddialarıdır. Çünkü onlara göre, eğer Hıristiyanlar diyalog oyununa, İsa'nın tüm insanlık için yegane kurtarıcı olduğu ve onda temsil edilen Tanrı sözünün/vahyin tüm insanlık için son ve mükemmel söz/vahiy olduğu gibi, diğer dinsel figürleri ve vahiyleri dışlayıcı tarzdaki mutlaklık iddialarıyla başlarsa, o zaman, oyun süresince taraflar her ne kadar kendi becerilerini gösterirse gösterebilir, hakemin oyunu bitiriş düdüğü çalındığında galip gelecek taraf şüphesiz ki, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar olacaktır. Bu yüzden, çoğulcu Hıristiyan teologlarına göre, gerçek ve verimli bir dinler arası diyalogun tesis edilmesi için, geleneksel İsa ve Kilise anlayışlarının yeniden ele alınarak, onların, diyalogun gerekleriyle uzlaştırılması, Hıristiyanlar için, sadece doktriner değil, aynı zamanda ahlaki bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunlulukla yola çıkan bazı teologları, dışlayıcılık ve mutlaklık arz eden Yeni Ahit ifadelerini diğer dinsel geleneklerden elde ettikleri tecrübeler ışığı altında yeniden mütalaa ederek, kendilerini hem diğer dinsel geleneklere açmaya muktedir kılacak hem de İsa'ya olan içten bağlılıklarını sarsmayacak yeni İsa motifleri aramaya koyulmuşlardır. Bunu yaparken onlar, ne İsa'yı eşsiz ve biricik yapan unsurları ne de diğer dinsel geleneklerin ve onların dinsel figürlerinin Tanrı tarafından verilmiş biricikliklerini sulandırmak istemektedirler.

Bu üç temel sorunsal bağlamında çoğulcu Hıristiyan dinler teolojisi ve bu çerçevede diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla gerçek ve verimli bir dinler arası diyalog ortamı tesis etmeyi hedefleyen Hıristiyan teologları, bu çabalarını veya projelerini mecazi olarak, 'Rubikonu geçmek'¹⁹⁹ diye adlandırmaktadır. Bu mecazi ifade, Hıristiyan düşüncesinde İsa Mesih ve Hıristiyanlığın sonluğu, biricikliği ve diğer dinsel figürlere göre üstünlüğü üzerinde ısrar etmekten uzaklaşıp, diğer dinsel geleneklerin ve dini figürlerinin de bağımsız olarak geçerliliğini kabul etmek anlamına gelmektedir. Rubikon adlı bu köprüyü geçmek suretiyle, Hıristiyan olmayan dinsel geleneklere ve onların taraftarlarına yönelik plüralist bir tutum takınmak isteyen Hıristiyan teologlar, birbirlerinden farklı olmakla beraber, aynı zamanda, birbirini tamamlayan şu temel yaklaşımları benimsemişlerdir: (a) Felsefi-Tarihsel Yaklaşım (b) Dinsel-Mistik Yaklaşım (c) Ahlaki-Pratik Yaklaşım.²⁰⁰ Şimdi bu yaklaşımların ne olduğunu ana hatlarıyla ifade etmeye çalışalım.

¹⁹⁹ Aydın, agm: Crossin the Rubicon: Bir işte kesin bir adım atmak, dönülmez bir harekette bulunmak demektir.

²⁰⁰ Aydın, agm, s. 28-31.

1- Felsefi-Tarihsel Yaklaşım

Bu yaklaşım, temelde şu iki argümana dayanmaktadır: (1) Tüm dinsel gelenekler, tarihsel olarak sınırlıdır. (2) Dinlerde ve onların ötesinde bir ilahi gerçekliğin olduğu, felsefi açıdan mümkündür. İşte, bu iki temel argüman etrafında geliştirilen bu yaklaşımın en önemli mimarı, hiç kuşku yok ki, Rubikonu geçerek, plüralist bir Hıristiyan dinler teolojisi geliştiren, çağımızın yetkin İngiliz din felsefecisi ve teologu John Hick'dir. Şimdi onun temel görüşlerini detaya girmeden, ana hatlarıyla incelemeye geçiyoruz.

Hick'e göre nasıl astronomide Kopernik teorisi, yeri, dönen evrenin merkezi durumundan çıkarıp, güneşi merkez haline getirdiyse, teoloji alanında da yeni bir evrim yaparak, kendi dinimizi merkezden alarak, Tanrı'yı merkeze yerleştirip Hıristiyanlıkta da dahil olmak üzere insanlığa ait tüm dinleri bu Tanrı merkezinin yörüngesine, onun etrafında dönmek ve hizmet etmek amacıyla yerleştirmek gerekir. Dolayısıyla dinler hakkında ecclesi-centric (kilise merkezli) anlayıştan theo-centric (tanrı-merkezli) anlayışa geçmek gereklidir. Hick'in temel faraziyesi şudur: insanın dindarlığı tabiidir ve insan tabiatı değişmediği sürece din bir şekilde devam edecektir. Yine çeşitli insan tipleri ve toplulukları olduğu sürece, çeşitli ibadet şekilleri ve farklı teolojik izahlar ve öncelikler de olacaktır.²⁰¹ Hick'e göre, dinsel geleneklerin sahip oldukları resmin parçaları, daima, boyanmış semboller, mitler ve metaforlardır. Resmin konusu gizemli olduğu için, bize temas etmesinin veya bize temas eden şey hakkında konuşmamızın bundan başka yolu yoktur. Gerçeklik hakkında değişmez kavram ve tanımlarla konuştuğumuzu iddia etmek, bedenimizin dışına tırmanabildiğimizi ve bilmemizi sağlayan somut yolları bir kenara bıraktığımızı düşünmek, yani ilahi gerçeklikle doğrudan, vasitasız, yüz yüze karşılaşmayı iddia etmek anlamına gelir. Filozoflar, bunun imkansız olduğunu, dinler ise, açık bir küfür olduğunu söyler. Böylece, eğer ilahi gerçekliğin tüm tecrübesi, tıpkı tüm beşeri tecrübe gibi tecrübe edilmiş bir konu ise, o zaman, sembol ve metaforlar, tecrübe edilmişliğin altındaki boşlukları doldurur. Buna göre, ilahi varlığı; Baba, Anne, Ateş, Ruh, Yol veya Güç olarak tecrübe edebiliriz. Tüm bu semboller ve onların çoğunlukla yuvalandıkları öykü ve mitler, bize ilahi varlık hakkında doğru bir şey söyler veya söyleyebilir. Fakat Hick'e göre, en nihayetinde bunlar, gerçekte bize, gerçeklikten ziyade, daha çok kendi kendimiz hakkında bir şeyler söyler. Hick, gerçeklik tek, fakat onun kavrandığı ve ifade edildiği sembollerin pek çok olduğunu bu şekilde ifade ettikten sonra, sonuç olarak, tek ilahi numen ve pek çok dinsel fenomen olduğunu ileri sürer. Bunun nedeni,

²⁰¹ Köylü, age, s. 50-51.

“İlahi Gerçeklik” in, varlığını insanlara işaretlerle bildirmede sonsuz ve çok yönlü oluşudur. Yine Hick'e göre, “İlahi Gerçeklik” in varlığının işaretlerinin, kendileri vasıtasıyla pratik olarak öğrenildiği dinsel semboller, insan kültürlerinin çeşitliliği içinde şekillenir. Böyle bir çeşitlilikte, pek çok din ve onların sembolleri, sadece birbirinden farklı olmaz, aynı zamanda, birbirlerine aykırı da olur. Örneğin, gerçeklik, hem baba, Tanrı, Yahve, Şiva gibi şahsi hem de boşluk, yol veya güç gibi gayri şahsi olarak sembolize edilmektedir. Hick, dinsel sembol ve inançlar arasındaki bu tür farklılıkların birbirlerine tezat göründüklerinde bile, çoğunlukla dinlerin taraftarları üzerindeki yansımalarında fazla bir farklılık meydana getirmediklerine dikkat çekmektedir. Çünkü ona göre, dinler, Gerçeklik veya insanlığın nihai sonucuyla ilgili ister şahsi isterse de gayri şahsi semboller kullansın, taraftarlarının yaşamlarını ben merkezlikten Hakikat veya Gerçeklik merkezliliğe çevirmek için onlara rehberlik etmede eşit derecede etkili veya etkisiz görülürler. Örneğin, ona göre, gerçekliğin “Baba” olduğuna inanan bir Hıristiyan azizle, gerçekliğin “boşluk” olduğuna inanan bir Budist kutsal insanı, benzer şekilde, hem kendileriyle barışık hem de ötekiler için merhamet duyan bir hayat yaşamayı başarabilir. Bu nedenle, Hick'e göre, ahlaki davranışlardaki benzerlikler, doktrinlerdeki farklılıkların fazla önemli olmadığını ortaya koyar. Hick'in buraya kadar ifade ettiğimiz görüşlerini bir bütün olarak ele aldığımızda, şu sorular kendiliğinden karşımıza çıkmaktadır: Eğer farklı dinsel geleneklerde veya onların ötesinde tek bir gerçeklik varsa, bu, açık ve ayırt edici farklılıklarına rağmen, söz konusu dinlerin hepsinin eşit değerinde olduğu anlamına mı gelmektedir? ya da, farklı vasıtalar kullanmalarına rağmen, dinsel geleneklerin hepsi aynı işi mi görmektedir? Yahut, farklı dinsel gelenekler, aynı dağın tepesine götüren farklı yolları mı temsil etmektedir? Hangi yolu seçersek seçelim, nihayetinde o yol bizi dağın tepesine götürmez mi? Hick'in benimsediği tarihsel-felsefi yaklaşım ve aşağıda göreceğimiz dinsel-mistik ve ahlaki-pratik yaklaşım vasıtasıyla çoğulculuğa geçiş yapan teologlar, bu sorulara mutlak anlamda olumlu yanıt vermemektedir. Bu nedenle, her kim farklı dinsel yolların, aslında aynı dağın tepesine ulaştıran farklı yollar olduğunu iddia ederse, o, rölativizmin kaygan zemininden aşağı doğru yuvarlanmamak için, özel bir önlem almalıdır. Çünkü, farklılıkların hiçbir önem arz etmediği rölativist düşünceye göre, dinsel yollar ne kadar tuhaf veya garip görünürse görünsün, hepsi nihayetinde taraftarlarını dağın tepesine ulaştırır. Bundan dolayı, farklı dinsel gelenek taraftarlarının yapacağı şey, buldukları yolda devam etmekten ibarettir. Ancak, hem Hick hem de onun gibi, tarihsel-felsefi yaklaşımı benimseyen diğer Hıristiyan teologlar için, dinlerin farklılıkları son derece önemlidir ve tüm

dinsel yollar da, taraftarlarını zorunlu olarak dağın tepesine götürmez. Zira insanlığın dinsel tarihi incelendiğinde, bazı dinsel geleneklerin, şahsi olarak bireylere ve sosyal olarak da topluma ne kadar zarar verdiği ortadadır. Nitekim, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de din adına savaşlar yapılmakta, insanlar psikolojik olarak incitilmekte ve sömürülmektedir. İnsanlığın en kötü günahlarından bazıları, ‘Tanrı istediği’ veya ‘Tanrı bizim tarafımızda olduğu’ veya ‘Tanrı sadece bizim dinsel figürümüz vasıtasıyla konuştuğu’ için işlenmektedir. Bir teologun ifade ettiği gibi, dinin tarihteki ve günümüzdeki uygulamalarında, Haçlı Seferleri, soy kırım, ırk ayırımı, işkence, dulların yakılması gibi, basitçe tolerans gösterilmesi hiçbir şekilde mümkün olmayan pek çok uygulama vardır. Bu noktadan hareket eden Hick göre, dağın tepesine ulaştıran dinsel yollarla, taraftarlarını aşağı doğru sevk eden veya dolambaçlı yollarda kaybedenler arasında bir ayırıma gidilebilmesi için, farklılıkların mutlaka açığa çıkarılması ve korunması gerekir.

Yukarıda ifade edilenler ve Hick’in bu tespiti, bizi şu sorunun cevabını aramaya sevk etmektedir. Dinlerdeki iyi ile kötü ve doğru ile yanlışın ölçütü nedir? Hick’e göre, dinlerin bizzat kendileri bize bu ölçütü sunmaktadır. Ona göre, eğer dinsel geleneklerin tümü, farklı inançları ve uygulamalarıyla, insan kalbinin enerjisini ben-merkezlilikten öteki-merkezliliğe/Gerçeklik-merkezliliğe, benden bize yönlendirmeyi hedefliyorsa, o zaman, bir dinin değerini belirlemek için gereken ölçüt açık seçik ortada demektir. Bu noktadan hareketle Hick, bir dinsel geleneğin iyi-kötü veya doğru-yanlış olduğunu belirlemek için, şu sorulara cevap aranması gerektiğini ileri sürmektedir: İlgili din, taraftarını ‘öteki’nin iyiliği için kendini ‘feda edici’ bir ilgi ve alakaya sahip olmaya teşvik ediyor mu? Taraftarını, ben-merkezlilikten gönüllü olarak vazgeçmeye ve kendisini merhamet ve tüm insanlık için, hatta tüm yaşam için sevgiyi hasıl eden gerçeklikte tam olarak kaybetmeye teşvik ediyor mu?”

Görüldüğü üzere, felsefi-tarihsel yaklaşımı benimseyerek Rubikonu geçmeyi tercih eden Hıristiyan teologlar için, bize rölativizmin kaypak zemininden sakınmada yardımcı olan rehberlik edici işaretler ve kendileri vasıtasıyla dinleri değerlendirmemizi sağlayan ölçütler, doktriner ve tecrübi olmaktan ziyade, ahlakidir. Hıristiyan düşüncesinde bu ahlaki ölçüt, ahlaki-pratik yaklaşımı incelerken göreceğimiz üzere İncillerde yer alan "sen onları meyveleriyle bilirsin" ifadesidir. Ancak Hick, devamla bu ahlaki ölçüte göre dinleri tam olarak tanıyamayacağımız konusunda bizi uarmaktadır. Çünkü ona göre, bu ölçütle bir dindeki muayyen uygulama, doktrin veya hareketleri değerlendirebiliriz. Fakat "dünyanın büyük dinlerini külli olarak" asla tasnif edemeyiz. Çünkü dinler, kendi inanç sistemleri ve

tarihleriyle, son derece farklı, kompleks ve labirent gibi yapılar arz etmektedir. Bu nedenle, hiç kimse, onların ahlaki meyvelerini tam olarak mukayese etmek için gerekli tüm bilgileri elde edemez. Bu yüzden, Hick'e göre, dağın yamacından yukarıya doğru tırmanmaya çalışırken ve daha henüz dağın tepesinin manzarasına ulaşmamışken, dinsel bir yolun, kendi bütünlüğü içinde diğerlerinden daha iyi olduğunu söyleyebilmemiz mümkün değildir. Bu argümandan yola çıkan Hick'e göre, örneğin Hıristiyanlar, kendi dinlerinin, gerçeklik ve onunla uyum içinde nasıl yaşanacağıyla ilgili görüşlerinin Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve İslam'ın bu konulardaki görüşlerinden daha üstün olduğunu iddia edemez. Herhangi bir dinsel geleneğin diğerinden üstün olup olmadığı, ancak yolculuk sona erdiğinde, tepeye ulaşıldığında ve dünya yaşamı sona erdiğinde bilinebilir.²⁰²

2- Dinsel-Mistik Yaklaşım

Bu yaklaşım, temelde pek çok dindar insanın, üzerinde hemfikir olduğu “İlahi Varlığın”, hem tek bir dinsel gelenek tarafından tecrübe edildiğinden daha fazla bir şey olduğu, hem de aynı zamanda onların hepsinin mistik tecrübelerinde mevcut olduğu argümanına dayanmaktadır. Bu yaklaşımla yukarıda gördüğümüz felsefi-tarihsel yaklaşım arasındaki temel farklılık, başlangıç noktalarında yatmaktadır. Zira, yukarıda gördüğümüz üzere, felsefi-tarihsel yaklaşım vasıtasıyla Rubikonu geçmeyi hedefleyen Hıristiyan teologlar, insandan yola çıkarak, hiçbir dinsel geleneğin İlahi Varlık hakkında tam, nihai/mükemmel ve eşsiz /üstesinden gelinemez mutlak bir hakikate sahip olmadığını, çünkü, tüm beşeri bilginin tarihsel olarak şartlı veya sosyo-kültürel olarak tesis edilmiş olduğundan dolayı sınırlı olduğunu ileri sürerken; dinsel-mistik yaklaşımı benimseyenler, İlahi Varlıkla işe başlayarak, tüm dinsel geleneklerin taraftarlarının yaşamlarında ifadesini bulan dinsel ve mistik tecrübelerin varlığına dikkat çekerler. Ancak, sonuçta her iki yaklaşım taraftarı da, hiçbir dinsel geleneğin tam, mükemmel ve nihai hakikate sahip olmadığına ulaşır. Bu nedenle, bu iki yaklaşım arasında çok büyük farklılıklar söz konusu değildir.

Dinsel-mistik yaklaşımı benimseyen Hıristiyanlar için gerçekten önemli olan husus, ilahi Varlığın sonsuz olması değil, aynı ilahi Sırrın veya Gerçekliğin pek çok farklı dinsel gelenekte tecrübe edildiği hususudur. Buna göre, tüm dinsel geleneklerde asırlardır varlığını sürdüren öz bir mistik tecrübe bulunmaktadır. Bu yaklaşımın taraftarlarına göre, eğer dinlerde öz bir mistik tecrübe varsa, doğal olarak onlarda, öz bir Mistik Gerçeklik de vardır.

²⁰² Aydın, agm, s. 31-36.

İşte, her bir dinsel gelenek ve her bir dindar kişi, bu Gerçekliği, ictimai olarak oluşmuş kendi farklı yöntemleriyle tecrübe eder.

Dinlerdeki ortak dinsel-mistik tecrübeye dikkat çeken bu yaklaşımın savunucuları, farklı inanç toplulukları arasındaki ürkütücü farklılıkları ihmal etmeyi hiçbir şekilde arzulamaz. Onlara göre, bu farklılıklara ve şahıs olarak Tanrı ile şahıs olmayan veya hiçbir şey olmayan Tanrı arasındaki gerilimlere rağmen, dinlerdeki farklılıklar, farklı dinsel kuyuları besleyen derin ilahi akıntıyı hiçbir şekilde kurutamaz. Felix Wilfred'e göre, "dinler arasında gerçekten bir birlik vardır. Ancak bu birlik, sadece mistik düzeyde tecrübe edilebilir."

Dinsel-mistik yaklaşımı benimsemek suretiyle çoğulculuğa geçiş yapmak isteyen Hıristiyan teologlarına göre, bir kimse kendi hususi dinsel geleneği vasıtasıyla mümkün olan dinsel tecrübeye ne kadar derinden dalarsa, tecrübe ettiği şeyin kendi dinsel geleneğiyle sınırlanamayacağı ve daha fazla açıklık ve duyarlılıkla, diğer dinsel geleneklerin sunduğu mistik tecrübeyi tanınması gerektiğinin o kadar çok farkına varır. Buna göre, bir kimse, kendi dinsel geleneğinin kuyusunun ne kadar derinine dalarsa, tüm dinleri besleyen ortak bir yer altı nehrinin bulunduğu o kadar çok farkına varır. Dinsel-mistik yaklaşımın mahiyetiyle ilgili bu giriş mahiyetindeki bilgileri aktardıktan sonra, şimdi de, bu anlayışının en önemli mimarlarından biri olarak kabul edilen çağdaş Katolik teolog Raimon Panikkar'ın görüşleri istikametinde, bu anlayışın, Hıristiyan dinler teolojisine ve dinler arası diyaloga getirdiği açılımları görmeye çalışalım.

Katolik bir anne ve Hintli bir babadan dünyaya gelen Panikkar, kendini şu şekilde tanımlamaktadır: "Hıristiyan olarak dünya hayatına başladım, daha sonra kendimi Hindu olarak buldum ve Hıristiyanlığımı sona erdirmeksizin Budist olarak geri döndüm."²⁰³ Onun, Hıristiyan metinleriyle ilgili araştırmalarının ve farklı dinsel geleneklerin doktrinleriyle ilgili yaptığı mukayeselerinin temelini, diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla kurduğu kişisel ilişkileri ve diğer dinsel geleneklerden öğrendikleriyle beraber geliştirdiği kendi mistik tecrübesi oluşturmaktadır. Çünkü o, Katolik bir rahip ve dininin gereklerini özenle yerine getiren bir dindar olarak, aynı zamanda, günlük yoga ve meditasyon uygulaması da yapan bir akademisyendir. Tüm dinlerde, özellikle de beş büyük dünya dininde -Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam- mevcut olduğuna inandığı mistik tecrübeden hareketle Panikkar'ın farkına vardığı şey, dinlerin bereketli çeşitliliğini ve en derin birliğini besleyen

²⁰³ Aydın, agm: Raimon Panikkar, *Inrerreligious Dialogue*, Paulist Press, New York 1978, s. 2.

şeydir. O, buna 'temel dinsel gerçek' adını verir. Ona göre, bu gerçek, dinlerdeki doktrinlerde değil, taraftarların yaşamlarında kendini gösterir. Bu nedenle, onun ancak tecrübe sayesinde farkına varılabilir. Bir kez tecrübe edildiğinde de, bize, kendimiz ve dünya hakkındaki en temel gerçeği söyler. Panikkar'a göre, mistik tecrübe, içkin ve sonlu dünyanın parçası olan bir gizemdir. O, insanoğluyla ve maddi dünyayla birleşmiş bir gizemdir. Mistik tecrübe, temelde üç unsurdan oluşmaktadır: İlahi Varlık, insan ve maddi dünya. Bu üç unsur birbirleriyle öylesine ilişkilidir ki, birbirlerinde kendi varlıklarına sahiptirler. Elbette ki Panikkar, İlahi Varlığın insandan ve insanın da maddi dünyadan oldukça farklı olduğunu farkındadır. Onun burada yapmak istediği şey, bu üç unsurdan birini diğerine indirgmeden, onların, tıpkı su ve oksijen gibi, hayat verici unsurlar olarak birbirleriyle alakalı olduğunun altını çizmektir. Panikkar, İlahi Varlık, insan ve maddi dünyanın birbiriyle ilişkisini bu şekilde ifade ettikten sonra, bunların, mistiklerin gözündeki temel işlevini de şu şekilde açıklamaktadır: Mistiklere göre, İlahi Varlık her ne olursa olsun, insan ve maddede bulunur. Biz insanlar her ne olursak olalım, içimizdeki ve bizi şekillendiren evrendeki İlahi Varlığın farkında olmazsak, kim olduğumuzu bilemeyiz. Yeryüzü her ne olursa olsun, eğer onun kutsallığını ve bizimle bir ve tek oluşunu sezemezsek, ona, gereken özeni gösteremeyiz. Panikkar'a göre, ilahi Varlık, insan ve madde arasındaki bu ilişki, sadece önceden tayin edilmiş statik bir gerçeklik değildir. Bilakis o, insanoğlunun, İlahi Varlığın ve dünyevi olanın farkına varıp gereği gibi onlara mukabele etmesine koşut olarak gelişen sürekli ve dinamik bir ilişkidir.

Panikkar, İlahi Varlık, insan ve maddi dünya arasındaki yakın ilişki ve işbirliğini bu şekilde ifade ettikten sonra, tüm dinsel geleneklerin birliğinin temeli olan tek bir dinsel gerçek olduğunu ileri sürer. O, bu argümanı ortaya koyduktan sonra, gerçek ve verimli bir dinler arası diyalog ortamı tesis etmeye çalışan pek çok plüralist teologun, dinler arasında ortak veya birleştirici noktalar bulmaya kendilerini aşırı derecede şartlandığı için, dinlerin, aslında birbirlerinden ne kadar farklı olduklarını ve bu farklılıkların da sonsuza dek devam edeceği gerçeğini gözden kaçırdığını iddia eder. Örneğin, yukarıda görüşlerini ana hatlarıyla verdiğimiz John Hick, dinleri birleştirecek olan ortak payda olarak, 'Gerçeklik' fikrini ileri sürmüştü. Panikkar'a göre ise, tüm dinsel geleneklerin birliğini sağlamak için böyle bir ortak payda yoktur.²⁰⁴ Dinsel çoğulculuğun nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili olarak Panikkar şu açıklamada bulunur: Dinler, güzel bir resim oluşturmak için bir araya getirilmesi mümkün

²⁰⁴ Aydın agm: Panikkar, "God of Life, Idols of Death", Monastic Studies, 7 (1986), s. 105.

olmayan farklı yap-boz parçaları gibidir. Bu nedenle, ona göre, “bazı dinsel geleneklerin, karşılıklı olarak birbirleriyle oransız olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir.”

Mutlak, son ve mükemmel bir dinsel gelenek olmadığını, tüm dinsel geleneklerin, kendi farklılıkları içinde, birbirinden farklı, fakat birbirini tamamlayan İlahi Varlık telakkileri sunduklarını bu şekilde ifade ettikten sonra Panikkar, dinlerin, birbirlerinden habersiz, izole bir halde olmamaları gerektiğinin altını çizmektedir. Bu nedenle o, farklı dinsel geleneklerin taraftarlarını, kendi ayırt edici farklılıklarını muhafaza ederek, bereketli ve verimli bir diyalojik ilişkiye girmeye teşvik etmektedir. Çünkü ona göre, dinler arasında kurulacak bir çeşit barışçıl birliktelik, onların gerçekten ne olduğunun farkına varmak için yeterli değildir. Bunun yerine, ona göre, farklı dinsel topluluklar arasında, onları zenginleştiren ve böylece de onların daha da gelişmesine vesile olan ortak bereketlilik tesis edilmelidir. Bu şekilde, farklı dinsel gelenek taraftarları birbirleriyle ilişki içine girerek, kendi kimliklerini keşfeder ve onu daha da geliştirir.

Panikkar'a göre, böyle bir diyalogu mümkün kılmak ve mutlak gerçekliği, çeşitli formları içinde kalmasına izin vererek hissetmek için, farklı dinsel gelenek mensupları arasındaki diyalojik ilişki, iman ve mistik tecrübenin paylaşılması düzeyinde tesis edilmelidir. Zira ona göre, diyalog sürecinde, eğer mistik tecrübenin fenerinin alevi muhatabımızla konuşmamıza ve onun dinsel geleneğiyle ilgili yaptığımız araştırma ve incelemelerimize rehberlik etmezse, o zaman, uzlaşması mümkün olmayan farklılıklarımızı birbirine bağlayan ışığı görmemiz mümkün olmaz. Görüldüğü üzere, Panikkar bu görüşleriyle, diğer inancın evine girmek için, kendi iman tecrübemizi kapının eşliğinde bırakmamız gerektiğini ileri sürenlere açıkça karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre, komşularımızın dinsel inançlarını tasdik etmeye ve onlardan öğrenmeye bizi muktedir kılacak olan temel etmen, bizim kendi dinsel tecrübemizdir. Gerçek dinler arası diyalogda kalp kalple konuşur. Ancak böyle olduğunda, farklı dinsel gelenek taraftarları birbirlerini gerçekten işitir, dinler ve tanıyıp bilir. Dinler arası diyalog sürecinde kişinin mistik tecrübesi ve din anlayışı daha mükemmel doğru evrilir .²⁰⁵

3- Ahlaki-Pratik Yaklaşım

Ahlaki-pratik konulara öncelik vererek, bunlar etrafında, Hıristiyan olmayan dinsel geleneklerin taraftarlarıyla diyalog ve işbirliğine girmenin gerekliliğine inanan Hıristiyan

²⁰⁵ Aydın, agm, s. 37-41.

teologlar, hem Hıristiyan olmayan dinsel geleneklere yönelik geçmiş Hıristiyan tutumlarını değerlendirmek hem de yukarıda ifade ettiğimiz değişen dünya şartları çerçevesinde onlara yönelik yeni tutumlar formüle etmek için, İncillerde ifadesini bulan, 'Sen onları meyvelerinden tanırsın' prensibinden hareket etmektedirler. Bu Kutsal Kitap ifadesi çerçevesinde, diğer dinsel geleneklere ve onların taraftarlarına yönelik, onlardaki ahlaki ve pratik uygulamaları dikkate alarak yeni bir tutum geliştirmek isteyen Hıristiyan teologlar, şu temel argümanı ileri sürerek işe başlamaktadır: Muayyen bir Hıristiyan dinler teolojisi veya İsa anlayışı, eğer Tanrı'nın, tüm insanlığı kuşatan ilahi sevgi ve merhametiyle adaletini yansıtıcı tarzda ahlaki meyveler ortaya koyamazsa, o zaman, söz konusu teoloji ve İsa anlayışında ciddi noksanlıklar var demektir. İşte, bu argümanı temel alan ahlaki-pratik yaklaşım taraftarlarına göre, Hıristiyan olmayan dinsel geleneklere ve onların taraftarlarına yönelik yeni tutum ve tavır geliştirmek isteyen Hıristiyanlar, bunu sadece Kutsal Kitapların ve geçmiş konsillerin önemli kararları ışığı altında değil, aynı zamanda, ötekine yönelik mevcut tutumun ne tür sonuçlar doğurduğunu ve geliştirilmesi öngörülen yeni tutumun ne tür sonuçlar doğuracağını da dikkate alarak yapmak zorundadır. Bu argüman dahilinde geliştirilmesi öngörülen yeni tutum, doktrin veya inanç, kiliseler veya merkezi düşünce ekolleri tarafından onanmadan önce, ahlaki açıdan mutlaka bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Çünkü bu yaklaşımın savunucularına göre, belirli bir inancı veya teolojiyi Ortodoks yapan en önemli unsur onun sadece Kutsal Kitap'a dayanıp, geçmiş geleneği yansıtması değil; aynı zamanda, Hıristiyanları, İsa'nın uyulması gerekli en önemli emir diye nitelendirdiği 'komşunu sev' prensibi çerçevesinde, ötekine karşı tutum ve davranış sergilemeye muktedir kılmasıdır. Çünkü, diğer inanç sahipleriyle hakiki bir sevgi ilişkisi tesis etmeyi temin etmeyen bir Hıristiyan dinler teolojisi, Kutsal Kitaba ve geçmiş konsillerin kararlarına, yani geleneğe ne kadar uygun olursa olsun, onun günümüz dünyasında fonksiyonel bir teoloji olması mümkün değildir.

Bu noktadan hareket ederek, ötekine yönelik geçmiş Hıristiyan tutumlarını değerlendiren bu yaklaşım taraftarlarına göre, dışlayıcı ve kapsayıcı özellikler taşıyan Hıristiyan dinler teolojileri, ahlaki ve pratik açıdan hiç de övünülecek durumda değildir. Çünkü, bu özellikleri taşıyan teolojiler, geçmiş dönemlerde, Hıristiyan olmayanların ve onların kültürlerinin egemen emperyalist Hıristiyan güçler tarafından sömürülmesine yol açmıştır. Bizzat Avrupa ve Amerika'nın kolonisi olan ülkelerde yaşayan bazı Hıristiyan entelektüeller, egemen emperyalist Hıristiyan güçlerin güttükleri sömürgeci politikaları, İsa

Mesih'in tüm insanlık için öngörölmüş mutlak ve yegane kurtarıcı olması hasebiyle Hıristiyanlığın tüm insanlığın kaderi olduğu şeklindeki dinsel inançlarla haklı çıkararak, kutsamaya çalıştıklarının altını çizmektedir. Örneğın, Hindistanlı Hıristiyan entelektüel Samuel Rayan'a göre, egemen Batılı Hıristiyan güçlerin "emperyalist misyon politikaları, (İsa) Mesih'i dünyayı fethetmek için yeni bir dinsel Julius Cesar olarak tasvir etmektedir". Devamla o, sömürölen ölkelerin insanların, İsa'nın eşsizliğine, biricikliğine ve otoritesine yönelik Batılı Hıristiyan telakkilerle, onların dünyayı idareleri altına alma girişimleri arasındaki gizli bağlantıyı da sorgulamaları gerektiğinin altını çizmektedir. Rayan'ın bu argümanı, İsa'nın eşsizliği, biricikliği ve kurtuluş için gerekliliğiyle ilgili diğeri tüm dinsel figürleri ve kurtuluş yollarını dışlayarak yapılan mutlaklık iddialarının, Batılı egemen Hıristiyan güçlerce nasıl bir sömürü vasıtası olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir. Nitekim, Hıristiyanlık tarihine baktığımızda, egemen Batılı güçlerin, İsa, Hıristiyanlık ve Kilise adına, Hıristiyan olmayan ölkeleri ve onların kültürlerini sömürdüklerini açık seçik bir şekilde görmek mümkündür. Bu gerçekten hareket eden ahlaki-pratik yaklaşım taraftarlarına göre, İsa'nın tek ve yegane kurtarıcı ve buna bağılı olarak da, ona sahip olan Hıristiyanlığın diğeri tüm dinsel gelenekleri tamamlayıcı ve mükemmelleştirici bir özelliğe sahip olduğunu doğrudan veya dolaylı olarak ima eden her türlü dışlayıcı ve kapsayıcı Hıristiyan telakkisinin zararlı imalarını ortadan kaldırmak için, geleneksel Hıristiyan dinler teolojilerinin acilen yeniden gözden geçirilmesi gerekir.

Tıpkı yukarıda ana hatlarıyla gördüğümüz diğeri yaklaşımlar gibi, dinlerin ahlaki ve pratik uygulamalarını öne çıkarmayı yeğleyen ahlaki-pratik yaklaşım taraftarları da, dinlerdeki ortak noktaları keşfetmeye çalışır. Ancak onlar, ortak tecrübe için, felsefi-tarihsel ve dinsel-mistik yaklaşım taraftarları gibi, bizzat dinlerin kendilerine bakmak yerine, dinlerin dış dünyadaki yansımalarına ve bunlara dayanılarak yapılan uygulamalara bakmaktadır. Çünkü onlara göre, dünyanın tüm dinsel geleneklerinin karşı karşıya olduğu inkar ve ihmal edilmesi mümkün olmayan şey, tüm insanlığın yüz yüze olduğu acı, ızdırap ve elemelerdir. Bu gerçek, yukarıda ifade ettiğimiz, Hick'in "Gerçekliğinden" veya Panikkar'ın "tek dinsel hakikatinden" çok daha acildir. Çünkü, günümüz dünyasında acilen dindirilmesi gereken pek çok elem ve ızdırap vardır ve bunlar da dünya barışını ve insanlığı her gün biraz daha fazla tehdit eder duruma gelmektedir. İnsanlığa acı, ızdırap ve elem veren bu hususların başında, şüphesiz ki, yoksulluk, mağduriyet, şiddet, sömürü ve dünyanın yenilenemez kaynaklarının

hızla tüketilmesi gibi, tüm dinsel geleneklerin acilen üstesinden gelmesi gereken hususlar yer almaktadır.

Bu bağlam dahilinde kurulacak bir diyalog ortamının katılımcıları sadece uzmanlar, akademisyenler, azizler ve dinsel liderler değil, aynı zamanda, toplumlarında acı ve ızdırap çekenlerle marjinalleştirilenler olmalıdır. Yani buna göre, diyalog, sadece uzmanlar arasında kurulan bir süreç değil, aynı zamanda acı ve ızdırap çekenlerle marjinalleştirilenlerin problemlerine çözüm bulmak için, onların da katılımıyla tesis edilen bir süreç olmalıdır. Bu yapılırken de, karşı karşıya olunan problemler, sadece analiz edilmemeli, aynı zamanda, onlara çözüm bulmak için, dinsel geleneklerin öğretisi ve katkıları yeniden gözden geçirilmelidir. Bunun içinde, uzmanlar ve dinsel liderler, sadece kendi kafalarına göre davranmamalı, aynı zamanda, acı ve ızdırap çekenlerin sesine de kulak vermeli ve dinsel geleneklerinin öğretilerini yorumlarken bu sesi dikkate almalıdır. Ahlaki-pratik yaklaşım taraftarlarına göre, acı ve ızdırap çekenlerle toplumlarında marjinalleştirilenleri bu durumlarından kurtarmak, yoksullara yardım etmek ve birbirlerini öldüren dinsel gruplar arasında barışı tesis etmek için, uzmanların ve dinsel liderlerin bir araya geldiği bir diyalog ortamında asıl önemli olan, aç insanların nasıl doyurulacağı, yoksulların yoksulluklarını gidermek için neler yapılması gerektiği, yetersiz sağlık hizmetleri alan veya bu hizmetlerden tamamen yoksun olanlara nasıl daha iyi sağlık hizmeti verileceği, şiddet ve savaştan nasıl kaçınılacağı, çevrenin nasıl korunacağı gibi, pratik konularda atılacak adımlardır. İşte, bu gibi konularda çözümler üretmenin temel amaç olduğu bir diyalog sürecinde, katılımcıların temel amacı, hiçbir zaman, kendi dinlerinin diğerlerinin tamamlayıcısı olduğu, kendi Tanrı anlayışlarının diğerlerinininkinden daha üstün olduğu, kendi kurtarıcılarının eşsiz ve biricik olduğu ve problemlerin çözümü konusunda kendi önerdiği yolun diğerinininkinden daha etkili olduğu gibi konularda iddialarda bulunmak olmamalı, aksine, diğerleriyle işbirliği içinde olmak, beşeri problemlere çözümler üretmek olmalıdır.

Hıristiyan olmayan dinsel gelenekleri, onların ahlaki ve pratik uygulamalarına dayanarak anlamaya çalışan bu yaklaşım, farklı dinsel gelenekler arasında bir değerlendirmede bulunmak için, genel geçer ve herkes tarafından kabul edilebilir bir ölçüt sunarak, taraftarlarını, hem dışlayıcı ve kapsayıcı hem de rölativist bir anlayışa düşmekten korumaktadır. Çünkü, bu tarz bir yaklaşımı benimseyen Hıristiyanlar için, muhataplarını değerlendirmede temel ölçüt, onların İsa'yı kurtarıcı olarak onayıp onamaması veya açıktan Hıristiyan olma veya gizli olarak vaftiz olma arzusu duyup duymaması gibi hususlar değil,

sahip oldukları dinsel gelenek ve inançların, dünyaya daha fazla barış, adalet ve birlik getirme konusunda ne derece hizmet ettiği. Ahlaki-pratik yaklaşım taraftarlarına göre, bu tarz bir ölçütün dinlere uygulanmasına, yoksul ve baskı altında olanlar, toplumlarında marjinalleştirilenler ve kendileri için daha iyi bir dünya oluşturmaya çalışan sıradan insanlar yardımcı olur. Çünkü, belirli bir dinsel inanç ve uygulamanın doğru ve uygun olduğuna karar vermek için, mağdurların veya haklarına tecavüz edilenlerin görüşleri özel bir önem taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki, onların görüşleri, uzmanlar, dini liderler ve resmi dini temsilciler tarafından mutlaka işitilip dikkate alınmalıdır.

Hıristiyan olmayanlarla, ortak beşeri problemlerin çözümü konusunda işbirliği yapmak için diyalojik ilişkiye girmeyi savunan ahlaki-pratik yaklaşım taraftarlarına göre, pratik uygulamalar üzerine dayanan bir diyalog sürecinde taraflar, zamanla birbirleriyle dinsel açıdan da diyalojik ilişkiye girmeye başlar. Zira farklı dinsel geleneklere mensup kişiler, dünyada barışı ve adaleti temin etmek, insan haklarını korumak, yoksulluk ve sömürünün üstesinden gelmek, zararlı endüstriyel artıkların çevreyi kirletmesine mani olmak ve yenilenmesi mümkün olmayan tabii kaynakların tüketilmesinin önüne geçmek için birlikte çaba ve gayret sarf ederken, kendilerini birbirlerinin arkadaşı ve dostu olmuş bulurlar. Böyle olunca da onlar, tabii olarak, arkadaş ve dostlarının inançlarını ve bu inançları besleyen kaynakları da öğrenme ihtiyacı hissederler. Hatta daha da ileri giderek, onlar birlikte dua eder ve maneviyatlarını artırmak için birbirlerinin dinsel kaynaklarını da kullanmaya başlarlar. Zira diyalog sürecinde, muhatabı tanımak, sadece onunla bir araya gelerek iletişim ve işbirliği yapmak değil, aynı zamanda, onun sahip olduğu değerleri de yakından öğrenerek, onlardan asgari ölçüde faydalanmayı da gerektirir.²⁰⁶

²⁰⁶ Aydın, agm, s. 41-46.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNDE TÜRKİYE, DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE DİYALOG

I. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

D- AVRUPA BİRLİĞİNİN TARİHÇESİ

Avrupa ülkeleri arasında kapsamlı bir birleşmenin öngörülmesi, 19. yüzyılın ikinci yansının başlarına kadar inmektedir. Nitekim 1856 yılında beş Avrupa ülkesi arasında imzalanan Paris Antlaşmasına göre bir Avrupa Ahengi (Concert Europeen) adı verilen bir ittifak düşünülmüş, sonraları buna Osmanlı Devleti bile dahil edilmişti. Buna göre üye ülkeler arasında meydana gelecek ihtilaflar barışçı yollarla çözülecek, hatta sürekli bir parlamento oluşturulacaktı. Ancak, sonraki yıllarda ortaya çıkan şartlar ve Avrupa'nın iktisadi ve siyasi rekabet içinde yeni çekişme ve savaşlara girmesi bu birlik fikrinin unutulmasına yol açtı.

Avrupa ülkeleri arasında baş gösteren ölümcül rekabet, yirminci yüzyılın ilk yarısında iki büyük dünya savaşının çıkmasına yol açtı ve bu feci savaşlarda yaklaşık 60 milyon insan hayatını kaybetti. Savaşlar Avrupa'yı adeta bir harabeye çevirmişti.²⁰⁷ Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kuran Paris Antlaşması (1951), Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (Euratom) kuran Roma Antlaşmaları (1957), Avrupa Tek Senedi (1986) ve Maastricht Avrupa Birliği Antlaşması (1992), üye devletleri egemen devletler arasındaki geleneksel anlaşmalardan daha sıkı bir biçimde birbirine bağlayan AB'nin hukuki temellerini meydana getirir.

Topluluğun çalışmaları, başlangıçta altı kurucu üyesi (Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg) arasında bir kömür ve çelik ortak pazarı kurulmasıyla sınırlıydı. İkinci Dünya Savaşının ertesindeki o günlerde savaşın galip ve mağluplarını, eşitler olarak işbirliğinde bulunabilecekleri bir kurumsal yapı içinde bir araya getiren Topluluk, temelde barışı güvence altına almanın bir aracı olarak algılanıyordu.

Altılar'ın başarısı Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda'yı topluluk üyeliğine başvurmaya yöneltti. General de Gaulle yönetimindeki Fransa'nın 1961'de ve 1967'de iki kez

²⁰⁷ Bulaç, age, s. 13-14

veto yetkisini kullandığı çetin bir pazarlık dönemini takiben, bu üç ülke 1972 yılında üyeliğe kabul edildiler. Üye devlet sayısını altıdan dokuza yükselten ilk genişleme ile birlikte, topluluk sosyal, bölgesel ve çevresel konularda üstlendiği sorumluluklarla yeni bir derinlik kazandı. Topluluk 1981'de Yunanistan'ın, 1986'da da İspanya ve Portekiz'in katılmalarıyla güneye doğru genişledi. Bu genişlemeler, Onikiler'in, ekonomik gelişmeleri arasındaki farklılıkları azaltmaya yönelik yapısal programlar uygulamalarını kaçınılmaz kıldı.

1 Ocak 1995'te Avrupa Birliği'ne üç yeni üye katıldı. Avusturya, Finlandiya ve İsveç kendilerine özgü katkılarıyla birliği zenginleştirerek Orta ve Kuzey Avrupa'da yeni açılımlar sağladılar. Dünyadaki durgunluk ve mali yükün paylaşımı konusundaki iç çekişmeler 1980 başlarında bir "Avrupa karamsarlığı" havasının doğmasına neden oldu. Ama 1984'ten sonra bunun yerini topluluğun canlandırılması konusunda daha umutlu beklentiler aldı. Jacques Delors başkanlığındaki komisyonun 1984'te hazırladığı Beyaz Kitaba dayanarak Topluluk 1 Ocak 1993'e kadar tek pazar oluşturmayı kendisine hedef edindi. Avrupa Tek Senedi 17 ve 28 Şubat 1986'da imzalandı ve bu iddialı hedefle ilgili mevzuatın kabulü konusunda yeni usuller geliştirdi. Tek Senet 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girdi. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından 3 Kasım 1990'da iki Almanya'nın birleşmesi, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet denetiminden kurtulmaları ve demokratikleşmeleri, Aralık 1991'de de Sovyetler Birliği'nin çözülmesi Avrupa'nın siyasi yapısını baştan aşağı değiştirdi. Üye devletler bağlarını güçlendirme kararlılığıyla, temel özellikleri 9-10 Aralık 1991'de Maastricht'te toplanan Avrupa Doruğu'nda kararlaştırılan yeni bir antlaşmanın müzakerelerine başladılar.

1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovakya'yla üyelik görüşmelerine geçilmesi kararlaştırıldı ve Türkiye'nin adaylığı onaylandı. 2001 yılı Haziran ayında İsveç'in Göteburg kentinde biraraya gelen Avrupa Birliği liderleri genişleme sürecinin geri dönüşü olmadığını açıkladı. Aralık ayında Laeken'deki zirvede 2004 yılına kadar birliğe üyeliğe hazır olacak 10 ülkenin adı açıklandı. Bunlar: Kıbrıs, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya idi.²⁰⁸

Avrupa Birliğini yöneten kurumlar şunlardır: Demokratik yollarla seçilen Parlamento, üye devletleri temsil eden ve bakanlardan oluşan Konsey, Avrupa devlet ve hükümet başkanları doruğu, antlaşmaların koruyucusu olan Komisyon, topluluk hukukuna uyulmasını

²⁰⁸02.06.2005-<http://www.euturkey.org.tr/abportal/category.asp?TreeID=67&VisitID={68F7605C-A1EE-495A-9672->

sağlayan Adalet Divanı ve birliğin mali yönetimini izleyen Sayıştay. Ayrıca ekonomik, sosyal ve bölgesel çıkar gruplarını temsil eden çeşitli danışma kurulları vardır. Birliğin dengeli gelişimine katkıda bulunan projelerin finansmanını kolaylaştırmak amacıyla kurulmuş olan bir Avrupa Yatırım Bankası bulunmaktadır.²⁰⁹

Bugün; Almanya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan olmak üzere Avrupa Birliğinin 25 üyesi vardır. Türkiye 3 Ekim 2005 tarihi için tam üyeliğe yönelik müzakere sözü almıştır.

B- TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Avrupa Birliği ile ilişkilerimizin neredeyse 50 yıllık bir geçmişi vardır. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğunun 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra Temmuz 1959'da Topluluğa tam üye olmak için başvurmuştur. Cumhuriyetimizin kurulmasından bu yana, hatta daha öncesinden beri, batılılaşma ile modernleşmenin eş tutulması, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa kıtasında veya onu merkez alarak kurulan siyasi ve güvenlik oluşumlarının tümüne katılmaya ülkemizi yöneltmiştir. Bu suretle Türkiye, Avrupa Konseyi, OECD ve NATO'ya girmiştir. Aynı neden, Türkiye'yi Avrupa'nın bu en iddialı entegrasyon hareketine karşı kayıtsız kalmamaya sevk etmiştir. Dolayısıyla, Avrupa ile entegrasyonun başlangıçtan itibaren ülkemiz için ekonomiden ziyade politik amaçları olduğu söylenebilir. Tam üyelik başvurumuza o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından verilen cevapta, Türkiye'nin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı bildirilmiş ve tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmişti. Söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır.

Anlaşma, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olarak üç devre öngörmüştür. Geçiş döneminin sonunda ise gümrük birliğinin tamamlanması planlanmıştır. Antlaşmada öngörülen hazırlık döneminin sona ermesiyle birlikte, 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokolde geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir.

²⁰⁹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 2, s. 1052-1053.

Başlangıçta sadece ekonomik olan sorunlar, 12 Eylül döneminde ve Yunanistan'ın 1980'de Topluluğa tam üye olmasıyla siyasi bir boyut kazanmaya başlamıştır. Topluluk-Türkiye ilişkileri dondurulmuş ve mali işbirliğine son verilmiştir. Katma Protokolün ise sadece ticari hükümleri işlemeye devam etmiş, diğer bütün hükümleri atıl kalmıştır. 1983 yılında Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulması ve 1984 yılından itibaren ülkemizin ithal ikamesi politikalarını hızla terk ederek dışa açılma sürecini başlatması ilişkilerimizi yeniden canlandırmıştır. Türkiye bir taraftan 14 Nisan 1987'de AB'ne tam üyelik müracaatında bulunmuş, diğer taraftan ertelenmiş bulunan gümrük vergileri uyum ve indirim takvimini 1988 yılından itibaren hızlandırılmış bir şekilde yeniden yürürlüğe koymuştur.

AB Komisyonu tam üyelik müracaatımıza 1989 yılında verdiği yanıtta, Türkiye'nin AB'ne üyelik konusundaki ehliyetini kabul etmekle birlikte, Topluluğun kendi içindeki derinleşme sürecini tamamlanmasına ve gelecek genişlemesine kadar beklenmesini ve bu arada Türkiye ile gümrük birliği sürecinin tamamlanmasını önermiştir. Bu öneri tarafımızdan da olumlu değerlendirilmiş ve gümrük birliğinin Katma Protokolde öngörüldüğü şekilde 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. İki yıl süren müzakereler sonunda 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksemburg'da yapılan Avrupa Birliği Zirvesinde kabul edilen Sonuç Bildirisinin en önemli bölümü genişleme konusuna ayrılmıştır. Lüksemburg Zirvesi sonrasında varılmış bulunan noktaya bakıldığında Türkiye açısından şu unsurlar göze çarpmaktadır: Türkiye'nin tam üyeliğe ehliyeti bir kez daha teyit edilmiştir. Avrupa Birliği, Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak için bir strateji tespitini kararlaştırmıştır. Bu stratejide, Ankara Anlaşmasında öngörülmüş bulunan imkanların geliştirilmesi, Gümrük Birliği'nin güçlendirilmesi, mali işbirliği ve mevzuat uyumu gibi unsurlara yer verilmesi ve gelişmelerin düzenli olarak Ankara Anlaşması'nın 28. maddesi, Kopenhag kriterleri ve AB'nin 29 Nisan 1997 tarihli deklarasyonu çerçevesinde gözden geçirilmesi öngörülmüştür.

15-16 Haziran 1998 tarihinde gerçekleşen AB Cardiff Zirvesi sonunda yayınlanan Başkanlık Sonuç Belgesinin genişleme ile ilgili bölümünde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin genişleme sürecindeki konumunu nispi şekilde iyileştiren bir üsluba yer verildiği görülmüştür. Belgede, bu kere Türkiye'nin "üyelik için ehil" olduğu ifadesinden vazgeçildiği, bunun yerine zımni bir şekilde "üyelik adayı" tanımlanmasının getirildiği gözlenmektedir. Bu çerçevede, adayların tam üyeliğe hazırlanma durumunu incelemek üzere kurulmuş bulunan

ve AB Komisyonunun her aday için 1998 yılı sonunda bir rapor sunmasını öngören devreyi gözden geçirme mekanizmasına Türkiye de dahil edilmiş ve Türkiye için hazırlanacak raporun 1963 Ankara Ortaklık Anlaşmasının tam üyeliğimizi öngören 28. maddesi ve Lüksemburg Başkanlık Kararlarını temel alması öngörülmüştür. Belgede ayrıca, Komisyon tarafından Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak için sunulan "Avrupa Stratejisi" onaylanmış, bu stratejinin Türkiye'nin önerileriyle de zenginleştirilebileceği vurgulanarak, hayata geçirilmesi için Komisyondan, gerekli mali desteğin sağlanması amacıyla çözüm yolları bulunması istenmiştir.

Almanya'da Ekim 1998'de işbaşına gelen Sosyal Demokrat-Yeşiller Koalisyonu'nun, Türkiye-AB ilişkileri konusunda bir önceki hükümete kıyasla daha olumlu ve görüşlerimize müzahir bir yaklaşım benimsediği görülmüştür. Bu husus, Köln Zirvesi öncesinde, İngiltere ve Avusturya Dönem Başkanlıkları sırasında uygulanandan farklı olarak, Alman Dönem Başkanlığı ile daha yakın temaslar kurulmasını sağlamıştır. Türkiye'nin AB adaylığının hukuki zeminini oluşturan Katılım Ortaklığı Belgesi ve Çerçeve Yönetmelik'in 2001 yılı başlarında AB Konseyince onaylanmasının ardından ülkemiz AB Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Ulusal Programı 26 Mart 2001 tarihinde Komisyona tevdi etmiştir. AB ile ilişkilerimiz bu tarihten itibaren söz konusu belgelerde kayıtlı önceliklerimiz kapsamında şekillenmeye başlamıştır. Ulusal Program, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan kısa ve orta vadeli önceliklere geniş bir şekilde cevap vermekte olup, programın hayata geçirilmesi konusunda çalışmalar devam etmektedir.

Bu gelişmeleri takiben, 26 Haziran 2001 tarihinde 40. Ortaklık Konseyi, Lüksemburg'ta toplanmıştır. Helsinki Zirvesi sonrasında gerçekleştirilen bu ikinci Ortaklık Konseyi toplantısında, Türkiye'nin AB'ye katılım-öncesi stratejisi çerçevesinde kaydedilen gelişmeler değerlendirilmiş, Türkiye'nin Topluluk programlarına katılımı, Gümrük Birliği çerçevesinde ticari konuların düzenli olarak ele alınmasına yönelik istişare mekanizmaları oluşturulması gibi bir dizi önemli karar alınmıştır.²¹⁰

"Türkiye, AB ile müzakerelere 3 Ekim'de resmen başlamıştır. AB ile ilişkilerde baş müzakereci olarak Devlet Bakanı Ali Babacan görevlendirilmiştir.

Avrupa Birliği sürecinde Türk Halkının en büyük endişesi kendi kimliğini kaybetme durumudur. Bu konuda Hüseyin Aydın şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Avrupa ulusları

²¹⁰ 02.06.2005-<http://www.euturkey.org.tr/abportal/defaultcontent.asp?CID=1934&VisitID={68F7605C-A1EE-495A-9672AD0E832EF7A7}&Timer=54941,47>

aynı dine, aynı coğrafyaya mensup olmalarına, ortak bilimsel ve teknolojik gelişmeler içinde yer almalarına ve bu faktörlerin oluşturduğu Avrupa medeniyeti ve kültürüne mensup olmalarına rağmen, yine de yaşama üslubu ve anlayış tarzı yönünden Alman, Alman olarak; İngiliz, İngiliz olarak kalmaktadır. Hatta Alman Felsefesi ve Edebiyatı Almanlara has, İngiliz Felsefesi ve Edebiyatı da İngilizlere has çizgiler taşımaktadır. Bu nedenle de Müslüman Türk milletinin, Avrupa Birliğine girince kimliğini kaybedip eriyeceği asla düşünülemez.

Türk kültürünün ve İslami Türk kültürünün bir derinliği vardır. Bu derinlik, zaman yönünden bin asırlarla ifade edilir. Bu potada yoğrulmuş ve gelişmiş olan ırki hususiyetlerimiz, milli ve dini kişiliğimiz, her şeye rağmen, solacak, silinecek bir yapıya sahip değildir. Tabi ki, insani olan her şey öğretim ve eğitimle beslenip desteklenmezse, elbette dumura uğrar. Yeter ki öğretim ve kültürel eğitim ihmal edilmesin. Öğretim ve eğitime rağmen Batı Hıristiyan kültürü içinde eriyeceğimiz endişesinin ne mantığı ne de izahı vardır. Zaten bütün dini ve milli farklılıkların Batı kültürü içinde erimesi ve homojen bir dünya toplumunun oluşması mümkün değildir. Bu, insan doğasına, fitrat (yaratılışa) aykırıdır. Çünkü, insani varlık alanında "individualite" buna asla yol vermez. İnsanın bireyselliğini, kendine özgünlüğünü yok etmek mümkün değildir.

Küreselleşme ve bütünleşme, üst düzey bir kültürü de beraberinde getiriyor. Buna "Küreselleşme Kültürü" denilebilir. Bu kültürü, ilk planda ve ileri düzeyde gerçekleştirecek çevre, Avrupa Birliği olacaktır. Böylece de Avrupa kültür ve medeniyeti, bu kültürün belirleyici öğeleri haline gelecektir. Küreselleşme bununla da sınırlı kalmamakta; siyasî bir değişimi de zorlamaktadır. Bu nedenle Avrupa Birliği'ne giriş bizi sadece kültürel değişim fenomeni ile karşı karşıya bırakmamış, daha da ileri, ulus-devlet kimliğimiz, neredeyse tartışma konusu olur hale gelmiştir. Ulus-devletin ortadan kalkması - işin mahiyeti gereği - mümkün değildir. Ama egemenlik paylaşımı gündemdedir ve adım adım ilerlemektedir. Türk Milleti için Avrupa kültürü ile karşılaşmak, Avrupa Birliği sürecinde ortaya çıkmış bir olgu değildir. Bu olgu karşısında irkilmemiz de ilk değildir. En azından iki asırdır batılılaşma adı altında, tepkilerimiz büyük, atılan adımlar küçük de olsa, Avrupa kültürü içine girme çabasıdayız. İrkilme ve çekincelerimize rağmen, biz kendimizi Avrupa kültürü içinde görmekteyiz. Avrupa ülkeleri de bizim Avrupalı olmadığımızı kesinkes söyleyememektedirler. Ama Avrupa Birliği'ne girmek için belirli standartları oluşturma sorununun dışında, Hıristiyan aleminde de, din ayrılığından kaynaklanan puslu bir irkilme vardır. Bu da her iki tarafın birbirlerini iyi tanımamalarından ve dinlerindeki potansiyel

durumda olan ortak itikadi zeminlerini görememekten ileri gelmektedir. Bir halk deyimimiz vardır: "Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa 'anlaşır.'" Diğer milletlerin de dillerinde buna benzer deyimler mutlaka vardır. Karşılıklı konuşmanın günümüzdeki teknik terimi diyalogdur. Dinler arasındaki soğukluğun nedeni de, karşılıklı saygı üzerine kurulmuş diyalog eksikliğidir.

Diyalog, bir bilgi alış-verişi sürecidir. Bu yolla insanlar başkalarının farklılıklarını da öğrenirler; dünyanın her yönü ile kendilerinden ibaret olmadığını görürler. Bu da bir kültür değişimi sürecidir. Diyalogun olmadığı yerde, kültür değişimi olmaz. Kültür, içe kapalı kalır ve kendiliğinden zorunlu olarak korumacı tavır kazanır. Agresif olur. Diğer dinleri tanıyamaz. Tanımadığı dinlere düşman olur ve kendi dinini de kavrayamaz.

Dinler arası diyalog, teolojik seviyede olmayacaktır. Çünkü ne pratiği vardır, ne de yararı. Kimse hiç bir ikna ve etkileşim yolu ile iman esaslarında bir seçmeciliğe gidemez. İman esasları bir bütündür. İman bütünü ile terk edilebilir, ama içinde seleksiyon yapılamaz. İbadetlerde de diyalog yolu ile bir etkileşim ve uzlaşımın husule gelmesi ve ortaklaşa bir ibadet modeli oluşturulması mümkün değildir. Varlık bütünlüğünde hazır bulduğu bir ibadet ihtiyacıyla bu dünyaya gelmiş olan insan, bu ihtiyacının yerine getirilme modelini, yine kendi iman esasları içinde hazır bulur.²¹¹

Avrupa kültürü ve uygarlığı, tarihsel olarak bakıldığında, genel olarak Hıristiyanlığın etkisiyle biçimlenmiştir. Hatta, Hıristiyanlık olmadan bir Avrupa'dan söz etmek belki de mümkün değildir. Şu an, bunun böyle devam edip etmeyeceği kararının verileceği bir evrede bulunmaktayız.²¹²

Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesiyle her iki tarafında kazançlı çıkacağına inanan Kürşat Eser, şöyle demektedir: Türkiye'nin AB 'ye katılımı, her iki taraf için de önemli siyasi ve ekonomik kazanımları beraberinde getirecektir. AB ile Orta Doğu ve Asya arasında ihtiyacı duyulan bağlantıyı sağlayabilecek bir konumda bulunması, alım gücü yüksek bir pazar olması ve Batı Avrupa'nın güvenliği açısından çok büyük bir öneme sahip bulunması, Türkiye'nin Avrupa entegrasyonu sürecine sağladığı ve sağlayacağı katkılardan sadece birkaçıdır.

²¹¹ Aydın, agm,s; 264-270

²¹² Viggo Morten-sen, Medeniyetler Arası Çatışmalarda Dinler Arası Diyalogun Rolü, 02.06.2005-
<http://www.konrad.org.tr/index.php?id=654>

Türkiye ise, AB üyeliği ile modernleşme çalışmalarını tamamlayacak ve Cumhuriyetin ilanından beri süren reformlarını pekiştirecektir. Bin yılı aşkın devlet geleneği ile Türkiye, Avrupa entegrasyonunun gereksinim duyduğu açılımı sağlayacak potansiyele sahip olduğunu kanıtlayacaktır. Tam üye olmadan gümrük birliğini tamamlayan tek ülke olarak Türkiye, üyeliğin getireceği zorlukları göğüsleyecek güçte olduğunu halihazırda ispatlamış bulunmaktadır. Ülkemiz tarihsel rolüne uygun olarak, Avrupa'daki oluşuma yeni bir tat ve çeşni katacaktır. Türk-İslam dünyasının ve hatta tüm doğu halklarının gelişmiş ülkeler ligindeki sözcüsü ve temsilcisi olacaktır. Avrupa Birliği de, kendisinden farklı bir kültürü kabul ettiği, içine sindirebildiği ölçüde, gerçek bir uygarlığın temelini atacak duruma gelecek; içindeki ilkel ırkçı sesleri bertaraf edecek ve bir "Hıristiyan Kulübü" olup olmadığını ortaya koyacaktır.²¹³

C- AVRUPA BİRLİĞİ ANAYASASINDA DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Avrupa Anayasası 25 ülkenin liderlerinin katılımıyla 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da bulunan Campidoglio Tepesi'nde imzalanmıştır. Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül'ün de katıldığı tarihi tören Avrupa'nın birleşmesinin tescilini sembolize etmektedir. Anayasa 4 bölüm ve 465 maddeden oluşmaktadır. Aslında Anayasa; Avrupa Birliği Antlaşmasına Temel Haklar Şartının eklenmesinden ibarettir. Sadece maddelerde düzeltmeler ve değişiklikler yapılmıştır. Nice Antlaşmasıyla başlayan Avrupa Birliği için bir Anayasanın hazırlanması süreci Aralık 2001 tarihli Laeken Zirvesinde noktalanmış ve 17-18 Haziran 2004 tarihli zirvede devletler arasında mutabakat sağlanabilmiştir. Aralık 2000 Nice Zirvesinde yayımlanan Temel Haklar Şartı Avrupa Anayasası'na Bölüm 2 olarak dahil edilmiştir.

Birliğin Temel Haklar Antlaşması'nın önsözü şöyledir: Avrupa halkları, kendi aralarında şimdiye kadarki en yakın birliği oluşturarak, ortak değerlere dayanan barışçıl bir geleceği paylaşma azmindedirler. Manevi ve ahlaki mirasının bilincinde olarak Birlik, bölünmez ve evrensel değerler olan insan onuru, özgürlük, eşitlik ve dayanışma değerleri üzerine kurulmuştur; Birlik, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini temel alır. Birlik vatandaşlığını kurarak ve bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı oluşturarak, bireyi

²¹³ Kürşat Eser, "Türkiye AB İlişkilerinin Dünü Bugünü", Uluslar arası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, DİB Yayınları, Ankara-2000, C. 1, s. 60.

faaliyetlerinin merkezine yerleştirir. Birlik, Avrupa halklarının kültürlerindeki ve geleneklerindeki çeşitliliğe ve Üye Devletlerin ulusal kimliklerine ve ulusal, bölgesel ve yerel seviyelerde kamu makamlarının teşkilatına saygı duyarken, söz konusu ortak değerlerin korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunur; dengeli ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme çabasıdır ve kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımıyla iş kurma özgürlüğü sağlar. Bu amaçla, temel hakları bir antlaşma kapsamında daha görünür kılarak, sosyal gelişmeler ile bilimsel ve teknolojik ilerlemedeki değişikliklerin ışığında söz konusu hakların korunmasını artırmak gereklidir. Bu Antlaşma; Birliğin yetkileriyle görevlerine ve ikincilik ilkesine, özellikle Üye Devletlerde ortak olan anayasal geleneklerden ve uluslararası yükümlülüklerden doğan haklara gereğince saygı göstererek, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması hakkındaki Avrupa Konvansiyonu'nu, Birlik ve Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Sosyal Anlaşmaları ve Avrupa Birliği Adalet Divanı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihat hukuklarını teyit eder. Bu bağlamda Antlaşma, Üye Devletler ve Birlik mahkemeleri tarafından Antlaşmayı tasarlayan Komitenin otoritesi tahtında yapılan açıklamalara göre yorumlanır ve Avrupa Konvansiyonu Komitesinin sorumluluğu altında güncellenir. Bu haklardan yararlanmak, diğer kişilere, insanlığa ve gelecek nesillere ilişkin sorumlulukları ve ödevleri beraberinde getirir. Dolayısıyla Birlik, aşağıda belirtilen hakları, özgürlükleri ve ilkeleri tanır.

Avrupa Anayasa'sının Din ve Vicdan özgürlüğüyle alakalı hükümleri şöyledir:

Madde II-70: Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü. (1) Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, tek başına ya da başkalarıyla birlikte topluluk halinde ve herkesin önünde veya özel olarak, din ya da inanç değiştirme özgürlüğünün yanı sıra, ibadette, öğretimde, uygulamada ve törenlerde dinini veya inancını açıkça ortaya koyma özgürlüğünü de içerir. (2) Ahlâk veya dini nedenlerle askerlik yapmayı ret hakkı, bu hakkın uygulanmasını düzenleyen ulusal kanunlara uygun olarak tanınır.

Madde II-74: Eğitim hakkı (1) Herkes eğitim görme hakkı ile mesleki ve sürekli eğitime erişebilme hakkına sahiptir. (2) Bu hak, ücretsiz zorunlu eğitim alma olanağını da içerir. (3) Demokratik ilkelere gereken saygı gösterilerek eğitim kurumları kurma özgürlüğüne ve ebeveynlerin kendi çocuklarının eğitimi ve öğretimini kendi dini, felsefi ve

eğitim kanaatlerine uygun şekilde sağlama haklarına, söz konusu özgürlüğü ve hakkı düzenleyen ulusal yasalara uygun olarak saygı gösterilir.

Madde II-82: Kültür, din ve dil çeşitliliği; Birlik, kültür, din ve dil çeşitliliğine saygı gösterir.²¹⁴

II-DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIğI VE DİYALOG

A- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIğININ TARİHÇESİ VE TEŞKİLAT YAPISI

Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı kanunla kurulmuştur. Başbakanlığa bağlıdır. İlk başkanlığına Milli Mücadele yıllarında büyük hizmetler vermiş, idari tecrübesi olan ve uzun zaman Ankara Müftülüğü görevinde bulunan Börekçizade Mehmet Rifat Efendi getirilmiştir.

Halen Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yürüten, Prof. Dr. Ali Bardakoğlu Diyanet kelimesini şöyle tarif etmektedir; Klâsik dinî literatürde diyanet, genellikle kazanın yani yargının zıttı olarak kullanılır. “Kaza”, yargılamayı ve bütün insanlar arası hukukî, siyasî, idarî ilişkileri kapsayan ve maddî kurumlarda, maddî yaptırımlara bağlanan süreci ifade ederken “diyanet”, daha üst bir bakış olarak ilâve bir değeri; işin ruhanî, derunî ve ahlâkî yönünü ifade eden bir başka kavramdır. Yani kaza, bugünkü anlamıyla yargının hükmünü, diyanet ise insanların iç dünyasında, kendi gönüllerinde iç tutarlılığı tartıştığı ve değerlendirmeye aldığı, Allah katındaki sorumluluğunu da hesaba kattığı bir süreci ifade eder. Bazen yargı kararı insanları tatmin etmeyebilir. Bunun için insanların kendi iç dünyasında yargının katı ve kuralcı yaklaşımlarını aştığı olur. Bunun için diyanet kelimesi, insanın kendi iç dünyasındaki tutarlılığı, ahlâklılığı ve derunî dindarlığı da ifade eder. Bu bakımdan Cumhuriyet döneminde din işleri başkanlığı değil de Diyanet İşleri Başkanlığı denmesi belki de ahlâk ekseninde bir dindarlığın plânlandığı şeklinde algılanabilir.²¹⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı; "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışmayı ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. İlgili kanunda da bu görevler, "İslâm Dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, Din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" şeklinde belirlenmiştir.

²¹⁴ 02.06.2005- http://www.sabah.com.tr/ozel/avrupa247/dosya_242,1.html.

²¹⁵ Ali Bardakoğlu, Diyanet İşleri Başkanlığının Yapısı ve Görevleri, 02.06.2005-<http://www.konrad.org.tr/>

1927 yılında oluşturulan yapıda, 1950 yılına kadar herhangi bir değişiklik yapılmamış, 20 Nisan 1950 tarihinde yürürlüğe konan 5634 sayılı Kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı günün şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir. 1961 Anayasası; 154. Maddesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nı bir Anayasa kurumu olarak düzenlemiş, genel idare içinde yer vermiş ve bu kurumun, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmesini öngörmüştür. 1961 Anayasasının öngördüğü doğrultuda 22.06.1965 tarih ve 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" ile Başkanlık yeni bir düzenlemeye kavuşturulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Teşkilatına bugünkü organik yapısını kazandıran ve Diyanetin tarihi gelişimi içerisinde yeni bir dönemi başlatan da bu kanun olmuştur. Günümüzde 633 sayılı Kanunun bazı maddeleri hükümsüz kalmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat kanununun yürürlükte kalan maddeleri ise, gerek Başkanlığın bugünkü teşkilat yapısına ve gerekse yürüttüğü hizmetlere cevap veremez durumdadır. 1961 Anayasasında Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer alarak özel kanununda gösterilen görevleri yerine getireceği ifade edilirken, 1982 Anayasasında ise Başkanlığın görevlerini yerine getirirken uyması gereken kıstaslar da belirtilmiştir.

Bir kamu kuruluşu olarak Diyanet'in üç temel özelliğinden bahsedilebilir. Diyanetin ilk özelliği, devletin bütün kanunlarıyla, Anayasayla, Cumhuriyetle, laiklikle hiçbir sorunu olmadan hizmet üretmesi ve hareket etmesidir. Diyanetin ikinci özelliği özgür bir kuruluş olması, dini bilginin özgürce üretilmesine ve sunulmasına özel önem vermesidir. Diyanetin üçüncü özelliği ise sivil bir kuruluş olmasıdır. Yani, halkın yaşayan dindarlığını ve dini taleplerini göz önünde bulundurarak, onu önemseyerek, ona uygun hizmet üretmek sivil toplum kuruluşu olarak diyanetin görevleri arasındadır.

Kuruluşundan bugüne kadar gerek yurtiçindeki, gerekse yurtdışındaki vatandaş, soydaş ve dindaşlarımıza din hizmeti vermekte olan Diyanet İşleri Başkanlığı, Anayasada belirtilen ilkeler doğrultusunda üzerine düşen görevleri yerine getirebilmek ve daha iyi bir hizmet sunabilmek için yoğun çalışma içerisinde.

Teşkilat Yapısı: Başkanlık merkez teşkilatı bir Başkan ve Beş Başkan Yardımcısı ile aşağıdaki 3 ana birimden müteşekkildir.

1. Ana Hizmet Birimleri :
 - a) Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı
 - b) Mushafları İnceleme Kurulu Başkanlığı

- c) Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı
- d) Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı
- e) Hac Dairesi Başkanlığı
- f) Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı
- g) Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı

Dinler arası diyalog konusuyla yakından ilgilenen Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı hakkında ilave olarak şu bilgileri verebiliriz: Yurtdışındaki vatandaş ve soydaşlarımıza din hizmeti götüren Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, yurtdışına gönderilecek personelin eğitimi için kurslar ve seminerler tertipler. Yurtdışından Başkanlık hizmetleriyle ilgili konularda temas ve incelemelerde bulunmak üzere gelen kişi, heyet ve gruplara rehberlik eder.²¹⁶ 4 adet Şube Müdürlüğünden oluşur. Bunlardan birisi de Dinler Arası Diyalog Şube Müdürlüğüdür.

Diyanet İşleri Başkanlığınca 1978 yılından itibaren, yurtdışındaki vatandaşlarımıza ve onların çocuklarına dini konularda hizmetler sunmak, rehberlik etmek, maruz kaldıkları menfi propagandalara karşı dini ve milli bütünlüklerinin korunmasını sağlamak, din hizmetlerini planlamak, bu konudaki faaliyetleri izlemek ve gurbet psikolojisi içinde bulunan vatandaşlarımızın problemlerinin çözümünde onlara yardımcı olmak maksadıyla Büyükelçiliklerimiz nezdinde Din Hizmetleri Müşavirlikleri ile Başkonsolosluklarımız nezdinde de Din Hizmetleri Ataşelikleri faaliyete geçirilmiştir.

1971 yılından itibaren sadece Ramazan aylarında Avrupa ülkelerine din görevlileri gönderen Başkanlık, 1979 yılından itibaren ücretleri dernekler tarafından karşılanmak suretiyle 6'şar ay süreyle geçici statüde din görevlisi göndermiştir. Başkanlık 1984 yılında 8610 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yurtdışı teşkilatını kurmuştur.²¹⁷ 1985 yılının Temmuz ayında ilk defa Başkanlığa 320 adet yurtdışı din görevlisi kadrosu tahsis edilmiştir. Böylece 1985 yılından itibaren yurtdışında görev yapan din görevlilerinin ücretleri Devlet tarafından ödenmeye başlamıştır. Daha sonra değişik tarihlerde tahsis edilen din görevlisi kontenjanları ile bu sayı (1995'te 795'e) yükselmiş bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının 2004 yılı istatistikleri, başta

²¹⁶ Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara-1999, s. 457.

²¹⁷ Ömer Yılmaz, "Yurtdışı Cami ve Cami dışı Din Hizmetleri", Diyanet İlmî Dergi, C. 2, Sa. 1, Ocak-Şubat-Mart, Ankara-2006, s. 60.

Batı Avrupa ve Türki Cumhuriyetler olmak üzere dünyanın 32 ülkesine neredeyse tamamı yükseköğretim mezunu 1206 din görevlisinin yollandığını göstermektedir.²¹⁸ Yurtdışında uzun süreli görev yapan bu personele ilave olarak Diyanet İşleri Başkanlığı her sene Ramazan ayında, Kurban Bayramında ve uzun süreli tatil günlerinde yurtdışına din görevlileri ve irşat ekipleri göndermektedir.²¹⁹

2. Danışma ve Denetim Birimleri

a) Teftiş Kurulu Başkanlığı

b) Hukuk Müşavirliği

c) Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı

3. Yardımcı Birimler

a) Personel Dairesi Başkanlığı

b) İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı

c) Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü

d) Sivil Savunma Uzmanlığı

e) Protokol Şubesi Müdürlüğü

f) Basın ve Halkla İlişkiler Şubesi Müdürlüğü

Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatı, il ve ilçe müftülükleri ile eğitim merkezi müdürlüklerinden oluşur. Yurtdışı Teşkilatı ise Din Hizmetleri Müşavirlikleri ve Ataşeliklerinden oluşmaktadır. Yurtdışında vatandaşlarımızın ve soydaşlarımızın yoğun olduğu ülkelerde T.C. Büyükelçilikleri nezdinde 21 din hizmetleri müşavir ve müşavir yardımcılığı, T.C. Başkonsoloslukları nezdinde de 28 din hizmetleri ataşe ve ataşe yardımcılığı kadroları bulunmaktadır. Ayrıca yurtdışında yurttaşlarımız tarafından kurulan dernekler nezdinde açılan camilerde vatandaşlarımızı dini konularda aydınlatma ve dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere görev yapan 1153 din görevlisi vardır.²²⁰

B- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ AVRUPA BİRLİĞİNE VE DİYALOGA BAKIŞI

28 Nisan - 01 Mayıs 2004 tarihleri arasında Kahire'de düzenlenen 16. Uluslar Arası İslam Medeniyetinde Hoşgörü Konferansında, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali

²¹⁸ APK Dairesi Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı 2004 Yılı İstatistikleri, (Başkanlık Yay.) Ankara-2005, s. 67.

²¹⁹ T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Yurtdışı Hizmetleri Broşürü, DİB Yayınları, Ankara-1995, s. 43-44.

²²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı 2003 Yılı İstatistikleri, Ankara-2004, s. 14.

Bardakoğlu, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: İslâm'ın evrensel mesajından hareketle diyalog ve hoşgörü konusuna şu başlıklar altında yaklaşmak mümkündür:

1. Dinler ve kültürler arası diyalog olgusunun, son yıllarda bütün dünyada yükselen bir değer olması sevindirici bir husustur. Bu durum, tarihten gelen her türlü ayrılık ve çatışma noktalarını izale etmede yardımcı olacağı gibi çağımızda insanlığın ortak sorunları olarak acil çözüm bekleyen açlık, yoksulluk, işsizlik, ekolojik kirlilik, doğal afetler, uyuşturucu madde bağımlılığı, terör vs. gibi temel sorunların çözümüne de katkıda bulunacaktır. Artık insanlık tarihte kalması gereken, ama yapay bir biçimde gündeme taşınmak istenen çatışma kültürlerine iltifat etmemektedir. Öte taraftan dinleri yeni bir anlayışla ilgi alanına çeken insanlık, dinlerin özündeki espriye ne denli ihtiyaç duyduğunu son iki yüzyıllık tecrübelerden sonra daha iyi kavramış bulunmaktadır.

Yüce dinimiz İslâm, genelde insanlar arası özelde ise dinler arası olumlu ilişkilerin kurulmasına, yeryüzünden ayrımcılığın kaldırılmasına ve insanlığı tehdit eden ahlâkî yozlaşma ve adaletsizliğin giderilmesine önem verir. Bu çerçevede diyalog, farklı din ve kültüre mensup insanlar arasında hoşgörü ortamının tesisini ve tarafların birbirlerini tanıyıp anlamasını sağlaması açısından İslâm'ın değer verdiği bir kavram olarak dikkati çeker.

Binaenaleyh insanlığın geldiği bu noktada dinler arası diyalogun çok ayrı bir yeri vardır. Ancak bu olgunun hiçbir şekilde amacı dışında kullanılmaması ve istismar edilmemesi gerekir. Şayet bu olgu, yanlış anlamalara meydan verecek şekilde istismar edilir ve amacı dışına çıkılırsa sadece dinler ve kültürler arası diyalogu sekteye uğratmakla kalmaz, kültürlerin ve dinlerin kendi içindeki farklılıklara karşı hoşgörü ortamını da büyük ölçüde zedeler. Dinler ve kültürler diyalog zeminini kendi kurumsal misyonlarına yeni bir açılım imkânı ve yayılma politikalarının bir parçası olarak görme eğiliminde olurlarsa küreselleşen dünyamızda uyuyan birçok dev sorunu uyandırmış olurlar. Bu konuda özellikle üç büyük dinin (İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik) temsilcilerinin fevkalade dikkatli olmaları gerekmektedir.

Bazı batı kiliselerinin dinler arası diyalogu, farklı inanç sahibi insanların birbirini tanıma ve anlama süreci olmaktan ziyade, Hıristiyan mesajını insanlara ulaştırma ve uluslar arası projelerin aracı olarak görmesi, diyalog çabalarının önünde ciddi bir sorun olarak durmaktadır. Kiliselerin Hıristiyan misyonunun yayılmasını hedefleyen bu anlayış ve tavrının, samimi diyalog çabalarını sekteye uğrattığı aşikârdır. Bununla birlikte birçok Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Budist vb. din mensuplarının gerçek ve samimi anlamda

diyalog için uğraş verdikleri de bilinmektedir. Böyle bir diyalogun tesisi, insanlar arasındaki şiddet ve çatışma ortamının önlenmesi için faydalı olacaktır. Birbirini tanıma ve anlama süreciyle birlikte hoşgörü ve anlayışın yaygınlaşması, dünyanın daha güvenli, huzurlu ve yaşanılır olmasını sağlayacaktır ki böylesi bir hedef -yukarıda vurguladığımız gibi- İslâm'ın anlayış ve çabasıyla da örtüşmektedir.

2. Farklılıkların bir diyalog zeminine dönüştürülmesinin önündeki zorluklar sadece dinler arası diyalogun bir sorunu değil, aynı zamanda her dinin ve kültürün kendi içinde de var olan bir sorun olmuştur. Zira kendi içinde barışık olmayan kültürlerin dünya barışına katkıda bulunabilmeleri mümkün değildir. Esasen dinler, hem iç hem de dış barışı tesis eden en kadim olgulardır. Bize düşen bu ilâhî dinlerin evrensel mesajını yorum farklılıklarımızla birbirimize dayatmamamızdır. Amaç müşterektir; herkesi yaratan bir Tanrı vardır ve O, yine herkesi bu dünyada yapıp ettiklerinden dolayı ahirette hesaba çekecektir. Bu bağlamda İslâm, kendi içindeki farklı yorumlara bir rahmet olarak bakmaktadır. İslâm düşünce ekolleri ve mezhepleri, biri diğerinden üstün olmayan ve her biri kendi içinde kurtuluşa götüren yolu formüle etmeye çalışan birer doktriner bütünlüktür. İslâm kültüründe bu farklı yorumlar bir zenginlik olarak görülmüş, istisnalar dışında gerilim ve ayrışma sebebi olmamıştır. Batıda ise mezheplerin âdeta farklı dinler gibi ayrıştığı, bu sebeple mezhepler arası ciddî çatışmaların yaşandığı bilinmektedir.

3. İçinde yaşadığımız yüzyılda insanlık tecrübesinin hoşgörü, diyalog, kültürel farklılıklara saygı ve birlikte yaşama kültürü için demokrasi çok önemlidir. Barışın evrenselliği ve kalıcılığı açısından demokrasi önemli imkânlar sunmaktadır. Türkiye'de gelişen dindarlık anlayışı ve hoşgörü kültürü bunun önemli bir göstergesidir. Bunda Osmanlıdan gelen tarihî tecrübenin de önemli katkıları vardır. Nitekim Anadolu ve Balkanlarda yüzyıllarca farklı din ve kültürler barış ve hoşgörü içinde bir arada yaşayabilmişlerdir. Dinleri şiddetin, gerilimin, aramızdaki kavganın kaynağı ve sebebi olmaktan çıkarıp ortak bir barış zemini tesis etmek istiyorsak buna, Türkiye'de yaşadığımız tecrübenin büyük katkısının olacağını düşünüyorum.

4. Dünya barışı adına hoşgörü, diyalog, kültürel farklılıklara saygı ve birlikte yaşama kültürünün yaygınlaşması için bilime dayalı bir din anlayışı önemlidir. Çünkü bilim, insanlığın ortak bir değeri, dünün özeti, bugünün realitesi ve yarının zeminidir. Doğru bilgiye dayanan bilimin hakemliği bizi uzlaştırır ve yumuşatır. Çünkü bilimsel bilginin olduğu yerde özgüven ve özgürlük olur. Bilen insan hem kendine özgüveni olan

hem de başkalarına özgürlük alanı bırakmasını bilen insandır. Özgürlüğün yolu kendimize güvenmekten geçer. Kendisine güvenmeyen kişi veya sistemler özgürlük alanlarını da giderek kısıtlarlar. Dinler arası diyalogun geliştirilmesi için bilginin sağlıklı şekilde ve yanlış dışlayacak bir dinamizm kazanarak üretilmesi ve bunun aktüel hâle getirilmesi kaçınılmazdır.

5. Hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünün gelişip yaygınlaştırılmasında önemli katkıları olan diğer bir unsur ise sufi gelenek ve derin tasavvufî düşüncedir. Dinlerin tarihsel tecrübe içinde kazanmış oldukları katılıkları yumuşatan, onların mesajlarını toplumun bütün katmanlarına taşıyan bu zengin kültür, evrensel birçok projeye veri sunabilecek niteliktedir. Niyet ve düşüncede incitmeme ve incinmeme anlayışına dayanan, pratikte ise yaratılanı yaratandan ötürü sevmeyi prensip hâline getiren bu anlayış insanlık için sevgi dolu bir hayat kaynağıdır. Muhyiddin İbn Arabî, Hakîm Tirmizî, İmam Rabbanî, Ahmet Yesevî, Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaş Velî vb. şahsiyetlerden hoşgörü ve birlikte yaşama kültürü açısından öğreneceğimiz çok şey vardır.

6. Ayrıca dinlerin anlaşılmasında salt dinin ana metinlerinden hareket etmek yerine onun tarihsel tecrübesini, bu tecrübe içinde yer alan sanatı, estetiği, mimarîyi, musikiyi, edebiyatı ve yaşama kültüründeki farklılıkları da göz önünde bulundurmalıyız. Metinleri, tarihsel bağlamını ve ortamını göz ardı ederek kendi tercihimize göre seçip ele alırsak metne tâbi olmaktan ziyade kendi kişisel tercihimizi metne onaylatmış ve onu meşrulaştırmış oluruz. Özetle İslâm başta olmak üzere bütün ilâhî dinlerin mesajlarında insanlığın huzur ve barışını sağlayıcı yönde önemli unsurların bulunduğunu, gerek tarihte ve gerekse günümüzde din farklılıklarından beslenen birtakım olumsuzlukların aslında dinlerin özünden değil, bağlularının yanlış yorumlamalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla dünya barışı ve insanlığın mutluluğunu sağlamak için hepimizin sağlıklı iletişim, diyalog, hoşgörü ve birbirimizi anlamaya gerekli önemi vermemiz gerekmektedir.

Ben diyalogdan, farklı olduğumuzun farkına varmak ve farklılıkları abartmadan ve bunları fazla sorun etmeden kendimizi geliştirebilmeyi, bu ortamda en iyi ve güzeli yakalamayı, ötekiyle de barış içinde bir arada yaşama isteğini anlıyorum. Akıp giden zaman içinde, her bir bireyin kendine özgü çevresi, bilgi kaynakları, özellikleri ve iç dünyasının olduğu bir zeminde farklılığa karşı durabilir miyiz? Öyleyse farklılıkları varoluşun doğasında aramak gerekir. Belki farklılıklarımız olmasaydı yüce yaratıcıyı bilemeyecektik, kendimizin

ve hayatın güzelliklerinin farkına varamayacaktık. Bu sebeple farklılıkları yok etmeyi, onlara şekil vermeyi, onları belli bir forma sokmayı diyaloga aykırı, hatta doğal gidişe aykırı görüyorum. Esas olan, farklılıklarımızın farkına vararak birbirimizi sevmek ve iyilikte yarışmaktır.²²¹

C- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE DİNLER ARASI DİYALOG ÇALIŞMALARI

Diyamet İşleri Başkanlığı dinler arası diyalog konusu ile 1990'lı yıllarda ilgilenmeye başlamıştır. “Diyalog” terimi ilk defa, 21-24 Ekim 1996 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen “II. Avrasya İslam Şurası”nda ele alınmıştır. Şura sonunda ilan edilen “İstanbul Bildirgesi”nin 3. Maddesinde diyalog; “Bütün din mensuplarıyla, barış ve hoşgörü ilkelerine dayalı bir diyalog ortamından...”²²² şeklinde dile getirilmiştir. Bir soru üzerine hazırlanan Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 13.03.1997 Tarih ve 20 Sayılı Kararı’nda “...gayr-ı Müslim dünyadan tecrit edilmiş halde yaşamayı değil, bilakis İslam nimetini bütün insanların paylaşımına açmayı esas aldığı için...” diyaloga olumlu yaklaşmıştır.

II. Avrasya İslam Şurası’nda olduğu gibi, 25-29 Mayıs 1998 tarihleri arasında Ankara’da yapılan “Üçüncü Avrasya İslam Şurası” “Sonuç Bildirisi”nin 12. maddesinde de diyaloga yer verilmiştir.²²³

Türk toplumunu din konusunda aydınlatmakla görevli Diyanet İşleri Başkanlığı, ilgili bütün şahıs, kurum ve bilim merkezleriyle işbirliğine, kendi alanının uzmanı bilim adamlarıyla istişareye büyük önem vermekte olup bunun bir parçası olarak, yurtiçi ve yurtdışından seçkin ilim ve fikir adamlarının katılımıyla Din Şuraları tertiplenmektedir. Ayrıca dinler arası diyalog alanında da bir çok faaliyet gerçekleştirmektedir. Konumuzla alakalı Diyanet İşleri Başkanlığının faaliyetlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1- I. Din Şurası (1-5 Kasım 1993 tarihleri arasında)

I. Din Şurasında, Dini konularda toplumun aydınlatılması, dini yayınlar ve din hizmetleri konuları ele alınmıştır.²²⁴

²²¹ 28 Nisan - 01 Mayıs 2004 tarihleri arasında Kahire’de düzenlenen 16. Uluslararası “ İslam Medeniyetinde Hoşgörü”

Konferansında Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu tarafından sunulan metnin türkçesidir.:

www.diyamet.gov.tr

²²² Bkz. II. Avrasya İslam Şurası (21-24 Ekim 1996/İstanbul), DİB. Yayınları, Ankara 1998, s. 304-305.

²²³ Bkz. Üçüncü Avrasya İslam Şurası (25-29 Mayıs 1998/Ankara), DİB. Yayınları, Ankara-2000, s. 408-409.

2- II. Din Şurası (23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında)

23 Kasım 1998 Pazartesi günü zamanın Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz başkanlığında toplanan II. Din Şurasına pek çok ilahiyatçı bilim adamı katılmıştır. Şura'da ele alınan 3 temel konudan birisi “Dinler Arası Diyalog”dur. Bu konuda 13 madde halinde şu kararlar alınmıştır.²²⁵

1- Farklı din mensupları, dünya barışına katkı sağlayabilecek ortak inanç ve düşünceleri geliştirip yaygınlaştırmak için çalışmalıdır.

2- Dinler arası diyalog çalışmaları, herhangi bir dinin propagandası görünümünden kurtarılmalıdır. Diyaloglarda gizli, siyasi ve başka gayeler güdülmemesi için gerekli titizlik gösterilmeli ve bu tutum eğitim çalışmalarına yansıtılmalıdır.

3 - Farklı din mensupları; Kendi dinleri dışındaki dinleri taassuptan ve ön yargıdan uzak olarak tanımaya çalışmalı ve bu yönde gayret sarf etmelidir. Kendi görevlilerine diğer dinler konusunda sağlıklı bilgiler verecek eğitim programları düzenleyerek bu konuda karşılıklı yardımlaşma yoluna gitmelidir.

4- Her din mensubu, fuhuş, insan tacirliği, uyuşturucu ve terörizmle mücadelede birbirleriyle yardımlaşmalıdır.

5- Din ve milliyet farkı gözetilmeden, insan hakları özellikle de din ve vicdan hürriyeti konusunda, haksızlığa uğrayan milletlerin ve toplulukların yanında yer alınmalı ve bu konuda ortak girişimlerde bulunulmalıdır.

6- Farklı din mensuplarına özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ve ders kitaplarında, ayrıca bilgi iletişim araçlarında dinler hakkında açık ve sağlam bilgiler verilmelidir.

7- Dinî yaşayışta tarihî tecrübelerden yararlanarak bu konudaki olumlu örneklerin hayata geçirilmesine çalışılarak tarihi tecrübeler ortaya konulmalıdır.

8- Yaşayan dinler ve özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlık konusunda, bu dinlerin kaynak dillerini bilen elemanlar yetiştirilmesi ve bu amaçla ilgili kurumlardan karşılıklı ihtisas burslarının sağlanması için Diyanet İşleri Başkanlığı gerekli girişimlerde bulunmalıdır.

9- İlahi dinlerdeki tebliğ ve irşat hizmetleri, dini çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.

10- Dinler arasındaki diyalogun, sadece bilim adamları düzeyinde değil, daha geniş tabanlara yayılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

²²⁴ I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993), DİB Yayınları, Ankara-1995, C. 2, s. 699-704.

²²⁵ Bkz. II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, (23-27 Kasım 1998), Ankara-2003, C. 2, s. 780-781, 02.06.2006-

<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/dergi.php?name1=İLAHİYAT%20FAKÜLTESİ&yil=2000&cilt=4&sayi=1>.

11- a) Önümüzdeki yıllarda Türkiye’de İbrahimî dinlerin dünü, bugünü ve geleceği ile ilgili bir toplantı düzenlenmelidir.

b) T.C. Turizm Bakanlığının yürütmekte olduğu “İnanç Turizmi” projesine ilgili dinler hakkında sağlam bilgiler verilmek suretiyle katkıda bulunulmalıdır.

12- Dinler arası diyalog çalışmalarının daha etkin şekilde yürütülebilmesi için T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde “Dinler arası Diyalog Genel Sekreterliği” kurulmalıdır.

a) Bu sekreteryaya bağlı olarak “Dünya Dinleri Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi” oluşturulmalıdır.

b) Ve bu merkez, dünyadaki benzer kurumlarla ortak çalışma projeleri geliştirerek araştırmalar yapılmasına ve bu araştırmaların yayınlanmasına imkan vermelidir.

13 Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı elemanları, özellikle müftü, vaîz ve imamlar yurtiçinde ve yurtdışında diğer dinler konusunda hizmet içi kurslarına tabi tutulmalı ve bu konuda seminerler düzenlenmelidir.²²⁶

3- II. Din Şurası kararları doğrultusunda Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığına bağlı olarak “Dinler Arası Diyalog Şubesi Müdürlüğü” kurulmuştur.

4- Uluslar Arası Avrupa Birliği Şurası (3-7 Mayıs 2000 tarihleri arasında)

Şura çalışmaları, 6 Mayıs 2000 Cumartesi günü yapılan Genel Kurulda, dört komisyonun hazırladığı söz konusu raporların tek tek görüşülmesi, tüm katılımcı üyelerin değişiklik önerilerini ayrı ayrı dikkate alıp, yine madde madde oylanması ve karara bağlanmasıyla son bulmuştur.

Komisyonların çalışma yaptığı konular ve hazırladığı raporların başlıkları sırasıyla şöyledir:

I. Avrupa Birliği Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığının Hedef ve Politikaları

II. Üçüncü Bin yıla Giderken Dini Arayışlar ve Dinin Anlatım Metodu

III. Din ve Siyaset İlişkileri

IV. Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkilerinin Dini Alanda Doğurabileceği Problemler ve Kazanımlar:

Konumuzla alakalı olarak I. ve IV. maddeleri ele alıyoruz.

I. Avrupa Birliği Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığının Hedef ve Politikaları

²²⁶ Nevzat Aşıkoğlu, “Dinler Arası Diyalogun Temelleri Üzerine”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 4, Sa. 1, Sivas-2000, s. 3-4 .

1. Diyanet İşleri Başkanlığının yurtiçi ve yurtdışı görevlerini gereği gibi ifa edebilmesi için, öncelikle kurumun işleyiş ve görevlerini belirleyen yasal düzenlemelerin, günümüz ihtiyaçları doğrultusunda yapılması gerekmektedir.
2. Diyanet İşleri Başkanlığı Avrupa Birliği ülkelerinin dini işleyişlerini, çalışma yöntemlerini, kurumlarını, yasal konumlarını ve ilgili mevzuatını Türkiye ve İslam dini ne bakışlarını, yapılan bilimsel araştırmalarla tespit ederek bu ülkelere yönelik politika ve hedeflerini geliştirip tayin edecek bir birim oluşturmalıdır.
3. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin din ve inançlarla ilgili karar ve düzenlemeleri, anılan birimce iyi izlenmelidir.
4. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yurtdışına gönderilen din görevlilerine uygulanan vize engellerinin kaldırılması ve yeteri kadar kadro tahsis edilmesi, hizmetlerin tam yürütülmesi için elzemdir.
5. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın dini bayramlarda izinli sayılabilmeleri için gerekli yasal yolların araştırılması yararlı olacaktır.
6. Avrupa Birliğine üye olma sürecindeki Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin hizmet içi eğitimi, çağımızın değişen şartları karşısında yeni bir içerik kazanmalıdır. Bu eğitimde, mesleki bilgiler kadar toplumun sosyal yapısı, psikolojisi ve beklentileri dikkate alınmalıdır. Bu konuda üniversitelerimizin ve sahasında uzman kişilerin bilimsel desteği sağlanmalıdır.
7. Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde serbest dolaşım gündeme gelecektir. Bu durumda, hedef kitlede değişiklik kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle, Diyanet İşleri Başkanlığı hedef kitledeki değişikliği dikkate alan yabancı dil ağırlıklı yazılı ve görsel yayınlar için gerekli altyapıyı oluşturmalıdır.
8. Avrupa'daki vatandaşlarımızın beklentilerinin başında din öğretiminin kaliteli ve ihtiyaçlara cevap veren bir şekilde gerçekleşmesi gelmektedir. Bu problemin çözümünde yetişkinlere yönelik faaliyetler kadar, çocuklara, gençlere, ev hanımlarına yönelik Türkçe ve din eğitimi vermek büyük önem arz etmektedir. Din eğitimi ile ilgili problemlere ilmi zeminde çözüm aranması ve uygun programlar geliştirilmesi gereklidir. Bunun için, konuyla ilgili ilmi çalışmalara destek olunması, öğretmenlik formasyonuna sahip din görevlilerinden yararlanılması düşünülmelidir.
9. Avrupa Birliği sürecinde yurtdışına gönderilecek olan din görevlileri özel olarak yetiştirilmelidir. Bu elemanlar uzun süreli bir dil kursundan geçirilmeli; bir Avrupa Birliği

ülkesinin diline hakim olacak şekilde yetiştirilmelidir. Ayrıca, gidilecek ülkenin sosyal ve kültürel ortamı, insan yapısı, eğitim sistemi, kültürü, dini kurumları ve dini hayat gibi konularda yeterli bilgi verilmelidir. Buna yönelik, gelecek yıllarla ilgili projeksiyonlar yapılmalıdır.

10. Avrupa Birliğine giriş sürecinde dil bilen, mesleğinde yeterli din görevlisi yetiştirilmesi için, ilgili kuruluşlarla görüşülerek, İlahiyat Fakültelerinde yukarıda zikredilen ihtiyaçları karşılamaya yönelik yeni bir bölüm oluşturulması yönünde çaba harcanmalıdır.

11. Cami dernekleri bünyesinde oluşturulmuş kitaplıkların Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfının katkılarıyla ve özel yayınevlerince yayınlanmış ciddi ve ilmi eserlerle zenginleştirilmesinin yolları aranmalıdır .

12. Birinci Din Şurası kararları arasında da yer alan, kurumlar arasında Milli Eğitim Bakanlığı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliğinin güçlendirilerek devam ettirilmesi sağlanmalıdır.

13. Avrupa Birliği ülkelerinin din ve moral değerleriyle ilgilenen kurumların ve Brüksel'de çalışan Avrupa Toplulukları Piskoposlar Komisyonu (COMECE)'nin etkinliklerinden ve bilimsel birikiminden yararlanmak üzere, anılan yapılanmayla gerekli çalışmanın yapılması yararlı olacaktır.

14. Avrupa Birliği sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı kendisine düşen görevleri yerine getirirken yeniden yapılanma, mevcut altyapısını güçlendirme, eğitim yoluyla personelini hazırlama, istihdam sorununu çözme, gerekli bina, araç ve gereçlerini temin etme, halkı din konusunda yeterince aydınlatma, İslam Dininin gerçeğini hem kendi vatandaşlarına öğretme, hem de Avrupa ülkelerine doğru tanıtma gibi ağır yükler altına girecektir. Diyanet İşleri Başkanlığı, bütün bu hedeflere ulaşmak için, ilgili kurumlarla yurtiçinde ve yurtdışında Avrupa Birliği ülkelerinin ilgili resmi ve sivil kurumlarıyla işbirliği yapmaya özen gösterecektir. Bu yolda yeni yönetim tekniklerinden yararlanılması uygun görülmektedir.

15. İslam Dininin temsilcisi olarak tanınacak kurumun tespitinde Diyanet İşleri Başkanlığına ve Avrupa Birliği ülkelerindeki derneklerin oluşturdukları üst kuruluşlara, DİTİB ve Diyanet Vakıflarına önemli görevler düşmektedir. İslam' da Kilise benzeri bir kurumlaşma olmadığı, İslam Dininin öğretim muhtevası ve metotlarının İslam bilginlerince belirlendiği, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendi ülkesindeki kanunlarla ve ilgili mevzuata göre çalışan bir kurum olduğu ilgililere açık bir dille anlatılmalıdır.

16. İkinci Din Şurası'nda öngörüldüğü gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, «Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Sekreteryası" kurulmalıdır. Bu birimin bir de akademik danışma kurulu olmalıdır. Avrupa ve diğer ülkelerdeki Türklerin problemleriyle ilgilenen, araştırmalar yapan ve projeler geliştiren "alt birimler" oluşturulmalıdır.

17. Yurtdışındaki ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerindeki Türk vatandaşlarının karşılaştıkları dini problemler çeşitli boyutlarıyla araştırılarak çözüm önerileri geliştirilmelidir .

18. Diyanet İşleri Başkanlığının yeni çağa ve beraberinde gelen sosyal ve kültürel gerçeklere uzun vadeli projeksiyonlarla bakması bir zorunluluktur. Bunun için yeni misyon ve vizyon oluşturarak, toplam kalite yönetimi felsefesinin sunduğu imkanlardan yararlanılmalıdır. Topluma sunulan hizmetlerde daha başarılı olabilmek için bu yaklaşım gerekli görülmektedir.

IV. Avrupa Birliği Türkiye ilişkilerinin Dini Alanda Doğurabileceği Problemler ve Kazanımlar:

Komisyunun hazırladığı rapordaki aslına uygun olması için 48. maddeden devam ediyoruz.

48. Avrupa Birliğine aday olan Türkiye'de bu sürece katkıda bulunacak anlayışın geliştirilmesinde Diyanet İşleri Başkanlığına önemli sorumlulukların düştüğü kanaati tespit edilmiştir.

49. Daha mutlu ve daha insancıl bir dünya için Avrupa Birliğine girme mücadelesinden asla vazgeçmemek; ancak, ilişkilerimizde teslimiyetçi ve sürekli norm kabul eden bir konumda değil, tarihin derinliklerinden günümüze taşıdığımız ve bize ait olan öz değerlerimizi de anlatmaktan çekinmememiz hususunda fikir birliğine ulaşılmıştır.

50. Dinler ve kültürler arası daha sıkı ve doğrudan ilişkilerin kurulduğu bir çağda, insanların bir arada ve barış içinde yaşamaları ve dünya barışına katkıda bulunmaları açısından dinler arası diyaloga büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, gerçek diyalog için herkes kendi dininin sınırları içinde kalmalı, geçmişte yaşanan olumsuzluklarla ilgili olarak din mensuplarının hangisinin daha haklı veya haksız olduğunu belirleme arzusundan vazgeçilmelidir.

51. Tarihin derinliklerine dayanan önyargıların ortadan kaldırılabilmesi için, Türkiye ve AB üyesi ülkeler kendi kendilerini eleştirme cesaretini gösterebilmelidir. Karşılıklı samimi düşünceler, dinlerin birbirlerine karşı olan güvenini sağlamada ilke olmalıdır.

52. İslam Dininin bütün Avrupa Birliği ülkelerinde layık olduğu yere oturtulması temenni edilmektedir.
53. Avrupa Birliği bir Hıristiyan Topluluğu olarak görülmemelidir. Birlik üyesi ülkeler de bu tür düşüncelerin oluşmasına neden olacak tavırlardan sakınmalıdırlar.
54. İnsanlık tarihinin ortak değerleri olan dinlerin özünü oluşturan erdemler üzerinde birlik fikri işlenmeli; bu husus, devletlerce de desteklenmeli; ayrıca çoğulculuk bir erdem kabul edilmelidir.
55. Türkiye, kendi tarihi ve toplumsal yapısına ve bilgi çağının şartlarına uygun bir din eğitimi sistemi geliştirmelidir.
56. Yurtdışına gönderilecek görevlilerin yetiştirilmesinde Diyanet İşleri Başkanlığı ile İlahiyat Fakülteleri arasında daha sıkı bir işbirliğine gidilmelidir. Yurtdışındaki nüfusumuzun önemli bir bölümü artık yerleşik hale gelmiştir. Yurtdışında bulunan veya kesin dönüş yapmış ailelerin çocukları için Eğitim, Fen Edebiyat ve İlahiyat Fakültelerine YÖK tarafından kontenjanlar ayrılarak meslek sahibi yapılmaları ve dışarıda istihdam edilmeleri sağlanmalıdır. Bu şekilde, insan unsurunun yerinde değerlendirilmesi ve hizmetin miktar ve kalitesinin artışı sağlanabilir ve uyum kolaylaşabilir. Başkanlık, Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Avrupa' da da İlahiyat Fakültesi açılması için gerekli girişimde bulunmalıdır.
57. Yurtdışına gönderilecek veya gönderilmiş olan görevliler için farklı düzeylerde, hizmetin gerektirdiği eğitim seminerleri geliştirilerek sürdürülmelidir.
58. Yurtdışındaki Türk çocukları için, uzman kişilerce İslam'ın evrensel ilkelerine yer veren, Türkçe ve ihtiyaç duyulan yabancı dillerde her türlü yayın ve programlar hazırlanmalıdır . Yurtdışında görevli personelin vereceği hizmetin kalite ve miktarını artırmak için hizmetin mobilize edilmesinin faydaları göz önünde bulundurularak vatandaşın ayağına gidilmelidir.
59. Avrupa ülkelerindeki Türklerin dini ihtiyaç ve eğitimlerinin gerçekleştirilmesinde Türk toplumlarının aktif belirleyiciliklerinin temini yolunda gerekli çabalar gösterilmelidir.
60. Bazı Avrupa ülkelerinde yabancılara karşı uygulanan şiddete, etnik ve dini ayrımcılığa karşı tedbirler alınması için girişimde bulunulmalıdır.
61. Almanya'daki Türk çocuklarının din eğitimlerinin sağlanmasında karşılaşılan güçlüklerin giderilmesi ve bu yolda Diyanet İşleri - Türk İslam Birliğinin (DİTİB) daha etkin bir rol üstlenmesi temenni edilmiştir.

62. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın dini ihtiyaçlarının karşılanması ve eğitimlerinin sağlanması yolunda her türlü imkanın araştırılması, geliştirilmesi ve duruma göre uygulamaya konulması vurgulanmıştır.
63. Din görevlilerimizin daha iyi yetiştirilmeleri ve problemlerinin çözümü için gerektiğinde uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliğine gidilmelidir.
64. Osmanlı millet sistemi içerisinde çok sayıda farklı etnik kökene mensup topluluklar, dil ve dinlerini koruyarak asırlar boyunca birlikte yaşama becerisini göstermişlerdir. Bu tecrübe birikimi, milletimizin bugün olduğu gibi gelecekte de başka topluluklarla birlikte yaşama örnekleri verebileceğinin kanıtıdır. Tarihi , kültürel zenginlikleri yanında çeşitli toplumlarla bir arada yaşama konusunda engin deneyime sahip olan Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliğinin gerçekleşmesi, Türkiye için olduğu kadar Avrupa Birliğine üye ülkeler için de büyük bir kazanım olacaktır.
65. Avrupa Birliği sürecinde yurtiçi ve yurtdışında dini hayatın (bilgi, itikat, ibadet, zihniyet ve sosyal hayata yönelik) çeşitli boyutlarını araştırarak din eğitimi ve din hizmeti politikalarını geliştirmeye imkan sağlayacak bir "Araştırma Merkezi" kurulmasının önemine dikkat çekilmiştir.
66. Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımıza yönelik gerçekleştirilen dini faaliyetlerde kadınlara ve genç nesillere özellikle önem verilmelidir.
67. Dinin çok yönlü bir olgu olduğu dikkate alınarak din hizmetlerinin geliştirilmesinde din sosyolojisi, din psikolojisi, antropoloji vb. diğer disiplinlerden faydalanılmalıdır.
68. Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın önemli bir bölümünün dil sorunlarının olduğu bilinmektedir. İlgililer, bu önemli soruna da çözüm yolları aramalıdır."²²⁷

5- İnanç ve Hoşgörü Çağında Dinler Toplantısı (10-11 Mayıs 2000 tarihleri arasında Tarsus)

Toplantıdan sonra ilan edilen ve “Tarsus Deklarasyonu” diye anılan bildirgenin bir maddesi; “Tarih, farklı din ve fikirlerin bir arada huzur içinde yaşadıklarının örnekleri ile doludur. Bununla birlikte dinler arası kavga ve savaşların vuku bulduğu hususu da bir gerçektir. Hatta aynı dinin müntesipleri arasında bile sıkıntı ve rahatsızlıkların olduğu bilinmektedir. Ancak aramızdaki kavgalara sebep olan ve birbirimizi düşmanlığa sürükleyen dini inançlarımız değil; kendi dinlerini doğru anlamayan, gönlünü taassuba kaptıran veya

²²⁷ Uluslar arası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (3-7 Mayıs 2000), DİB Yayınları, Ankara-2000, C. 2, s. 679-687

çıkarları için dinlerini alet eden insanlardır” şeklindedir. Başka bir maddede ise; “Dinler arası diyalog; dinleri birleştirme veya bir potada eritme faaliyeti değil, tüm farklılıkları koruyarak herhangi bir zorlamaya gitmeden hoşgörü ve anlayış içinde ortak meseleleri konuşma, müzakere etme ve işbirliği yolları arama gayretidir” denilmiştir.

- 6- 14-18 Haziran 2000 tarihleri arasında Diyanet İşleri Eski Başkanı M. Nuri Yılmaz ve beraberindeki heyet Roma Katolik Kilisesi Eski Lideri Papa II. Jean Paul’ü ziyaret etmişlerdir.
- 7- Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı İşbirliği ile “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu” isimli Sempozyum (17-19 Eylül 2001) düzenlenmiştir.
- 8- Avrasya Şuraları : Başkanlığın dinler arası diyalog yaklaşımı ve anlayışına katkı sağlayan görüş ve tavsiyeler, ilki 1995 yılında, 25-28 Temmuz 2000 tarihlerinde Saraybosna’da yapılan “Dördüncü Avrasya İslam Şurasında”²²⁸ ve 15-19 Nisan 2002 tarihlerinde KKTC’de yapılan “Beşinci Avrasya İslam Şurasında”²²⁹ ele alınmıştır.
- 9- İstanbul Çağrısı : (11 Nisan 2002 tarihinde İstanbul’da) Yayımlanan Çağrı’nın bir yerinde; “Tüm evrenden kaosun uzaklaştırılması, onun yerine esenliğin hakim olması, hepimizin ortak hedefidir. Yüce Allah’ın iradesi barış ve uyumun insanlar tarafından gerçekleştirilmesinden yanadır. Barış ve uyumu gerçekleştirmek, dünya dediğimiz bu fani evrende bize verilen bir görevdir. İnsanın Allah karşısındaki sınavı, barış ve uyumu sağlama bağlanımdadır. Yüce Yaratıcının buyurduğu değerlere uymadığımız, ahlak, erdem ve dürüstlüğü unuttuğumuz takdirde, dünya sınavında başarısız oluruz. Bunun sorumluluğunu ve bedelini ahiret’te öderiz” ifadesi yer almıştır. Zikredilen iki toplantıya, Ülkemizdeki Yahudi ve Hıristiyan azınlıkların dini liderleri veya temsilcileri katılmıştır.
- 10- Diyanet İşleri Başkanlığı İle Papalık Dinler arası Diyalog Konseyi Arasında İmzalanan “Niyet Bildirgesi” : (25 Nisan 2002) Bildirgenin bir maddesi; “Diğer dinler hakkında malumat sağlayıcı eğitim programlarını geliştirmek ve teşvik etmek” şeklindedir. Bunun sonucu olarak, 2003 -2004 yıllarında Başkanlıktan bir Başmüfettiş memurların

²²⁸ Bkz. Dördüncü Avrasya İslam Şurası (Saraybosna), (25-28 Temmuz 2000), DİB. Yayınları, Ankara-2001, s. 220.

²²⁹ Beşinci Avrasya İslam Şurası (Gazimağusa), (15-19 Nisan 2002/KKTC), DİB. Yayınları, Ankara-2003, s. 351, 352.

“hizmetlerde yetiştirilmek, eğitilmek, bilgilerini artırmak veya staj yapmak üzere..”²³⁰
görevlendirilmesi maddesi uyarınca Vatikan’da bir yıl kalmıştır.

11- İnanç Turizmi Günleri Faaliyeti : Bu faaliyet, TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği) ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın işbirliği ile iki kez gerçekleştirilmiştir.

a) İnanç Turizmi Günleri (I) — 25-27 Ekim 2002 - Kuşadası

b) İnanç Turizmi Günleri (II) — 16-18 Nisan 2004 – İzmir. Her iki toplantıda yapılan konuşmalar ve sunulan tebliğlerin Türkçeleri ile İngilizce tercümeleri TÜRSAB tarafından yayımlanmıştır.

12- “İslam’da İlmilik” konulu Uluslar Arası Konferans (21-22 Şubat 2004 tarihleri arasında ABD, Utah Üniversitesi, Ortadoğu Merkezi)

13- 16. Uluslar Arası İslam Medeniyetinde Hoşgörü Konferansı (28 Nisan - 01 Mayıs 2004 tarihleri arasında Kahire)

14- İstanbul’da 24.05.2004 tarihinde Unesco Milli Komitesi tarafından düzenlenen “Altın Köprüde Birlikte Yaşamak” Paneli.

15- Berlin Protestan Akademisi ve Berlin Katolik Akademisi tarafından düzenlenen “Hıristiyanlık ve İslamiyette Din Özgürlüğü” konulu toplantı düzenlenmiştir. (5-7 Eylül 2004 tarihlerinde Berlin)

16- III. Din Şurası (20-24 Eylül 2004 tarihleri arasında)

“AB Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığının Yurtdışı Din Hizmetleri ve Din Eğitimi” konulu III. Din Şurası; üç komisyon halinde çalışarak, AB Sürecinde Dinin Yeri ve Din Hizmetleri, Din Eğitimi ile Sosyal Hayat ve Din konularını tartışmış, aşağıdaki görüş ve kararları almıştır.

Avrupa Birliği ve Din:

1. AB ülkelerinin her birinde devletin din ile ilişkileri farklı olduğundan Diyanet İşleri Başkanlığı ilgili ülkelerdeki vatandaşlarımıza yönelik din hizmetlerini yürütürken bu hususu göz önünde bulundurmalı, bu amaçla AB nezdinde konuyla ilgili gelişmeleri izleyecek ve gerekli temasları sağlayacak bir büro oluşturmalıdır.

2. AB ülkelerinde din dersleri ile ilgili yasal durum ve prosedür konusunda o ülkede yaşayan vatandaşlarımız bilgilendirilmeli ve yasalar çerçevesinde düzenli din eğitimi

²³⁰ 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun 78. Maddesi.

almaları konusunda kendilerine yardımcı olunmalıdır. İslâm'da kilise benzeri bir kurumlaşma olmadığından, bu ülkelerde kurumsal olarak dini temsil edecek cemaat kavramı yorumlanırken, İslam eğitiminin içeriğini dinin ana kaynaklarına dayalı sağlıklı dini bilginin ve onun üreticisi olan din bilginlerinin belirlediği ve bunun bir uzmanlık işi olduğu göz önüne alınmalıdır.

3. Avrupa Birliğinde yaşayan vatandaşlarımızın dini sorunlarının çözümlenmesinde, kurumsal olarak temsil edilebilen bir din mensubu olmaları önemlidir. Bu maksatla, DİTİB, ATİB ve benzeri sivil toplum kuruluşlarının, faaliyette buldukları ülkelerde resmi makamlarca muhatap kabul edilebilmeleri için gerekli yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi teşvik edilmelidir.

4. AB ülkelerinde vatandaşlarımız tarafından özellikle dini-sosyal hizmet amacıyla kurulan sivil toplum örgütlerinin işbirliği ve uyum içinde hizmet vermeleri teşvik edilmelidir.

5. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın din ile ilgili sorunlarının çözüme kavuşturulmasında, ilgili ülkenin resmi ve dini organları, diğer İslam ülkelerinin kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği imkânları aranmalı ve geliştirilmelidir.

6. Diyanet İşleri Başkanlığı, diğer din ve inanç mensuplarıyla diyalog ve işbirliğine açıktır; ancak kişilerin maddi, manevi ve psikolojik zaaflarından yararlanarak onlara başka bir din, mezhep veya inancın empoze edilmesi yönündeki faaliyetleri tasvip etmez.

7. Yurtdışında yaşayan vatandaş ve soydaşlarımızın, buldukları toplumlara özgün kimlikleriyle uyum sağlayabilmeleri için onlara yönelik bir eğitim ve kültür politikasının ivedilikle geliştirilmesi, uygulanması ve takibi amacıyla daimi bir komisyon oluşturulmalıdır. Bu komisyonda, özellikle Dışişleri, Milli Eğitim, Kültür ve Turizm, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları, Yüksek Öğretim Kurulu ve Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcileri ile İlahiyat ve Eğitim Fakültelerinden konu ile ilgili uzmanlar yer almalıdır.

8. Diyanet İşleri Başkanlığının, Avrupa Birliği sürecinde ortaya çıkan gelişmeler doğrultusunda yükümlülüklerini yerine getirebilecek şekilde yapısal gelişimi için çalışmalar yapılmalıdır.

Din Hizmetleri :

9. Yurtdışı din hizmetlerinin uyumlu yürütülmesi ve verimliliğinin artırılması için önce ülkeler bazında ihtiyaçlar belirlenmeli, daha sonra bunların özel olarak ele alınıp çözüme kavuşturulmasını sağlamak üzere, belli zaman aralıklarıyla düzenli toplantılar yapılmalıdır.

10. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca veya Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yurtdışı din hizmetleri konusunda bilgi üretecek, üretilen bilginin akışını sağlayacak, İslam Dininin doğru tanıtımını yapacak, Avrupa'da yaşayan Müslümanların dini, kültürel ve sosyal sorunlarını araştırıp çözümler üretecek, bunların yanında ihtiyaç duyulan alan araştırmalarını gerçekleştirecek bir araştırma merkezi kurulmalı ve bu merkezin ilahiyat fakülteleri ile koordineli çalışması sağlanmalıdır.

11. Yurtdışında gelişen yeni şartlar ve artan din hizmeti ihtiyacını karşılamak üzere din görevlisi kontenjanları artırılmalı, her konsolosluk bölgesinde oranın dilini bilen ve o ülke hakkında yeterli bilgisi olan bir rehber din görevlisi istihdam edilmelidir.

12. Yurt dışında yaşayan kadın vatandaşlarımızın ihtiyacı da dikkate alınarak, onlara din hizmeti sunmak, rehberlik yapmak ve sosyal etkinliklere daha fazla katılımlarını sağlamak amacıyla kadın din görevlilerinin sayısı artırılmalı, kadınların karşılaştıkları dinî problemlerin çözümünde kadın perspektifinin daha etkin kılınması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca kadınların her türlü ibadet ve dini aktiviteye katılmaları teşvik edilmeli ve bu amaçla gerekli ortamlar hazırlanmalıdır.

13. Yurtdışı din görevlilerinin sosyal haklarının iyileştirilmesi, kendilerinin ve ailelerinin sağlık sigortalarının yaptırılması ve oturma izinlerinin diğer devlet memurlarına uygulanan yöntemle alınması sağlanmalıdır.

14. Dini bayramların kutlanmasında birliği sağlamak ve ibadet vakitlerinin tam olarak oluşmadığı bölgelerdeki uygulamayı tespit etmek üzere, uluslararası bir toplantı düzenlenmelidir.

15. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın dini bayramları topluca idrak edebilmelerinin sağlanması için, bayram günlerinin tatil sayılması konusunda gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.

16. Yurt dışı din hizmetleri, her kademedede öz denetime tabi tutulmalıdır.

Din Eğitimi ve Öğretimi :

17. Türkiye din eğitim ve öğretimi konusunda önemli tecrübeye sahiptir. Bu tecrübenin dış ülkelerle paylaşımını geliştirecek ve destekleyecek tedbirler alınmalıdır.

18. Bireyin hak, sorumluluk ve beklentilerine günümüzde her zamankinden daha çok vurgu yapılmaktadır. Avrupa Birliği müktesebatının düşünce, vicdan ve din hürriyetini garanti altına alan lafız ve ruhu, Müslüman çocukların, kendi dinlerini öğrenme hakkını öngörmektedir. Dolayısıyla vatandaşlarımızın, İslam din dersleri konusunda okul ve ilgili kurumlar nezdinde duyarlı olmaları sağlanmalı, sahip oldukları yasal haklar konusunda bilgilendirilmelidir.

19. Dış ülkelerde din eğitimi konusundaki yasal düzenlemelerin farklılık göstermesi sebebiyle İslam dersi her ülke ve eyalette ayrı ele alınarak, mevcut imkânlar ve sorunlar bilimsel düzeyde irdelenmeli ve çözüm önerileri geliştirilmelidir.

20. Yurtdışında görevlendirilecek personel, temel yeterlikleri belirlenerek, gerek bilgi donanımı, gerekse muhataplarının akıl ve gönlüne hitap edebilme açısından kendilerini daha nitelikli hale getirecek, görev yapacakları ülkenin dilini öğrenip kültürünü ve hukuk yapısını tanıyacak düzeyde bir eğitime tabi tutulmalıdır. Bunun için mevcut eğitim merkezlerinden yararlanılmasının yanında, özel bir eğitim merkezi kurularak hizmet içi eğitim programları, kurslar ve seminerler düzenlenmeli, ayrıca geliştirilen uzaktan eğitim projeleri gibi yollarla, görevlilerin eğitim düzeylerinin yükseltilmesi sağlanmalıdır.

21. Öğretim etkinliklerinin, hayatla ilişkilendirilmesine özen gösterilmelidir. Çocuk en temel kazanımlarını ailede edindiğinden, yurt dışındaki ailelerin eğitimine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

22. Eğitimde bütüncül yaklaşıma uygun olarak; din derslerinde, zihinsel, duygusal ve bedensel yetenekler harekete geçirilmelidir. Aklın ve bilimin ışığında, çocuğun duygusal gelişimini dikkate alan bir program uygulanmalı ve ibadet ortamları ile tanışması sağlanmalıdır.

23. Ayrılıkları değil, birliktelikleri önceleyen bir İslam Dersi modeli desteklenmelidir. Bu ders Kur'an ve Sünnet merkezli, tüm dini anlayış ve yaşayışlara duyarlı, bireyi ve toplum hayatını dikkate alan, bilimsel yaklaşımı benimseyen, disiplinler arası çalışmalarla desteklenen bir niteliğe sahip olmalıdır.

24. Yurt dışındaki İslam din derslerinin dili ile ilgili tercih, duygusal ve politik değil, bilimsel bir zeminde ele alınmalıdır. Cami merkezli din eğitiminde, Türkçe'nin kullanılmasına özen gösterilmelidir. Okul ortamında yapılan eğitimde ise, tamamen Türk çocuklarının katıldığı din derslerinin, mümkün olduğu ölçüde, Türkçe olmasına gayret

edilmelidir. Eğitim dili Türkçe olmadığı takdirde İslamî kavramların tam olarak aktarılabilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır.

25. Yurt dışındaki okullarda program dışı verilen Türkçe ve Türk kültürü dersleri içinde İslam dersine mutlaka yer verilmeli, bu ders için uygun bir öğretim programı hazırlanmalıdır.

26. Yurtdışındaki din hizmetleri için yetişmiş elemanlara acil ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Yurt içindeki ihtiyaç da dikkate alındığında mevcut ilahiyat fakültelerimizin imkânları geliştirilmeli, fakültelerde yurt içi ve dışı için din dersi öğretmeni ve din hizmetleri personeli yetiştirmeye yönelik lisans ve yüksek lisans düzeyinde programlar açılmalıdır. Bu çerçevede yurt dışında orta öğrenimini tamamlamış Türk gençleri için İlahiyat Fakültelerinde kontenjanlar ayrılması ve buralardan mezun olanların yurtdışında istihdamı için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.

Dinî Yayınlar :

27. Yurt dışına yönelik televizyon programlarının süresi ve sayısı artırılmalı, ayrıca kültür kazandırıcı yayınlara da ağırlık verilmelidir.

28. Diyanet İşleri Başkanlığı yurt dışı temsilciliklerinin, mahallinde dini ve kültürel yayınlar yapması teşvik edilmeli, Başkanlığın tecrübe birikimi ile ilahiyat alanındaki akademik bilgi birikiminin yurt dışı entelektüel çevrelere sunulması için çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev alanı ile ilgili olarak yurt dışında yapılan bilimsel çalışmalar, gönderilen rapor ve dokümanlar araştırmacıların istifadesine sunulmalıdır.

29. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, muhtelif dini kitapların batı dillerine çevrilmesi, çeşitli dillerde yazılı ve görsel yayın, interaktif CD, VCD, DVD, bilgisayar programları ve çocuklara yönelik bilgisayar oyunlarının hazırlanması için bir merkez kurulmalıdır.

30. Batı toplumu içinde Müslümanların muhatap olduğu hukukçu, tabip, güvenlik görevlisi, öğretmen gibi kesimlerin İslam ve Müslümanlar hakkında bilgilendirilmesi için gerekli yayın ve faaliyetler gerçekleştirilmelidir.

31. Diyanet İşleri Başkanlığı, İslâm ve Türk tarihi ile kurumları hakkında kitleleri doğru bilgilendirmek amacıyla kısa-uzun metrajlı filmler, çizgi filmleri, edebi yapıtlar, dini musiki ve diğer sanat eserlerinin hazırlanması hususunda, çalışmalar yapmalıdır. Bu çerçevede edebiyat, sanat ve müzik çevreleriyle işbirliği yolları aranmalıdır.

32. Vatandaşlarımızın manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında Ahmet Yesevi, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre gibi örnek şahsiyetlerin dini ve

ahlaki rehberliklerinden yararlanılmalı ve bu alandaki klasik birikimin insanlarımıza kazandırılması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Sosyal ve Kültürel Hizmetler :

33. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın, yerel imkanlardan daha etkin yararlanmalarını sağlamak amacıyla, eğitim, sağlık ve bakım ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ana okulu, kreş, huzur evi, özürllülere yönelik rehabilitasyon merkezleri gibi kurumlar ve bu hizmetlere yönelik danışma birimleri oluşturulmasına öncülük edilmelidir.

34. Yurtdışı temsilcilikleri, evliliğin teşviki ve aile içinde yaşanan problemlerin çözümü için, sivil toplum kuruluşlarınca, aile hayatı ile ilgili eğitim ve rehberlik kursları düzenlenmesine önderlik etmeli, bu çerçevede aile danışma birimleri kurulmalıdır.

35. Diyanet İşleri Başkanlığınca yurtdışındaki vatandaşlarımız ile Türkiye ve İslâm dini hakkında bilgi almak isteyenlere yönelik inanç turizmi benzeri programlar düzenlenmeli, turizm rehberlerinin bu konuda eğitilmesi için teşebbüslerde bulunulmalıdır.

36. Dini, kültürel, sosyal ve benzeri ihtiyaçları karşılayacak, cami merkezli fiziksel ortamlar oluşturulmalı, bu konuda gerekli mimari ve estetik özen gösterilmelidir.

37. Yurtdışında ibadetlerin, özellikle Cuma ve bayram namazlarının edasında ve mezarlık temininde karşılaşılan sorunların giderilebilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.²³¹

17- Diyanet İşleri Başkanlığı, Konrad Adenauer Vakfı²³² ve Goethe- Enstitüsü tarafından düzenlenen “Türkiye’de İslam ve Modern Toplum” konulu Uluslararası Konferans (22-23 Kasım 2004 tarihleri arasında İstanbul)

18- “Dinler Arası Hoşgörü Merkezi-Dinler Bahçesi” açılmıştır. (08/12/2004 tarihinde Antalya)

19- Diyanet İşleri Başkanı ve Ülkemizde yaşayan azınlıkların dini liderleri tarafından Hz. Mevlana’nın 731. Vuslat Yıldönümü münasebetiyle (17.12.2004 tarihinde Konya) düzenlenen anma törenlerinde “Mevlana Buluşmak” konulu ortaklaşa hazırlanan metin dile getirilmiştir.

²³¹ 02.06.2005- <http://www.diyamet.gov.tr/>

²³² 02.06.2005- <http://www.konrad.org.tr/>

D- DİYALOG SÜRECİNDE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ YAPABİLECEKLERİ

Bilindiği üzere dinler arası diyalog faaliyetleri 1960'lı yıllarda Roma Katolik Kilisesinin bünyesinde düzenlenen II. Vatikan konsiliyle başlamıştır. Dünya Kiliseler Birliği de diyalog faaliyetlerine devam etmiştir. Hıristiyan batı her zaman kendi konumunu ve durumunu birinci planda tutmuş bunun sonucunda da bu güne kadar yaşanan süreç Hıristiyan aleminin yararına olmuştur.

İslam dini geçmişte ve günümüzde dinler arası diyalogu devamlı teşvik etmiştir. Kamusal platformda çalışmalarını yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı da bu konudaki çalışmaları bütün yoğunluğuyla devam ettirmektedir.

Başkanlık tarafından 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında düzenlenen II. Din Şurasında ele alınan 3 temel konudan birisi dinler arası diyalogdur. Şurada alınan kararlar daha ziyade dinler arası diyalogun imkanı ve zorunluluğu konusundadır. Yine Şurada Dinler Arası Diyalog Genel Sekreterliği kurulması ve bu sekreteryaya bağlı olarak “Dünya Dinleri Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi” oluşturulması teklif edilmiştir. Somut olarak II. Din Şurasının neticesinde Dış İlişkiler Daire Başkanlığına bağlı Dinler Arası Diyalog Şubesi Müdürlüğü kurulmuştur.

3-7 Mayıs 2000 tarihleri arasında düzenlenen Uluslar Arası Avrupa Birliği Şurasında sırasıyla, “Avrupa Birliği Sürecinde Diyanet işleri Başkanlığının Hedef ve Politikaları, Üçüncü Bin yıla Girerken Dini Arayışlar ve Dinin Anlatım Metodu, Din ve Siyaset İlişkileri ve Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkilerinin Dini Alanda Doğurabileceği Problemler ve Kazanımlar” konuları görüşülmüştür.

20-24 Eylül 2004 tarihleri arasında düzenlenen “AB Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığının Yurtdışı Din Hizmetleri ve Din Eğitimi” konulu III. Din Şurasında, “AB Sürecinde Dinin Yeri ve Din Hizmetleri, Din Eğitimi ile Sosyal Hayat ve Din” konuları görüşülmüştür.

Dinler arası diyalog konusundaki uzmanlara göre diyalog; bir defa başladığında terk edilmesi mümkün olmayan bir süreçtir. Fakat günümüzde Papa II. Jean Paul'un vefatıyla Roma Katolik Kilisesi kendi başlattığı diyalog faaliyetlerini ikinci plana itmiştir. Bunda diyalog konusunda II Jean Paul'den farklı düşüncelere sahip olan Alman Ratzinger'in Papa

seçilmesi etken olmuştur. Hatta Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı taziye mesajında bu durum dile getirilmiştir.²³³

Hıristiyan batı aleminde Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliği tarafından yürütülen dinler arası diyalog faaliyetinde misyon kaygısı kendini hissettirirken Diyanet İşleri Başkanlığının faaliyetlerinde tebliğden ziyade kendi dindaşlarına hizmet düşüncesi vardır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine girişi sürecinde Başkanlık, işin din hizmeti boyutunu göz önünde bulundurmuştur. Yapılan çalışmaların ana teması; Avrupa Birliği'ne uyum ve diyalogun geliştirilmesidir.

Türkiye dışında yaşayan soydaşlarımıza din hizmetleri sunan ve dinler arası diyalog faaliyetlerinin tek temsilcisi olan Diyanet İşleri Başkanlığının bu konudaki etkin olan hizmetlerini daha da geliştirebilmesi için din şuraları ve sempozyumlarda alınan kararların tekrarına düşmeden şunlar tavsiye edilebilir.

- 1- Diyanet İşleri Başkanlığı, dinler arası diyalog konusunda farklıların farkına vararak ve farklılıkları abartmadan ve bunları fazla sorun etmeden, bu ortamda en iyi ve güzeli yakalamayı, ötekiyle de barış içinde bir arada yaşamayı amaç edinerek, "dinler arası barışı temin etmeden dünya barışı hayaldir" sloganını hizmet prensibi edinmeye devam etmelidir.
- 2- Önce Danimarka'da daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde Peygamberimizi terörist olarak betimleyen karikatürlerin yayınlanmasıyla oluşan krizde görüldüğü gibi Diyanet İşleri Başkanlığı haklı tepkisini ortaya koymalı fakat medeniyetler arasında köprü olma işlevinden vazgeçmemelidir.
- 3- Zamanımızda, genelde bütün hizmetlerde özelde yurtdışı ve dinler arası diyalog hizmetlerinde yabancı dil konusunun önemi açıktır. Özellikle Batı dilleri konusunda yetişmiş nitelikli eleman yetiştirilmesi için imkanlar seferber edilmelidir.
- 4- Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, halen mevcut olan Dinler Arası Diyalog Şube Müdürlüğü yanında, "Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Sekreteryası" da kurulmalıdır. Bu birimin bir de akademik danışma kurulu olmalıdır. Avrupa ve diğer ülkelerdeki Türklerin problemleriyle ilgilenen, araştırmalar yapan ve projeler geliştiren "alt birimler" oluşturulmalı, arşiv ve dokümantasyon merkezi oluşturulmalı, bilimsel yayınlarla halkımızı aydınlatmalıdır. Bu konularda İlahiyat Fakülteleri ile işbirliği yapılmalıdır.

²³³ Diyanet İşleri Başkanlığının 06.04.2005 tarihli basın açıklaması, <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/default.asp>

- 5- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın koordinasyonu ile Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi vb. alanlarda yetişmiş ilim adamlarından oluşturulacak komisyonlar, dinler arası diyalog konusunda bilimsel yayınlar hazırlamalıdır. Yapılacak araştırmaların sonuçları önce ilmi çevrelerde tartışıldıktan sonra, il ve ilçelerde düzenlenecek seminer, sempozyum ve konferans gibi etkinlikler ile vatandaşa aktarılmalıdır.
- 6- Diyalog faaliyetlerinde inisiyatifi elinde bulunduran her zaman bir adım öndedir. Diyanet İşleri Başkanlığının bu alanla ilgili birikimi de göz önünde tutularak, "dinler arası diyalog" kavramına Türk-İslam boyutu ve tecrübesi ile daha evrensel bir içerik kazandırılmalı ve Diyanet İşleri Başkanlığı periyodik olarak diyalog faaliyetlerine devam edip, bu konularda İlahiyat Fakülteleriyle işbirliği içerisinde olmalıdır.
- 7- Diyanet İşleri Başkanlığı elemanları, başta yurtdışında soydaşlarımıza din hizmeti götüren din görevlileri olmak üzere Türkiye'de özellikle müftü, vaiz ve imamlar yurtiçinde ve yurtdışında diğer dinler konusunda hizmet içi eğitim kurslarına tabi tutulmalı ve bu konuda seminerler düzenlenmelidir.
- 8- Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde ve İlahiyat Fakültelerindeki dinler arası diyalog konusunda çalışan elemanlarının Avrupa ülkelerindeki Teoloji Fakülteleriyle işbirliği organizesi yapılmalıdır.
- 9- Yaşanan karikatür krizi gibi diyalog faaliyetlerini olumsuz etkileyen olaylar karşısında temkinli davranılmalı, bu tür olaylar karşısında Diyanet İşleri Başkanlığı meşru ve haklı tepkisini göstermenin yanında arabuluculuk vazifesi yapmalıdır.
- 10- Diyanet İşleri Başkanlığının Internet sitesinde dinler arası diyalog çalışmalarına yönelik özel bir bölüm açılmalı, konuyla ilgili yürütülen faaliyetler, düzenlenen şura, sempozyum ve konferanslar bütün içerikleriyle birlikte yayınlanmalıdır.
- 11- İstanbul, Diyarbakır, Mardin, Hatay gibi farklı dini inançlara sahip vatandaşlarımızın yoğun yaşadığı bölgelerde dinler arası diyalog konusu önemle ele alınmalı, İl Müftülükleri bünyesinde diyalog faaliyetleriyle bire bir ilgilenen birimler oluşturulmalıdır.

E- DİNLER ARASI DİYALOG VE MİSYONERLİK

Dinler arası diyalog söz konusu olduğunda misyonerlik konusu kendiliğinden gündeme gelmektedir. Bunun sebebi Hıristiyan batının çoğu zaman diyalogu bir çeşit

misyonerlik olarak görme eğilimidir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle “Misyon ve Misyonerlik” kavramlarının ne olduğuna bakmamız gerekir.

Latince missio teriminden gelmekte olan “misyon”, sözlük anlamı itibarıyla görev, yetki, bundan türetilmiş olan misyoner terimi ise “görevli olan kişi” anlamlarına gelmektedir. Ancak Hıristiyan geleneğinde misyoner ifadesi, bir kavram olarak, resmi kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hıristiyan cemaat tarafından Hıristiyan mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve bu çerçevede özellikle Hıristiyanlık dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir. Böylesi kişilerin oluşturduğu harekete ise misyonerlik adı verilmektedir.²³⁴

Kilise insanlığın kurtuluşu için çalışma görevini İsa’dan almıştır. Yuhanna İncilinde bulunan iki ayet onun ve kilisenin misyonunu şöyle ifade etmektedir: “Senin (Baba) beni dünyaya gönderdiğin gibi ben de onları dünyaya gönderdim”²³⁵ “Ben size bir örnek gösterdim, benim sizin için yaptığım gibi siz de başkaları için yapınız.”²³⁶ İsa’nın bu sözüne sadık kalma iddiasında olan kilise insanlığa gerçek hürriyetini kazandırmak, dünya ile tanrı arasında aracılık yapmak, onun hakimiyetini temin etmek, kanunlarını uygulamak ve kendisi ile çocukları arasındaki ilişkileri düzenlemek için çalışmaktadır.²³⁷

Diyalog kavramı ilk defa VI. Paul’un liderliğini yaptığı II. Vatikan Konsilinde kullanılmıştır. Bu çerçevede Hıristiyanlar Hıristiyan olmayanlarla önce diyaloga girecek, ikinci olarak dünya barışı, çevre sorunları tartışılacak, bunlar yapılırken kendi inançları ve yaşam tarzlarını nakletmeleri teşvik edilecekti.²³⁸

Papalığa göre diyalog faaliyetinde bulunmak demek, misyonerlikten vazgeçmek değildir. Bilakis o, misyonerliğin bir parçası olarak algılanmalıdır. Çünkü Vatikan hala Hıristiyan olmayanların Mesih’in merhametine muhtaç olduğuna ve bunların Hıristiyanlaştırılması gerektiğine inanmaktadır. Papa II. Jean Paul, 1999 yılında yaptığı konuşmada “diyalogun kilisenin Hıristiyanlaştırıcı misyonu için temel bir parça olarak işlev gördüğünü belirtmiştir.”²³⁹

²³⁴ Gündüz, “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler“, Diyanet İlmî Dergi, C. 38, Sa. 2, Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara-2002, s. 5.

²³⁵ John, 17/18.

²³⁶ John, 13/15.

²³⁷ Gazi Erdem, “Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları” Diyanet İlmî Dergi, C. 3, Sa. 2, Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara-2002, s.30.

²³⁸ Nasuh Günay, Günümüz Türkiye’sinde Misyonerlik Faaliyetleri, Tuğra Matbaası, Isparta-2006, s. 181.

²³⁹ Alıcı, age, s. 159.

Nitekim kilise, son dönemlerde diyalog ile hedeflediği şeylerin ne kadar gerçekleşip gerçekleşmediğini sorgulamaktadır. Hatta kimi kilise yetkilileri, görünürde barış, hoşgörü, uzlaşma vb. hususları ön plana çıkaran diyalogun, kilisenin asli görevi ve önceliği olan misyonerliği ikinci plana ittiğini, Hıristiyan misyonunun diyalogdan olumsuz etkilendiğini, dolayısıyla kilisenin diyaloga ilişkin tutumunu yeniden gözden geçirmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

Diyalog bize ve kültürümüze yabancı bir kavram değildir. Zira Kur'an, diğer inanç bağlılarına diyalog kapısını sürekli açık tutmakta ve onlara Tevhit inancı temelinde bir arada olmayı teklif etmektedir.²⁴⁰ İslam, Müslümanları, hakikatin ifadesi ve kurtuluşun yegane yolu olarak gördüğü Tevhit ilkesini bütün insanlara iletmekle ya da kurtuluşun vesilesi olan bu doğru'yu diğer insanlarla da paylaşmakla görevlendirmekte ve bu çerçevede "hakkı ve sabrı tavsiye etmenin" veya "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmanın" zararda olmayan insanların özellikleri olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde tarih boyu Müslümanlar, farklı inanç bağlısı kimselerle bir arada yaşamışlardır; çok kültürlülük ve çok inançlılık Müslümanlara yabancı değildir. En azından Anadolu'da İslam'dan Hıristiyanlık ve Yahudiliğe, Yezidilikten diğer çeşitli heterodoksal akımlara kadar birçok inanç sistemi yüzyıllardır aynı coğrafyayı paylaşmışlar ve zaman zaman çeşitli dış ve iç kışkırtmalar nedeniyle vuku bulan bazı olumsuz olaylar dışında birbirleriyle barış ve hoşgörü ortamı içerisinde yaşamışlardır.

Dolayısıyla Hıristiyanlarla ve diğer inanç bağlılarıyla diyalog kurmak, onlara ve inançlarına saygı göstermek, onları anlamaya tanımaya çalışmak, İslam'ın da öngördüğü barış ve huzur ortamının tesis edilmesi için zorunludur. Hıristiyanlar ya da başkalarıyla eşit şartlarda diyalog toplantılarını yürütecek yetkin/aydın kişilerin yetiştirilmesi, diyalogu misyonerliğin bir yolu olarak gören ve düzenledikleri diyalog toplantılarından bu gayeye yönelik sonuçlar elde etmeye çalışan kilisenin çabalarını boşa çıkaracaktır.²⁴¹

²⁴⁰ Al-i İmran 64.

²⁴¹ Gündüz, agm, s. 19,20.

SONUÇ

En basit şekilde diyaloga, “farklı inanç sahipleri arasında tezahür eden çatışma noktalarını en aza indirmek ve böylece daha iyi ilişki kurmak amacıyla yapılan bir iletişimdir” denilebilir. Farklı kültürlerle sahip insanların ürettikleri çözümlerin mübadelesi dinler arası diyalogun temel unsurudur. Bu yönüyle temelde dinlerden ziyade insan unsuru vardır. Bu yönüyle esas olan dinlerin diyalogu değil farklı din mensuplarının birbirleriyle diyalogudur.

Dinler arası diyalogun en başta gelen ilkesi din, vicdan ve inanç hürriyetidir. Diyalog ayrı dinlere mensup insanların inanç ve düşüncelerini birbirine empoze etme yoluna gitmeden, dini meselelerde konuşması, tartışması ve işbirliği yapmasıdır.

Farklılıklarına rağmen dinlerin ortak hedefi müntesiplerine mutluluk kazandırmaktır. Günümüzde ön plana çıkan diyalog sayesinde dinlerin farklı yönlerinden ziyade onları bir araya getiren ortak noktalar ön plana çıkmıştır. Burada amaç farklı din mensupları arasındaki diyalogun güçlenmesi, bireyler ve uluslar arasındaki mutluluğun sağlanarak bunun dünya barışına hizmet etmesidir. Dünyamızdaki nüfus yoğunluğu yönüyle meseleye baktığımızda üçte birden fazla sayıya sahip olan Müslüman ve Hıristiyan nüfus arasındaki diyalog ve barışın ifade ettiği anlam güçlüdür.

Müslümanlık ve Hıristiyanlık bağlamında dinler arası diyalog konusunda Türkiye'nin ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumu gerçekten önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı yönünü batıya çeviren modern Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra laik ve demokratik bir yapı içerisinde müslümanlara İslam dininin itikat, ibadet ve ahlak yönlerini anlatan bir kurumdur. Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle Avrupa birliği sürecinde Hıristiyan Batı dünyasıyla Müslüman Türkiye arasında gündemi en fazla işgal eden bir kurumdur. Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşundan bu yana edindiği tecrübelerle kültürler ve dinler arasında köprü olmuş Türkiye Cumhuriyeti gibi Müslüman ve Hıristiyan diyalogunda olumlu yönde işlevini yerine getirmiştir.

Tarih boyunca bir çok defa birbirleriyle savaşan Müslüman ve Hıristiyan Dünyası için II. Vatikan Konsili dönüm noktasıdır. Başlangıcından beri dinler arası diyaloga kapıları açık olan İslam Dini için II. Vatikan konsili, Hıristiyan Batı tarafından tarih boyu çarpıtılmış imajından ziyade, doğru İslam imajıyla kabulü anlamına gelmektedir. Batı Hıristiyan Dünyası diyalogu gündeme getirmiş, karşılıklı düşmanlık ve ön yargıların yerine bir araya gelmeye ve işbirliğine girmeye çağırmıştır.

Katolik Kilisesi II. Vatikan Konsilinde Nostra Aetate adlı dokümanı resmen yürürlüğe koyduktan sonra 1973 yılına kadar hiçbir diyalog faaliyetinde bulunmamıştır. Bu süreçte diyalogda görev alacak elemanlarını İslam dini konusunda eğitmiş ve diyalog rehberi hazırlamıştır. Aynı türden çalışmaların Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından da yapılması, özellikle nitelikli eleman konusuna öncelik verilmesi, kurumsal anlamda diyalog faaliyetlerinin başarısı yönüyle önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABALI, Nurullah; Kur'an'a Göre Müslüman Hıristiyan Diyalogu; Nesil Yayınları; İstanbul-2001
- ALICI, Mustafa; Müslüman-Hıristiyan Diyalogu; İz Yayıncılık, İstanbul-2005
- ALTINDAL, Aytunç; Türkiye ve Ortodokslar; Yeni Avrasya Yayınları; III. Baskı Ankara-2002
- ALTINDAL, Aytunç; Üç İsa; VII. Baskı; Alfa Yayınları; İstanbul-2004
- ALTUNTAŞ, Halil; İslam'da Din Hürriyetinin Temelleri; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; 2. Baskı; Ankara-2000
- ANA BRİTANNİCA; İstanbul-1987,
- AYDIN, Dr. Ali Aslan; İslam-Hıristiyan Diyalogu ve İslam'ın Zaferi; İslam'a Çağrı Cemiyeti Yayınları; II. Baskı; Ankara-1984
- AYDIN, Mahmut -GÜNDÜZ, Şinasi; Misyonerlik (Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri); Kaknüs Yayınları; İstanbul-2002
- AYDIN, Mahmut; Monologtan Diyaloga (Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan Müslüman Diyalogu); Ankara Okulu Yayınları; Ankara-2001
- AYDIN, Mehmet; Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; Ankara-1995
- AYDIN, Mehmet; Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; Ankara-1998
- AYDÜZ, Davut; Tarih Boyunca Dinler arası Diyalog; Işık Yayınları; İstanbul-2005
- BEDEVİ, Abdurrahman; Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü; Türkçe'si; Muharrem TAN; İz Yayıncılık; İstanbul-2002
- BEŞİNCİ AVRASYA İSLAM ŞURASI; (15-19 Nisan 2002/KKTC); DİB. Yayınları; Ankara-2003
- BİRİNCİ DİN ŞURASI TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ (1-5 Kasım 1993), DİB Yayınları, Ankara-1995
- BOZKURT, Doç. Dr. Gülnihal; Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914); Türk Tarih Kurumu; II. Baskı; Ankara-1996

- BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ; Milliyet Yayınları; İstanbul-1992
- BULAÇ, Ali; Avrupa Birliği ve Türkiye; Feza Gazetecilik Zaman Yayınları; İstanbul-2001
- CİLACI, Doç. Dr. Osman; Dinler ve İnançlar Terminolojisi; Damla Yayınevi; İstanbul-2001
- COŞAR, Fatma Mansur; Din Savaşları; Büke Yayınları; İstanbul-2000
- DERVEZE, M. İzzet; Et Tefsir’ul- Hadis, Çev.: Komisyon; Ekin Yayınları; İstanbul-1998
- DÖRDÜNCÜ AVRASYA İSLAM ŞURASI; (Saraybosna), DİB. Yayınları; Ankara-2001
- GARAUDY, Roger; Aforoz’dan Diyaloga (“Bir Marksist Konsile Hitap Ediyor”); Çeviri ve Notlar: Prof. Dr. Sadık KILIÇ; Birey Yayıncılık; İstanbul-1996
- GÜMRÜKÇÜ, Harun; Küreselleşme ve Türkiye; Konrad Adenauer Vakfı Yayınları; İstanbul-2003
- GÜNDÜZ, Şinasi; Dinsel Şiddet (Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık); Etüt Yayınları; Samsun-2002
- GÜNGÖR, Ali İsra; Vatikan Misyon ve Diyalog; Alperen Yayınları; II. Baskı; İstanbul-2002
- HALİD, Halil; Hilal ve Haç Çekişmesi; Sadeleştiren: Prof. Dr. Mehmet ŞEKER, Dr. A.Bülent BALOĞLU; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; Ankara-1997
- HICK, John; İnançları Gökkuşluğu (Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar); Çeviri: Mahmut AYDIN; Ankara Okulu Yayınları; Ankara-2002
- HUNTINGTON, Samuel P.; Medeniyetler Çatışması (Derleme); Derleyen: Murat YILMAZ; Vadi Yayınları; Ankara-1995
- İKİNCİ AVRASYA İSLAM ŞURASI (21-24 Ekim 1996/İstanbul), DİB. Yayınları, Ankara 1998
- İSLAMİYAT, Üç Aylık Araştırma Dergisi; “İsa (a.s.) Anısına”; C. 3; S. 4; Ekim-Aralık; Ankara-2000
- İSLAMİYAT, Üç Aylık Araştırma Dergisi; “Misyon ve Diyalog”; C. 5; S. 3; Temmuz-Eylül; Ankara-2002

- KARAMAN, Hayreddin; Dinlerarası Diyalog Nedir?; Da Yayıncılık; İstanbul-2005
- KAYA, Osman; Kur'an'a Göre Dinlerarası Diyalog; İlahiyat Yayınları; Ankara-2005
- KELEŞ, Ahmet; Hadislerin Kur'an'a Arzı; İnsan Yayınları; İstanbul-1998
- KESKİN, Abdalbaki; Doğu-Batı ve 21.YY. Üçgeninde İslam; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; Ankara-1994
- KİTABI MUKADDES (Eski ve Yeni Ahit) –İbrani, Kildani ve Yunani Dillerinden Tercüme- ; Kitabı Mukaddes Şirketi (Orhan Matbaacılık); İstanbul-1997
- KÖYLÜ, Mustafa; Çağdaş ve Batı İslam Düşüncesinde Dinler Arası Diyalog; İnsan Yayınları; İstanbul-2001
- KÜÇÜK, Abdurrahman-TÜMER, Günay; Dinler Tarihi; Ocak Yayınları; II. Baskı; Ankara-1993
- MEDENİYETLER ARASI DİYALOG ULUSLAR ARASI SEMPOZYUM; 18-20 Eylül 1998, Diyarbakır; Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları; Diyarbakır-1998
- ÖKE, Mim Kemal; Küresel Toplum ve Türkiye; Konrad Adenauer Vakfı Yayınları; Ankara-2001
- ÖKTEM, Niyazi; Diyalog Yazıları (Dinler Arası Diyalog ve Hoşgörü); Timaş Yayınları; İstanbul-2001
- ÖRNEKLERİYLE TÜRKÇE SÖZLÜK; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları; Ankara-1995
- ÖZCAN, Mustafa; 21. Yüzyıl Eşiğinde Medeniyetler Çatışması; Yeni Şafak Kitaplığı/Kültür Dizisi; İstanbul-1995
- ÖZSOY, Ömer / GÜLER, İlhami; “Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi), Fecr Yayınevi, Ankara-2004
- ÖZTÜRK, Levent; İslam Toplumunda Hıristiyanlar (Asrı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar); İz Yayıncılık; İstanbul-1998
- ÖZÖN, Mustafa Nihat; Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü; İstanbul-1962
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem; Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi; Genişletilmiş 4. Baskı; Fakülte Yayınevi; Isparta-2002
- SEVİNDİ, Nevval; Fethullah GÜLEN ile Global Hoşgörü ve New York Sohbeti; Timaş Yayınları; İstanbul-2002

- ŞEKER, Mehmet; Anadolu’da Bir Arada Yaşama Tecrübesi Türkiye Selçukluları ve Osmanlılarda –Müslim-Gayri-Müslim İlişkileri; DİB.Yay.; Ankara-2000
- TÜMER, Günay; Biruniye Göre Dinler ve İslam Dini; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; Ankara-1986
- TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİ; İsam Yayınları, İstanbul-1998
- TOPÇUĞLU, Abdullah- AKTAY, Yasin (Derleyen); Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm; II. Baskı; Vadi Yayınları; İstanbul-1999
- TOYNBEE, Arnold J.; Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri; Türkçe’si: Prof. Dr. Mehmet AYDIN; Din Bilimleri Yayınları; Konya-2000
- ULUSLAR ARASI AVRUPA BİRLİĞİ ŞURASI TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ (3-7 MAYIS 2000); Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; C. 2; Ankara-2000
- ÜÇÜNCÜ AVRASYA İSLAM ŞURASI (25-29 Mayıs 1998/Ankara); DİB. Yayınları; Ankara-2000
- WATT, W. Montgomery; Geçmişten Günümüze Müslüman-Hıristiyan Diyalogu (Yanlış Yaklaşımların Eleştirisi); İngilizce’den Çeviri ve Notlar: Fuat AYDIN; Birey Yayıncılık; İstanbul-2000
- WATT, W. Montgomery;Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık (Dinlerde Hakikat); Çeviren: Turan Koç; İz Yayıncılık; İstanbul-2002
- YILMAZ, Hüseyin; Kur’an’ın Işığında Müslim-Gayrimüslim Münasebetleri; Kayıhan Yayınları; İstanbul-1997
- ADAM, Doç. Dr. Baki; “Katolik Kilisesi’nin Kurtuluş Öğretisi Açısında Yahudiliğe ve İslam’a Bakışı”; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt:41; Sayfa: 195-224; Ankara 1999
- ADAMAKİS, Emmanuel; “Ortodoksluk Zaviyesinden Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Arasında Diyalog”; Tercüme: Prof. Dr. Mehmet AYDIN; Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı:5; Sayfa:25-31; Elazığ-2000
- AKSU, Prof. Dr. Zahid; “Dinler ve Mezhepler Arası Diyalog”; I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri-II (1-5/Kasım/1993); Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; Sayfa: 409-411 Ankara-1995

- ALGÜL, Prof. Dr. Hüseyin; "Müslümanların Siyasi Hakimiyeti Altında Yaşayan Gayri Müslimlere Tanınan Haklar Konusunun Çeşitli Devirler İçinde İslam Tarihine Yansıması"; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt:7; Sayı: 7(1998); Sayfa:13-23; Bursa-1998
- AŞIKOĞLU, Prof. Dr. Nevzat Y.; "Dinler Arası Diyalogun Temelleri Üzerine"; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı:4 Sayfa:1-4; Sivas-2000
- ATAY, Prof. Dr. Hüseyin; "Dinler Arasındaki İlişkiler"; Bilim ve Hikmet Dergisi; Bahar-1994/6; Sayfa:53-61
- AYDIN, Mehmet; "Kur'an-ı Kerim Işığında İslam-Hıristiyan Münasebetlerinin Bir Analizi"; Diyanet İlmî Dergi; "Peygamberimiz Hz. Muhammed" Özel Sayısı; Sayfa: 423-432; Ankara-2000
- AYDIN, Prof. Dr. Mehmet; "Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirine Yaklaşımı"; Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı: 10; Sayfa: 9-24; Konya 2000
- BİLGİN, Prof. Dr. Beyza; "İslam ve Hoşgörü"; Diyanet İlmî Dergi; Cilt:34 Sayı:1 (Ocak-Şubat-Mart 1998); Sayfa:115-128; Ankara-1998
- BİLGİN, Prof. Dr. Beyza; "Evrensel Karşılaşma: Hıristiyanlar ve Müslümanlar Görüşüyorlar"; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt:34; Sayfa:51-66; Ankara-1993
- BİLGİN, Prof. Dr. Beyza; "İslam'da Ötekine Bakış"; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt:42; Sayfa:11-12; Ankara-2001
- BİLGİN, Prof. Dr. Beyza; "Kültürler Arası Hafta ve V. Nürnberg Forumu"; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt:35; Sayfa:61-89; Ankara-1996
- BİLGİN, Prof. Dr. Beyza; "Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği"; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt:39; Sayfa:1-25; Ankara-1999
- BİLGİN, Prof. Dr. Beyza; "Roma'da İlahiyat Eğitiminde İşbirliği Semineri"; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt:32; Sayfa:233-239; Ankara-1992
- CİLACI, Doç. Dr. Osman; "Müslüman-Hıristiyan Diyalogu ve Ülkemizde İslam'ın Hoşgörüsü"; Diyanet İlmî Dergi; Cilt:33; Sayı:3 (temmuz-Ağustos-Eylül 1997); Sayfa: 75-82; Diyanet İşleri Başkanlığı; Ankara-1997

- ÇUBUKÇU, Prof. Dr. İbrahim Agah; “Türk Kültüründe Hoşgörü”; Uluslar Arası Hoşgörü Bildirileri; Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı; Sayfa: 115-122; Ankara-1995 (Kasım)
- DRAZ, Prof. Dr. Abdullah;”İslam’ın Diğer Dinlere Karşı Tutumu ve Onlarla İlişkisi”; Çeviren: İdris ŞENGÜL; Diyanet İlmî Dergi; Cilt: 30; Sayı: 3 (Temmuz-Ağustos-Eylül-1994); Sayfa: 59-67; Diyanet İşleri Başkanlığı; Ankara-1994
- ELMALI, Doç. Dr. Abdurrahman;”Kur’ani Çoğulculuk Temelinde Gayri Müslimlerle Dostluk”; Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı: 5; Sayfa: 43-82; Şanlıurfa-1999
- GÜNGÖR, Dr. Ali İsmail;”Kilisenin Yeni Misyon Anlayışında İnkültürasyon’un Yeri”; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt:43 Sayı: 1; Sayfa: 171-185; Ankara-2002
- KARLIĞA, Prof. Dr. Bekir;”İslam-Hıristiyan Diyalogu ve Akdeniz Ülkelerinde Müslüman-Hıristiyan Ortak Yaşamı”; Diyanet İlmî Dergi; Cilt:32; Sayfa: 65-105; Diyanet İşleri Başkanlığı; Ankara-1996
- KOÇAK, Alaaddin; “Batılı Bilim Adamlarının Gözüyle Hz. Muhammed ve Kur’an”; Diyanet İlmî Dergi; Cilt: 30; Sayı: 3; (Temmuz-Ağustos-Eylül-1994); Sayfa: 51-58; Diyanet İşleri Başkanlığı; Ankara-1994
- KÖYLÜ, Doç. Dr. Mustafa;”Günümüz Misyonerlik Faaliyetlerinde Bazı Metodik Yaklaşımlar (A.B.D.Örneği)”; Diyanet İlmî Dergi; Cilt:35; Sayı: 2; (Nisan-Mayıs-Haziran-1999); Sayfa: 41-50; Ankara-1999
- KÜÇÜK, Abdurrahman;”Dinler Arası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır ?”; Dini Araştırmalar; Cilt: 1; Sayı: 1; (Mayıs-1998); Sayfa: 31-43
- KÜÇÜK, Doç. Dr. Abdurrahman;”Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış”; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Cilt: 31; Sayfa: 245-259; Ankara-1989
- NASR, Seyyid Hüseyin;”İslam-Hıristiyan Diyalogundaki Teolojik Birkaç Meseleye Dair Yorumlar”;Tercüme:Dr. Atilla ARKAN, Yrd. Doç. Dr. Fuat AYDIN; Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı: 3; Sayfa: 77-78; Adapazarı-2001

- OYMAK, Yrd. Doç. Dr. İskender;”Dinler Arası Diyaloga İlişkin Görüş ve Düşünceler”;
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı: 5; Sayfa: 169-192;
Elazığ-2000
- ÖZDEMİR, Dr. Mehmet;”Gayri Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman
Fatihlerin Endülüs’teki Uygulamaları”; Ankara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi; Cilt: 33; Sayfa: 203-238;
Ankara-1992
- ÖZDEŞ, Yrd. Doç. Dr. Talip;”Çatışma veya Uzlaşma: 21. Yüzyıla Girerken
Çoğulculuğa Kur’an Açısından Bir Bakış”; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı: 4-2000;
Sayfa: 179-192; Sivas-2000
- SARIKÇIOĞLU, Prof. Dr. Ekrem;”İslam-Hıristiyan Diyaloguna Genel Bir Bakış”; 19
Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı: 4; Sayfa: 3-11; Samsun-
1990
- TÜMSEK, Dr. Abdullah;”Dinler Arası Diyalog Süreci ve Etkenleri”; Diyanet İlmi
Dergi; Cilt: 36; Sayı: 2 Nisan-Mayıs-Haziran-2000); Sayfa: 107-120;
Ankara-2000
- YILMAZ, Mehmet Nuri;”İslam ve Dinler Arası Birlikte Yaşama”; Diyanet İlmi Dergi;
Cilt: 34; Sayı: 2 (Nisan-Mayıs-Haziran-1998); Sayfa: 3-11; Ankara-1998
- YÜCETÜRK, Orhan Seyfi;”Katolik, Ortodoks ve Protestan Mezhepleri Arasındaki
Farklar”; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi; Sayı: 1; Sayfa:
411-422; Bursa-1983
- ZÜMRÜT, Doç. Dr. Osman;”İslam’da Müslüman Olmayan Kişi ve Kuruluşlarla
Müslüman’ın İlişkisi”; 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi;
Sayı: 10; Sayfa: 25-34; Samsun-1998

İnternet Adresleri :

<http://www.zaman.com.tr/=yazarlar>.

<http://www.if.sakarya.edu.tr/DINIGUNCELKONULAR/>

<http://www.kuran.gen.tr/>

<http://www.dinlertarihi.com>

<http://www.fortuna.divinity.ankara.edu.tr~adam>

<http://www.euturkey.org.tr/abportal/category.asp?TreeID=67&VisitID={68F7605C-A1EE-495A-9672->

<http://www.konrad.org.tr/index.php?id=654>

http://www.sabah.com.tr/ozel/avrupa247/dosya_242,1.html

<http://www.diyamet.gov.tr>

<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/dergi.php?name1=İLÂHİYAT%20FAKÜLTESİ&yil=2000&cilt=4&sayi=1>